

Fx 630

II. évf.

Szelelyé

ÚJFOLYAM XXII. 7-8. SZÁM BUDAPEST 2013. AUGUSZTUS ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

ENTZ GÉZA ANTALL JÓZSEFRŐL – ABLONCZY LÁSZLÓ ILLYÉS
GYULÁRÓL – SOLYMOSSI TARI EMŐKE: LAJTHA LÁSZLÓ ÉS
TAMÁSI ÁRON – ROGER V. SCRUTON: NÉLKÜLÖZHETETLEN
NEMZETEK – FEHÉR ZOLTÁN: REKVIEM A PARASZTSÁGÉRT
– M. SZEKENI GÉZA: KÁDÁR JÁNOS ÉS URHO KEKKONEN –
GRÓH GÁSPÁR: IN MEMORIAM GÖRÖMBEI ANDRÁS – MEZEY
LÁSZLÓ MIKLÓS PÁSINT ÖDÖN ÉLETRAJZÁRÓL – BOD PÉTER
ÁKOS: IPAROSÍTÁS, ÚJRAIPAROSÍTÁS – DE MI AZ IPAR MA?

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Batthyány Lajos Alapítvány

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona Rovatvezető: Gróh Gáspár
Képszerkesztő: Csejdy Virág Tördelőszerkesztő: Dombi Viktória
Korrektor: Kiss István

ÚJ FOLYAM XXII.	7-8. SZÁM	2013. AUGUSZTUS
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Ipartalanítás?</i>	3
ENTZ GÉZA ANTAL	<i>Antall József, a rendszerváltoztatás specialistája</i>	6
ABLONCZY LÁSZLÓ	<i>Ő maga volt Dániel. Illyés Gyuláról 3. rész</i>	20
SOLYMOSSI TARI EMŐKE	<i>„Olyanok voltak, mint Castor és Pollux”. Lajtha László és Tamási Áron</i>	39
ROGER VERNON SCRUTON	<i>Nélkülözhetetlen nemzetek. Fügedi Tímea fordítása</i>	52
FEHÉR ZOLTÁN	<i>„Rekviem a parasztságért”. 2. rész</i>	68
HAAS GYÖRGY	<i>B. Szabó István, az államminiszter. 1. rész</i>	79
M. SZEKENI GÉZA	<i>Kádár János és Urho Kekkonen találkozásai</i>	91
BRUCKNER ADRIENNE	<i>Paradigmaváltás a zenében</i>	114
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Apám emlékére. 3. rész</i>	122
MÁRFAI MOLNÁR LÁSZLÓ	<i>Száz (fény)kép. Fülöp Péter képeihez</i>	128
1% METAFIZIKA		
MARSALL LÁSZLÓ	<i>Az utolsó előtti óra</i>	133
GÖRÖMBEI ANDRÁS	<i>Németh László és a magyar forradalom. Részlet</i>	135

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR	<i>In memoriam Görömbei András</i>	141
SEBESTYÉN ILONA	<i>Kihalt szavainkról</i>	145
GRÓH GÁSPÁR	<i>Utazások a közös hazában. Kiss Gy. Csaba könyvéről</i>	148
MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS	<i>Egy magyar sorssal sújtott politikus. Pásint Ödön életrajza</i>	155
SZMODIS JENŐ	<i>Küldetés és szerep. Kulin Ferenc könyvéről</i>	161
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Emlékezés egy jeles kassai építészre. Oelschläger-Öry Lajos</i>	169
FÁY ZOLTÁN	<i>Hit és erkölcs</i>	175
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Iparosítás, újraparosítás – de mi az ipar ma?</i>	182
FORGÁCS HAJNALKA	<i>Egy „örökifjú” Magyar Szemle-előfizető köszöntése</i>	189
E SZÁMUNK SZERZŐI		191
SUMMARIES		195

Ezt a számunkat Fülöp Péter fotóival illusztráltuk. A borítón a Virágkordon c. kép részlete. Illusztráltuk még Kubinszky Mihály építészeti írását, és közöljük Szarvas Zoltán Görömbei Andrásról készült fényképét. A 43. oldalon Tamási Áron és Lajtha László.

otpbank

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

IPARTALANÍTÁS?

A német gazdaság sikereinek titkáról szólva *Angela Merkel* állítólag azt mondta brit partnerének: „Mr. Blair, we still make things”, azaz még készítünk dolgokat. Ha akkor igaz volt a mondás, most különösen ül, hiszen Németország masszív exporttöbbletével, fizetési mérlegének szufficitjével és egyensúlyi költségvetésével kiemelkedik Európa gyengélkedő nemzetei közül. Az erős ipari bázis jelentőségét világszerte felértékelték az utóbbi évek eseményei: a 2007-től kifejlődő pénzügyi zavarok következményeként a bankok, biztosítók addigi kolosszális nyeresége hirtelen eltűnt, sőt sok vezető gazdaságban a pénzügyi szektor állami támogatásra szorult, ahol viszont a kézzelfogható tevékenység (feldolgozóipar, bányászat, mezőgazdaság) még nagy arányt tesz ki, a nemzetgazdaságok tovább növekedtek, ha lassabban is.

Lám, mondhatnánk, nemhiába óvtak sokan a kontrollját veszített pénzfolyamatok elszabadulásának veszélyeitől, a *Great Gatsby*ben megörökített felelőtlen spekuláció megismétlődésétől. A krízisek (kevés) hasznainak egyike lehetne az, hogy helyreáll a világ egyensúlya, és az ember tanul a múlt hibáiból. Valójában viszont az emberiség nem nagyon szokott tanulni a korábbi hibákból, amint arra sem lehet bizton számítani, hogy a világ egyensúlya helyreálljon, már ha egyáltalán van a világnak egyensúlya.

Ami a német gazdaság válságtűrő képességének titkát illeti, az is nyilván sokkal bonyolultabb annál, mint hogy van (még) jelentős német ipar. Hiszen az megvolt korábban is, mégis – talán sokaknak nehéz felidézni – Németország nehezen vette az 1990-es éveket, sőt az újraegyesülés utáni egy évtizeddel az *Európa beteg embere* nevet kapta a nemzetközi gazdasági sajtótól („The biggest economy in the euro area, Germany’s, is in a bad way” – írta a brit *The Economist* *The Sick Man of the Euro* című cikkében 1999 júniusában). És valóban, a hagyományos iparágak megléte akkor

inkább lehúzta és sérülékennyé tette a német gazdaságot, hiszen a Távol-Keletről, sőt közelebbről: a kelet-közép-európai térségből érkező iparcikk-kínálat veszélybe sodorta a német munkahelyeket. Az ipari munkásság pedig még mindig szervezett erő az európai demokráciákban, és választóként is elég nagy súlyú ahhoz, hogy megpróbálja rávenni az államot a konkurencia kizárására, vagy ha az nem megy, szociális transzferek nyújtására. A német történet azonban más irányt vett az ezredforduló után: még 2003–2004-ben a magyar olvasó előtt jól ismert *többlethiány-eljárás* alatt állott Németország, ám mégsem ragadt bele a nagy jóléti kiadások miatti tartós államháztartási egyensúlytalanság állapotába. Idővel megmutatkoztak az új évezred első éveiben megalkotott munkapiaci reformok kezdeti eredményei, és a német iparvállalatok az otthoni termelés átszervezésével, más tevékenységeknek pedig külföldre telepítésével képesek lettek fenntartani nemzetközi versenyképességüket. Az európai gazdaságok sorát megrázó válság éveiben valóban bebizonyosodott a korábbi reformok, stratégia-váltások értelme.

Az elmondottak jórészt igazak az osztrák, holland, svéd gazdaságra is; amikor Európa dinamikavesztéséről, tartós válságáról cikkeznek, gyakorlatilag a kontinens déli felének, esetleg a túl gyors növekedés miatt bajba jutó kisebb perifériális nemzeteknek a bajaira gondolnak. Az európai szintű recesszió és annak utóélete egyáltalán nem egyformán érintette az európai nemzeteket: a bajok egy része valóban a pénzügyi életből, a kormányzati politika hibázásaiból és mulasztásaiból fakadt, de legalább ennyire lényegesnek bizonyult a gazdasági szerkezet milyensége. A görög ügyet vagy az annál enyhébb ibériai gondok kifejlődését vizsgálva szembeötlő a helyi iparok fokozatos elsovadása, amelyre a *dezindusztrializálódás* („*ipartalanodás*”) kifejezést szokták alkalmazni. A folyamatnak van objektív, elkerülhetetlen és természetes komponense az európai esetben, de mint minden bonyolult társadalmi-gazdasági trend, túlfuthat és aránytalanná válhat. Ellentéte és követője az *iparosodásnak*, *iparosításnak*, amelynek utolsó nagy hulláma egyébként csupán néhány évtizede zajlott le a kontinens peremén.

Mi a világ ezen felén a *szocialista iparosítás* menetéről, valamint társadalmi, környezeti és gazdasági következményeiről szerezhattünk bőséges tapasztalatokat. Az idő múlásával azonban az ismeretek és a tanulságok megkopnak, ezért talán nem felesleges felidézni a térségünket érintő múltbeli folyamatokat, nehogy fölös illúziókat kergessen a mai döntéshozó generáció.

Míg Európa déli felében a lakossági reáljövedelmek gyors növekedése, a társadalmi igények szerkezetének változása, az uniós tagságból adódó új versenyviszonyok miatt indult zsugorodásnak az ipari tevékenység hányada, addig az ipartalanodás, vagyis a (hagyományos) ipari ágazatok visszaszorulása, aránycsökkenése minden volt államszocialista országban hirtelen következett be 1990 után. A piacnyitással járó politikai fordulat Kelet-Közép-Európa térségében az igazság pillanatát hozta el az addigi gazdasági struktúrák életképességét illetően. Túlzás nélkül mondhatjuk: a társadalmi-gazdasági rendszer megváltoztatásának egyik fő eredménye, hogy az érintett országok gazdasági adottságaitól és társadalmi igényeitől távol álló szocialista nagyipar történelmileg rövid időn belül megszűnt. Ezzel persze a történelem azt a feladatot állította elénk, hogy mielőbb távlatosabb, értelmesebb gazdaságot teremtsünk a régi helyébe.

Gondolatmenetem kifejtését e számunk Körkép rovatában folytatom.

BOD PÉTER ÁKOS

ANTALL JÓZSEF, A RENDSZERVÁLTOZTATÁS SPECIALISTÁJA

Rendszerváltás – rendszerváltozás. Eredetileg két politikai nyelv része, két politikai közösség identitásába épült bele. A rendszerváltozást Antall József használta, a másik kifejezést versenytársai az Ellenzéki Kerekasztalban és ellenfelei a háromszögletű Nemzeti Kerekasztalban.

Ma lenne nyolcvanegy éves, és ebben az évben lesz halálának a 20. évfordulója. Minden további nélkül aktív részese lehetne, és bizonyára lenne is, ha élne, politikai közéletünknek. Életművét és annak kivételes vonásait ismerve talán nem túl merész a feltételezés, hogy ez esetben a mai világunk is bizonyos mértékben más lenne. Ezért kell róla időről időre megemlékezni és munkásságát minél alaposabban feltárni, megismerni és megismertetni. Annál fontosabb feladat ez, mert az általa képviselt és államférfiúi teljesítményével hitelesített olyan alapvető politikai értékek, mint a jogállamiság, alkotmányosság, plurális demokrácia, európai és euro-atlanti elkötelezettség stb. Magyarországon sokak szemében fokozatosan leértékelődnek. Ezzel párhuzamosan a róla korábban elsősorban baloldali indítással festett és valós teljesítményét felismerhetetlenné tévő képet, amely Antallt az egyébként egyoldalúan csak negatív összefüggésekben megjelenített Horthy-korszak, az „úri Magyarország” visszaálmódójaként ábrázolta, elhalványulóban van. Manapság ezt, immár a jobboldali közönségben, gyakran a rendszerváltoztatás (értsd: nekünk jobb világ teremtése) kisiklatójaként értékelő szintén leegyszerűsített, városi legendákat is sűrűn felhasználó antiglobalizációs, Nyugat- és Európa-ellenes diskurzus váltotta fel.

Antall színrelépését a Szovjetunió agóniája, majd csendes felszívódása következtében előállt Közép-Európa újjärendezését

megkövetelő váratlan és szokatlan kihívást jelentő hatalmi vákuum tette lehetővé, és a fejlemények ismeretében bátran állíthatjuk, szinte elkerülhetetlenné. A bipoláris világrendszer 1989–90-ben kicsúcsosodó krízise azt a grandiózus feladatot állította a szovjet birodalmi kötelékbe tartozó népek és államok politikailag aktív szereplői elé, hogy a második világháború óta eltelt csaknem fél évszázad őket a világfolyamatokból nagyrészt kizáró hatalmi berendezkedését elvetve, gyökeresen más, de egyszerismind régi/új elvi alapokon egy csapásra új és működőképes rendszert hozzanak létre. Mindenki tudja, hogy ez a hatalmi viszonyok és technikák problematikáján túl a gazdaság és társadalom teljes keresztmetését érintette. Az igazi nagy probléma az volt, hogy egy végső-kig leegyszerűsített, a polgároktól *politikai értelemben* csak passzív közreműködést igénylő, egy világbirodalmi szinten ellenőrzött szűk politikai irányító testület által kormányzott országok népei egy magasán szervezett és rendkívül szofisztikált társadalmi alapokon működő világgal kerültek minden átmenet nélkül intenzív kapcsolatba és nagyon is egyenlőtlen versenyhelyzetbe. Az egyén számára ez azt jelentette, hogy az addigi csaknem teljes felelőtlen-ség állapotával szemben függetlenül attól, hogy ezt tudatosította vagy se, vagy hogy rendelkezett-e a szükséges szellemi, morális felkészültséggel, illetve materiális feltételekkel, minden további döntéséért a teljes felelősséget kellett viselnie. Nem csoda, hogy a rendszerváltozás kezdeteinél rövid életű részstratégiák küzdelmét láthattuk változó összetételű csoportosulásokkal, célok és eszközök, stratégia és taktika világos megkülönböztetése nélkül. Igaz, a főirány: a Szovjetunió regionális befolyásának tényleges megszűnése csak az utolsó szakaszban vált mindenki számára egyértelművé. Ez pedig döntő volt a Kelet és Nyugat közti választás realitása szempontjából.

Ezzel a gondolatmenettel csupán azt akartam érzékeltetni, hogy azok, akik ebben a helyzetben a politikai cselekvésre vállalkoztak, akár a régi elit részeként, akár új szereplőként, valójában emberfeletti feladat elé kerültek. Már a járhatóság reményével kecsegtető útitervhez kapcsolódó legsürgetőbb feladatok köré-

nek és sorrendjének a meghatározása is gyakran úgy tűnt, hogy meghaladja a küzdőterre lépett szereplők képességeit. Azt se felejtjük el ugyanakkor, hogy az új világhelyzet kezelésére a nyugati hatalmakkal sem volt koherens stratégiája. Magatartásukat egy vélelmzésük szerint bármikor bekövetkezhető szovjet visszarendeződés veszélye, sőt az ettől való félelem erősen motiválta, és a korábban propagandisztikusan oly erőteljesen támogatott „kelet-európai” ellenzéket, így minket, magyarokat is folyamatosan önmérsékletre intettek. Külön kérdés, hogy miként játszott mindebbe bele a német újraegyesülés Párizsban és Londonban is félelmeiket keltő perspektívája, amellyel kapcsolatban az utóbbi időkben fontos források kerültek nyilvánosságra.

A fordulatot nálunk a Nemzeti Kerekasztal megalakulása jelezte 1989 márciusában. Ekkor már egyértelműen a valódi politikai rendszerváltás volt a cél, de még mindig sokféle forgatókönyv lehetőségét fenntartó komoly külső és belső tehertétellel. Jellemző az akkori hatalom Janus-arcú hozzáállására, hogy az ellenzéki tárgyalófél tanácskozásait mindvégig lehallgatták, az egyes szervezetekbe hírszerzési és részben bomlasztási feladatokkal ügynököket építettek be. Elég, ha ezzel kapcsolatban felidézünk egy a III/III-as csoportfőnökség parancsnokainak szóló, 1989. június 5-én kelt utasítást, amely szerint „a szolgálat feladata elősegíteni a többpárti demokráciába való békés átmenetet, de olyan módon, hogy közben az MSZMP pozícióinak megőrzését is elősegítsék, biztosítsák, hogy a párt legyen képes »levezényelni« az átmenetet”.¹

A nagy körültekintést kívánó tárgyalási folyamat megindulásakor ellenzéki oldalon az egyedül komolyabban számba jövő erő ekkor még csak a Magyar Demokrata Fórum volt. A Fórumban azonban csakúgy, mint a többi ellenzéki szervezetben, politizáló értelmiségiek voltak. Valódi politikai tapasztalattal az akkoriban újjáéledő történelmi pártok néhány kommunizmust túlélő képviselőjétől eltekintve, senki sem rendelkezett. Antall a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásaiban Szabad György és Csoóri Sándor kezdeményezésére az MDF delegáltjaként kezdettől fogva részt vett, de nem mint a szervezet vezetőségi tagja, hanem mint szakember, aki

ért azokhoz a közjogi és egyéb kérdésekhez, amelyek e rendkívül kényes és a résztvevők szemszögéből teljesen bizonytalan kimenetelű politikai alkufolyamat tárgyát képezték. Antall bekapcsolódásával – sokan még emlékeznek rá, de ez részleteiben is nyomon követhető a rendszerváltozás dokumentumait közlétező Bozóki András által rendkívüli alaposággal szerkesztett könyvsorozat² lapjain – nem túlzás azt állítani, gyökeres fordulat következett be az Ellenzéki Kerekasztal, illetve a Nemzeti Kerekasztal működésében. Antall hihetetlen önfegyellemmel, türelemmel, kiváló taktikai érzéssel és borotvaéles érveléssel a szereplőket fokozatosan a számára már kezdettől fogva nyilvánvaló megoldások elfogadása mellé állította. És itt nemcsak az ellenzéki szövetségesei és végül az ellenoldal meggyőzésének feladatát kellett megoldania, hanem az őt delegáló MDF álláspontját is lényeges pontokon neki magának kellett, sokszor nem kis ellenállással szemben, ez esetben is meggyőző érveléssel és kifinomult taktikával megformálnia. Élményszerűen és plasztikusan írja le ezt a megdöböntő hatást kiváltó jelenséget Kőszeg Ferenc az Antall halálakor a *Beszélő*-ben megjelent nekrológiájában. „1989 tavaszán szűkebb baráti körén kívül senki sem ismerte; (...) Magam, aki alkalmi helyettesítőként vettem rész olykor az Ellenzéki Kerekasztal ülésein, elképedtem, milyen odaadóan hallgatnak egy számomra még ismeretlen férfi szavára a történelmi pártok addig összevissza locsogó képviselői, s ő milyen mesterien pingpongozik a fejük felett Tölgyessy Péterrel. Az is lenyűgöző, ahogy beszédében megelevenedett a magyar közjogi hagyomány, s egy korszerű alkotmányosság érvkészletét szolgált. (...) Honnan termett elő ez az ember?” A továbbiakban Kőszeg Antall József megválasztását az MDF elnökévé 1989 legjelentősebb eseményének minősíti, olyannak, amely – véleménye szerint, a négyigenes népszavazással együtt – „mentette meg Magyarországot a nemzeti-posztkommunista tekintélyuralomtól”.³

Valóban: Honnan termett elő ez az ember?

Megkímélem az olvasót attól, hogy Antall életrajzának agyonismételt és sok tekintetben persze magyarázó erővel bíró tényeit felsorakoztassam, pusztán arra szorítkozom, hogy a sze-

mélyiségét meghatározó és életstratégiáját mozgásban tartó, erről szóló vallomásaiban rendre visszatérő alapélményekre utaljak. Ő maga egy még nem publikált hosszabb interjújában ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A családunk mindig Magyarországot szolgálta, abban az értelemben is, ha török, ha tatár, ha osztrák, ha német vagy szovjet megszállás volt, csak egy dolog volt fontos: Magyarország fennmaradását elérni!”⁴ A számára meghatározó irányultságot, motivációkat, nem mindennapi informáltságot és kapcsolati hálót is természetes módon közvetítő családi háttér mellett nagyon fontos körülménynek látom azt, hogy gyermek- és ifjúkora olyan történelmi dráma színpalái között zajlott, mint a második világháború és az azt követő szovjet megszállás, ami *valóban* Magyarország fennmaradásának kérdéseivel szembesítette nap mint nap az erre érzékeny lelkeket. „Amikor a történelmi-politikusi érdeklődésem elhatározottá vált – mondja egy másik interjúban –, addigra bekövetkezett a fordulat éve. [Ekkor tizenhat éves volt!] Onnantól kezdve csak hitem lehetett, hogy ha egyszer megváltozik a helyzet, ha az átalakulás, vagy annak lehetősége bekövetkezik, akkor nekem kötelességem csatasorba állni. Ez így volt '56-ban és így volt '87-'88-tól kezdve. A közbe eső időben pedig egy meghatározott magatartásra kötelezett.”⁵

További életének tehát ettől kezdve folyamatos alapkérdése, hogy az Európa közepére benyomult és Magyarországot is bekebelező szovjet birodalom szorítása mikor lazul fel annyira, hogy esélyünk lehessen szabadságunk visszanyerésére. Az őt 1957–1989-ig folyamatosan megfigyelő állambiztonság emberei, nagyra becsült tanártársa, legbizalmasabb barátja és mások terjedelmes jelentéseikben az ezt a kérdéskört latolgató és a hosszú reménytelen periódusokban maga számára alternatív stratégiákat megfogalmazó Antall Józsefet ábrázolják megbízóik számára.⁶ Mindazonáltal korántsem csupán steril álmodozásról volt szó, hanem legalábbis 1956 októberétől *a diktatúrából a demokráciába való átmenet legitim útjának a kereséséről* és arról is, *hogy milyen legyen a szabad Magyarország politikai berendezkedése a közjogi keretektől a pártstruktúrákon keresztül az önkormányzati rendszerig és a nemzetközi kapcsolatokig.*

Az 1956. október 23. utáni napokban rövid időre, ha a külső körülmények kedvezően alakulnak, lehetett volna esély arra, hogy a Szovjetunióval a szovjet–finn viszonyhoz hasonló kapcsolatot alakítsunk ki. Ez belpolitikánkat tekintve a parlamentáris demokráciát és jogállamot, külpolitikailag pedig a Szovjetunióval kötendő valamilyen megegyezés keretében az ország szuverenitásának helyreállítását jelenthette volna. Az ezzel kapcsolatos feladatok konkretizálása először november 2-án merült fel, majd pedig a november 4-ét követő új helyzetben, a még helyét kereső kádári hatalom koalíciós kormányzás lehetőségét felvető, mint az várható volt, csupán időnyerést célzó, taktikai jellegű opciójaként november 15-én. Ekkor Kovács Béla a forradalom napjainak politikai vitáiban folyamatosan jelen lévő fiatal Antallt bírta meg a Kisgazdapárt tárgyalási pozíciójának megfogalmazására.⁷ Az elkészült igen alapos és terjedelmes memorandumban a kormányzati formáról ezt olvassuk: „A magyar politikai kibontakozás közjogi és kormányzati jogforrása az 1946-os alkotmányos status quo és az 1956. október 23-i forradalom. Magyarország államformája az 1946: I. tc. alapján létrejött köztársaság; Kormányformája az 1848: III. tc.-ben megállapított parlamentáris kormányzás; (...)”⁸ Mindennek a memorandumban részletesen kifejti politikai előfeltételeit, az átmenetre vonatkozó tárgyalási alapul szolgáló javaslatait, egészen a szabad választásokig és a tanácsrendszer önkormányzati elvű átalakításáig. Antall számos nyilatkozatában utalást tesz arra, hogy 1956-ban az is felmerült, hogy ha az ország visszanyeri cselekvési szabadságát, a pártstruktúrát is korszerűsíteni kell. A Századvég politikai iskolán 1991. december 11-én elhangzott előadásában erről így beszélt: „1956-ban Kovács Béla és mások már úgy gondolkodtak, hogy egy olyan politikai pártot vagy pártszövetséget kell létrehozni, amelyik magába foglalja a Független Kisgazdapártot, a Petőfi Pártot, elsősorban Bibó és Farkas Ferenc tényleges működésével. És a kereszténydemokratáknak az a része, [!] amit Barankovics neve fémjelzett.”⁹ Vagy más alkalommal: „Egyébként már akkor [ti. 1956-ban] felmerült a politikai életben egy szélesebb körű integráció lehetősége: a Kisgazdapárt és a Petőfi Párt egye-

sülése, mindez az Osztrák Néppárt mintájára a kereszténydemokrácia elemeivel együtt. Én magam is részt vettem ezeken a tárgyalásokon.”¹⁰ Egy 1959. április 11-én kelt ügynöki jelentés („Egri”) ugyanezt a pártkoncepciót idézi Antalltól.¹¹

A nagy ívű koncepció mögötti akkori érveket nem ismerem, de minden bizonnyal szerepet játszott bennük a második világháború utáni nyugat-európai pártfejlődés logikájához való adaptáció és ezáltal a pártcsaládokba való beilleszkedés igénye, amint azt Antall József 1988–89-ben, illetve az MDF elnökeként oly sokszor és alkalomhoz illő differenciált érvkészlettel szóban és írásban kifejtette. Ennek egyik epizódjára jól emlékszem, mert jelen voltam, amikor az alakulóban lévő Kereszténydemokrata Néppárt vezetőjével, Keresztes Sándorral folytatott első megbeszélése után az ezt a koncepciót részletesen kifejtő többoldalas sűrűn gépelt feljegyzést adott át, megfontolásra ajánlva a benne foglaltakat. Más kérdés, hogy ez az ügy végül minden erőfeszítése és részsikere ellenére a későbbiekben vereséget szenvedett a magyar politikában. Addig azonban, amíg az MDF politikáját ő határozhatta meg, az általa képviselt formula nagyban segítette a szabadsága struktúráit építő ország, akkori szóhasználattal „új demokrácia” iránti bizalmat, mozgásterének növelését, azt, hogy külföldi partnereink világosan értsék, kikkel állnak szemben, és hol vannak a közös érdekek.

Az elmondott néhány körülmény felvillantásával azt kívántam érzékeltetni, hogy Antall, legalábbis 1956-tól kezdődően az egyébként jelentős tudományos és intézményszervező tevékenysége mellett, bármennyire valószínűtlen is egy ilyen életpálya, egészen különleges képességei és személyi adottságai, valamint családi háttere révén voltaképpen a *rendszerátalakítás specialistájává* képezte magát. Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy e tekintetben társtalan volt az egykori keleti blokk ellenzéki mozgalmában.

A kommunizmus évtizedeiben megalapozott felkészültsége és kivételes politikusi képességei révén, amelyben egyensúlyban volt a stratégiai látásmód és a szükséges kompromisszumokra is kész kifinomult taktikai érzék, válhatott rövid idő alatt a kerekasztal meghatározó szereplőjévé. A kerekasztal előtt álló alapvető

közjogi kérdések megoldására irányuló erőfeszítésekben az általa bevezetett történeti érvelés, amely a magyar történelem polgári vívmányaihoz való visszacsatolásra, a többször erőszakosan megszakított kontinuitás helyreállítására irányult – konkrétan az államfői jogkör meghatározása kapcsán –, új és sikeres mederbe terelte az addig bizonytalan körvonalú vitákat. Itt jött jól, és ezt Antall az eseményekre emlékezve mindig hangsúlyozta, az 1956-os alapvetés, amelynek alapján az akkor még csak hétéves megszakítottság után lehetett volna visszatérni az 1848. évi III. tc. alapján a parlamentáris kormányzáshoz, az 1946. évi I. tc. alapján pedig a köztársasági államformához.

A kerekasztal-tárgyalások eredményeként elkészült a demokratikus átmenet forgatókönyve, amely már tartalmazta azt az új alkotmányszöveget is, ami csak a számozásában egyezett meg az 1949-es sztálini alkotmánnyal, és amelyet, mint a *jogállamiság követelményét teljesen kielégítő alkotást*, a kerekasztalnak a megállapodást alá nem író résztvevői – az SZDSZ és Fidesz is – *alkotmányos jogvédelemre méltónak* ítélték. Ezért és így lehetett már az Alkotmánybíróság is a megállapodás része. A nem mindennapi eredmény azonban Antall József számára sokkal nagyobb léptékű új feladatot hozott, a dolgok neheze tehát csak ezután következett. Novemberben az addigi politikai teljesítményének alapján az MDF Országos Gyűlése elsöprő többséggel (97%-kal) az MDF elnökévé választotta, ami egyszersmind miniszterelnök-jelöltséget is jelentett. Ebben a szakaszban bontakozhattak ki újabb politikusi erényei a párt formálásában, a szakértői háttér kiépítésében, a választási program elkészítésében, a kampány vezetésében, a nemzetközi élet vezető szereplőivel megindult kapcsolatépítésben egyaránt. Az előtte álló feladat súlyát és a rá nehezedő felelősséget csak növelte, hogy az MDF kezdettől fogva jó eséllyel bírt a küszöbönálló választások megnyerésére.

A felsorolt feladatokat, bár az adott helyzetben korántsem voltak rutinszerűnek tekinthetők, Antall minden különösebb nehézség nélkül sikeresen megoldotta. Komoly, részben előre nem kalkulálható problémák azonban a választási győzelem után tús-

tént jelentkeztek. Antallra komoly hazai, de még nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett annak érdekében, hogy a választásokon másodikként végzett, magát akkor baloldali liberálisként meghatározó párttal, a Szabad Demokraták Szövetségével lépjen nagykoalícióra. Ezt Antall határozottan elutasította, de nemcsak, mint sokan gondolják, szubjektív fenntartások miatt (persze ilyenek is voltak), hanem elsősorban azért, és itt Kende Péter visszaemlékezését idézem, mert olyan többpárti demokráciát akart, amelyben „egyszer a nemzeti konzervatívok, máskor a liberálisok vannak kormányon, s ez csak úgy érhető el, ha nem alkotnak nagykoalíciót”. De Kende Péter elbeszélése szerint volt egy másik, figyelemre méltó aktuális szempontja is, „tudniillik – idézi Kende Antallt – ha ilyen nagykoalíció alakul, a szocialisták majd játszva megnyerik a következő választást”.¹² A későbbiekben persze az általa elképzelt parlamenti váltógazdaság, mint tudjuk, egészen más útra lépett.

A másik és már súlyos kompromisszumot követelő, egyáltalán nem konvencionális probléma a pártállam lebontásának utolsó szakaszából megmaradt, a parlamentben kétharmados többséget megkövetelő szabály módosításának szükségessége volt, minthogy e nélkül a kormány működése értelemszerűen teljesen ellehetetlenült volna. A megoldás az MDF–SZDSZ-paktum keretében vált lehetővé, de ennek ára a köztársasági elnöki pozíció szabaddemokratáknak való átengedése lett. Ennek nem az volt a legsúlyosabb következménye, hogy magát a paktumot a saját politikai táborban nehéz volt elfogadtatni, és máig sokan, minden körülményt mérlegelve meggyőződésem szerint tévesen, a rendszerváltoztatás egyik ősbűneként tartanak számon, hanem az, hogy az éppen megindulóban lévő parlamentáris demokrácia működésébe, igaz, kikerülhetetlen kényszer nyomása alatt, de komoly veszélyt hordozó szubjektív elemet vitt bele. Ettől kezdve ugyanis, amint az később be is következett, megnyílt a lehetőség a köztársasági elnöki pozíció alkotmányos elvekkkel és az akkori szabályozással is összeegyeztethetetlen átpolitizálódásának. Ez pedig egy rossz gyakorlat meghonosításával következményeiben a demokratikus berendezkedés működési za-

varához és szükségképpen morális eróziójához vezetett.¹³ Nem vi-
gasz, bár tény, hogy részben hasonló okokból a miniszterelnök és az
államfő viszonyában, Csehországban, Szlovákiában és Lengyelor-
szágban is alkotmányos konfliktusok jöttek létre. De az is igaz, hogy
ha a morális alapok egyébként gyengék, annak a legtökéletesebb be-
rendezkedés sem tud ellenállni.

A kormányzásról összefoglalóan a következőket szeretném
mondani. Minden nehézség ellenére az Antall-kormány volt az
egyetlen, amely az új demokráciák első kormányai közül kitöl-
tötte a hivatali idejét. Elemzést kívánó, de nem lebecsülendő tel-
jesítmény. Működése során koherens kereszténydemokrata kor-
mányprogram alapján¹⁴ sikeresen kiépült a demokratikus jogállam
intézményrendszere, komoly erőfeszítések történetek a szociális
piacgazdaság bevezetésére, bár ennek a kiinduló adottságok saj-
nos messzemenően nem kedveztek. Antall Józsefnek természetese-
sen döntő szerepe volt a kül- és biztonságpolitika alakításában,
ami korszakos jelentőségű eredményeket is hozott. Antall érdem-
ben hozzájárult a Varsói Szerződés feloszlataához, ahhoz, hogy
ez a lehető legkorábbi időpontban bekövetkezzen, befejeződött a
szovjet csapatok kivonása Magyarországról, és számunkra rendkí-
vül előnyös eredménnyel zárultak az ehhez kapcsolódó gazdasági
feltételekről szóló tárgyalások. A velünk szemben mindvégig sú-
lyos kompenzációs követeléseket támasztó orosz álláspontot Jelcin
a téma budapesti záró tárgyalásán, az ezeket továbbra is fenntartó
orosz hadügyminiszter rendreutasításával változtatta meg, elfo-
gadva a magyar fél által képviselt ún. megoldást, vagyis azt, hogy
Magyarország nem fizet semmit, de a környezeti károkozás fejé-
ben Oroszországtól kétfélmilliárd dolláros kereskedelmi tartozásuk
fejében MIG-29-es vadászgépeket kapunk/veszünk a magyar hon-
védségnek. A fordulatot az orosz elnök azzal indokolta, hogy An-
tall sok mindenki mással ellentétben a moszkvai puccs első napján
felhívta őt, és Magyarország szolidaritásáról biztosította a puccsis-
ták elleni küzdelmében. Ezzel lezárult a múlt.

Ami a továbbiakat illeti, közismert, hogy Antall sikeresen
beillesztette Magyarországot az euroatlanti szövetségi rendszer-

be, világosan meghatározta a magyar külpolitikai orientációt és fő céljait, ennek jegyében minden irányba sikeresen kiépítette az azóta is működő kapcsolatrendszerét. Ennek részleteit mellőzve csak egyetlen Antall nevéhez fűződő innovatív külpolitikai kezdeményezést említek. Ez a visegrádi négyek együttműködése, ami némi hullámmal, de máig fennmaradt, kitűnő lehetőség egyebek közt az Európai Unió belüli érdekérvényesítésre, és jelenleg éppen a dinamikus lengyel elnökséggel igen sikeresen működik.¹⁵

Korszakos jelentőségű és a történetírás lapjaira tartozó eredményei ellenére Antall messze látó céljait és politikájának motívációit, bár ezek lényege a világunkba beépült, kortársainak csak szűk körével tudta megértetni és elfogadtatni. Ez, szilárd meggyőződése, nagyrészt nem az ő hibája. Joggal hozzák fel, hogy nem használta, vagy nem kellőképpen, a modern politikusokhoz hasonlóan a médiát, ide értve akár a bulvársajtót is. Az üzenetek célba érésének azonban véleményem szerint nem ez volt a legfőbb akadálya. Az okokat valószínűleg a gulyáskommunizmusban szocializálódott magyar társadalom mentalitásában kell keresni. Sokan leírták már, hogy honfitársaink nagy része túlzó jóléti várakozásokkal, ugyanakkor sorsának jobbra fordulását nem kis mértékben az állam gondoskodásától remélve lépte át a rendszerváltozás küszöbét. A Varsói Szerződés megszüntetése, a szovjet csapatok kivonása, szabadságunk és állami szuverenitásunk visszanyerése, a demokratikus jogállam megvalósulása keveseket töltött el euforikus örömmel, annál kevésbé, mert ennek során sokaknak nem javultak, hanem romlottak az életviszonyaik. Az, hogy ez utóbbi döntő módon a korábbi rendszer csődjével függ össze, keveseknek jut eszébe.

Az értetlenség azonban nemcsak a tömegek részéről nyilvánult meg. Az Antall által használt cizellált és erős kulturális és politikai koherenciájú nyelvet a véleményformáló elit és a politikai társadalom legnagyobb része nem értette, félreértette, félremagyarázta, és nem kevesen voltak azok is, akik, a politika már csak így működik, ebből sikeresen politikai tőkét is kovácsoltak.

És ez az értetlenség, mint arra már utaltam, nemcsak a politikailag ellenérdekelt körben volt jellemző, hanem mutatis mutandis, sok tekintetben, a saját táborban is. Az antalli nyelv legfőbb jellegzetességét, a nemzeti történelemnek a politikai diskurzusban való konstitutív felhasználását és ennek a politikai közegben bekövetkezett, de tágabb értelmiségi körben is jellemző fatális félreértelmezését immár egy gondolat- és adatgazdag monográfia vizsgálja, amelynek sokatmondó címe: *Az antalli pillanat*.¹⁶ Ez és az elmondottak is aláhúzzák, hogy az Antall-kérdéssel még sokat kell foglalkozni és sok munkát kell elvégezni ahhoz, hogy valóban árnyalt képünk lehessen arról, amit ez a nagy államférfi örökségül ránk hagyott.

Antall életműve mai valóságunknak is része, nem is kis része. Az életmű feldolgozása, bár sokat írtak már róla, még éppen csak megkezdődött. Felületes, de annál radikálisabb érzelmileg motivált kritikákkal alighanem a magyar társadalom makacsul rossz közérzetével összefüggésben gyakran találkozunk, és időnként a tisztelet már nehezebben körvonalazható jeleit is tapasztaljuk. Üzeneteinek megértésétől egykori fegyvertársainak és munkatársainak, valamint mára már az aktív politizálásból kilépett külföldi partnereinek, néhány „szakértőnek” a szűk körén kívül nemigen beszélhetünk.

Monográfiát ma még nem lehet róla írni, mert ahhoz számos monografikus kutatást el kell még végezni. Újra kell gondolni, többek közt a 20. század történetét, és nemcsak a magyart¹⁷, az eddigieknél messze jobban fel kell tárnai a kommunizmus történetét, és persze mindazt, ami utána következett, nem utolsósorban pedig fel kell tárnai Antall József rendkívül gazdag személyes hagyatékát is.

Befejezésül teljes egyetértéssel idézem Alois Mock (1987–1995 között osztrák külügyminiszter) 1996-ban Antallról írt visszaemlékezésének a fennebb előadottak összefoglalására is alkalmas zárógondolatát.

„Fontos, hogy ne csak Antall József párthívei és elvbarátai, hanem Magyarország és Európa, de végtére is az egész világ politikailag meghatározó erői ne csak magától értetődően learassák

Antall miniszterelnök munkásságának gyümölcseit, hanem ápolják és gondozzák is azt a vetést, amelyet országa jövőjéért, Közép-Európa jövőjéért és az államok közösségéért létrehozott.”¹⁸

(A Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán „Modell és valóság” címmel rendezett tudományos ülészekon 2013. április 8-án elhangzott előadás szerkesztett változata.)

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ Ripp Zoltán: *A rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 425. Révész Béla: *Az ellenzéki kerekasztal és az állambiztonsági szervek*. In: *A rendszerváltás forgatókönyve*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. szerk. Bozóki András. Budapest, Új Mandátum, 2000. 420–457.

² Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve I–IV*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Budapest, Magvető, 1999.; Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. V–VIII. Budapest, Új Mandátum, 2000.

³ Kőszeg Ferenc: *Ananké*. Beszélő, 1993. december. Újraközlve: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 477.

⁴ Oskó Judit interjúja Antall Józseffel. 1992. június 13. A kézirat felhasználásának lehetőségéért Oskó Juditnak mondok köszönetet.

⁵ Oskó Judit interjúja Antall Józseffel. 1992. augusztus 16.

⁶ Rainer M. János: *Jelentések hálójában*. Antall és az állambiztonság emberei. 1957–1989. Budapest, 1956-os Intézet. 2008.

⁷ Antall József: *Modell és valóság I–III*. Athenaeum Nyomda Rt., (1994.) 467–473.

⁸ I. m. I. 470.

⁹ Antall i. m. II. 233.

¹⁰ I. m. 428.

¹¹ Rainer M: János i. m.: 203.

¹² Kende Péter: *Találkozásaim Antall Józseffel*. In: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 321.

¹³ Vö.: Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 566–570.

¹⁴ Antall József kereszténydemokrata szellemiségű gondolkodásának monografikus feldolgozását nyújtja Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer*. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzetközi történelmi beágyazottsága. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011.

¹⁵ „A visegrádi márka sohasem volt ilyen erős, mint most. Lengyelország a V4-es csoport soros elnökeként jelentős politikai tőkét fektetett ebbe az együttműködésbe. Javaslatunkra találkoztak a V4-es csoport és az EU északi országcsoportjának vezetői. Volt külön visegrádi négyes találkozó Kínával, most lesz Japánnal. (...) Szorosabb visegrádi együttműködés esetén sokkal hatékonyabban tudjuk képviselni a térség érdekeit, mert az »európai nagyfiúk« látják, mi [ti. a lengyelek] nemcsak magunkért állunk ki.” *Néha nemet mondunk a nagyfiúknak* – interjú Radoslaw Sikorski lengyel külügyminiszterrel. Dési András interjúja. *Népszabadság*, 2013. március 31.

¹⁶ Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat*. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993. Budapest, L’Harmattan, 2010.

¹⁷ Ebben az összefüggésben arra gondolok, hogy a 20. század történetének és így sok tekintetben előtörténetének a megközelítését és értékelését itt most nem részletezhető, bonyolult mechanizmussal, a második világháború befejezése óta nemcsak Keleten, hanem *Nyugaton is* (ott persze más formákban) nagymértékben torzította és torzítja ma is az a körülmény, hogy a nácizmust (csak) a Szovjetunió közreműködésével sikerült megsemmisíteni. A zavar forrása abban ragadható meg, hogy a konfliktusban az egyik bűnös rendszer bukása egy másik bűnös rendszer korszakos diadalával járt együtt.

¹⁸ Rózsa Marianna–Jász László szerk.: *Az ismeretlen Antall József*. Emlékezések, interjúk, dokumentumok. Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 1996. 250.

Ő MAGA VOLT DÁNIEL

*Ablonczy László válaszol
a Magyar Szemle kérdéseire Illyés Gyuláról*

3. rész

MAGYAR SZEMLE: – Mikor találkozott vele utoljára?

ABLONCZY LÁSZLÓ: – Nevezetes, mondhatni történelmi alkalommal, 1982 novemberében, a Németh Lászlóné által rendezett összejövetelen. Naplója tanúsítja: akkortájt rossz állapotban volt, a *Tiszták* bemutatóján a Nemzetiben sem ünnepelhettük 80. születésnapját. Baráti körben Sinkovits Imrénél banketteztük Keresztury Dezső és Sütő Andrásék társaságában. Hogy Andrásék eljöhetek, a baráti diplomácia felerősödött, s gondolom, Flóra néni pártolásával, Ella néniel szerveződött a köszöntőeste. Felemelő együttlét volt; élen a Németh család; Lakatos István, aki gépével megörökítette a társaságot, Sütő András Évával, Csoóri Sándor, Czine Miska Erzsikével, Domokos Mátyás Ács Margittal, Kiss Ferenc is feleségével, persze ott volt Ika Kodolányi Gyuszival. Emlékszem Elek Istvánra is. Asszonykámmal, Magdóval csak ámultunk: micsoda kitűnő emberek szívmelegének körében várjuk az ünnepeltet, mert Flóra néniel kicsit késve érkeztek. Gyula bácsi azonmód a társaság középpontjába került: körbeálltuk, derűs volt, s a köszöntő koccintás után ki-ki valami hírrrel, kérdéssel szólította meg. Közösen ültünk a vitorlásban, midőn a világpolitika vizére siklottunk; s a Breznyev utáni szovjet első titkár, Andropov irányát, főképp 56-os és KGB-s múltját emlegetve, Király Istvánné személyét is érintve a magyar-szovjet „baráti” kapcsolatok jövőjét latolgattuk. Közben a hölgyek társasága valami konyhaművészeti kérdésben úgy felhangosodott, hogy Illyés átszólt a koszorúnak: „Nálunk Ozorán, ha a férfiak beszéltek, a nők hallgattak” – persze senki nem értette félre a *Mert szemben ülsz velem* szerzőjének élvét, közös kacagás után tovább

társalogtunk. Ella néni asztalhoz szólította a társaságot, s látván a jóféle falatokat, Gyula bácsi a háziasszonnyal tréfálgozott: „Maga Lászlóval palotást járt, amikor mások éhen haltak.” Hátramaradtam Gyula bácsival: s amire korábban nem volt mód, beszéltem sárospataki illetékességemről és nemcsak mint Halász szülötte, otthoniasságomban dicsértem *Árvíz* című versének súlyát és üzenetét. Meleg, szeretetet sugárzó tekintettel hallgatott, s a levélbeli „Tovább!” bátorítását valami olyan erővel éreztem, amely azóta is parancsolóan elkísér. Sohasem másként! – holtában is tekintete fegyvelmez a becsület és a tisztesség megőrzésének kötelezettségében.

Történelmi pillanatnak neveztem a találkozót, de eleddig csak anekdotáztam! Az asztalra több hullámban helyezett finomságokra nem emlékszem, de a beszélgetésre igen: a *Hitel* megalapításának eszmei és gyakorlati kérdései körül forgott a szó – az asztalfőn Gyula bácsi inkább hallgatott, és figyelt. Ki milyen irányból közeledik a közös ügy felé, hogy végre a politikától és Aczél elvtárs felügyeletétől független szerkesztőség szervezze a lapot és körötte a szellemi életet. Ahogy felidézem az estét, Illyés hallgatagsága mögött a bizonyosság gyanúja működött: aligha engedélyezik szabad szárnyalásunkat. Még ha a lengyelek rángatják is az istrángot, a *Hitel* a kisebbségi magyarság horizontjára akar tekinteni, a kádári pártvezetés pedig makacsul lapít. S a vezetőséget szabadon választott írószövetség után egy független lap is kiharcolható volna? Aczél és a kádári vezetés az újabb kudarcot és hátrálást már nem engedheti. Hozzá: Sütő András elég tényt sorolt; a helyzet immár naponta súlyosbodik. A mi lelkesültségünket szerető egyetértésével, Illyés mintha *Omlás előtt* című verse szerint kísérté volna: „Az ősök, kik mögötted / álltak, leomolnak. Mikhez hátad vetted, ledőlnek a falak. / Állsz – ember vagy – magadban. / Dagály moraja nő. / Árad az irgalmatlan emberevő jövő. / Ott, ott elől – s nem hátul – tombol a pusztulás. Csibe sír, kanca száguld. / Állsz. Vársz. Nincs tenni más.” Közös reménységünkben aláírtuk a *Hitel* alapító nyilatkozatát. Gyöngeségére hivatkozva Gyula bácsi és Flóra néni bontott asztalt, s további hasznos eszmecezerét kívánva mintha valamiféle áldásosztó kézemeléssel búcsúzott volna a maradéktól. Már az ajtó

kilincset érintette, amikor Czine Miska előtermett, kezében ajándékkal. A simontornyai Illyés-ünnepség szervezői küldték születésnapjókívánságként: tarisznyát és pásztorbotot adott át. Így látom őt ma is: mint aki bottal és tarisznyával a nagy útra indul. Még egyszer végigtekintett a viharok szaggatta szobányi kis csapaton: huszárok se voltunk, nemhogy nyolcvan Ozorán. Ahogyan Árpádot leírta, azon a novemberi estén úgy látom őt immár örökre: az ajtónál állva: „hiúzszer-szögellet”-éből testámentumi tekintettel sarkantyúzott: „Tovább!”-ra, a szabad haza álmát fel nem adva.

– *Haláláról miként értesült?*

– Páskándi Géza 50. születésnapját hirdette a Fészek Klub április 15-ére, melyben az ünnepezt kérdezői szerepre kért fel. Megegyeztünk Gézával, hogy kezdés előtt jó órával ott leszek. Amikor a nagyterem ajtaját megnyitottam, valami szomorú hangzású zongorajáték hallatszott, még gondoltam is, no, aki játszik, aligha Géza köszöntőjére gyakorol. Amint beléptem, a zongora elhallgatott. S egy ismerős arc szomorú tekintete tűnt fel, s csak annyit mondott. „Meghalt Illyés Gyula!...” Szokolay Sándor volt, ő tudatta a szívdermesztő hírt. A belső szobában már nagyban alakították, szelídítették a műsor menetét; Géza gunyoros írásait bizony el kellett hagyni, magam is átigazgattam, hagyogattam kérdéseimet. Neves írók, vendégek ígérkeztek, de a gyász hír még nem vált hivatalossá, úgy hírlett, hogy a család kérésére majd az esti Tv Híradó tudatja. Megbeszélésünk vitában tetőzött, miszerint az elején bejelentjük-e Illyés halálát? Erősen megoszlott a társaság, mert az is súlyos érvként mutatkozott, hogy az ünneplő közönség a temetői fájdalomtól fel nem éled. Végül is egyetértés született: úgy méltó, ha kezdéskor tudatjuk a megrendítő eseményt, s kérve a közönséget: egyperces néma felállással adózzunk a költő emlékének. Így történt, az est lebonyolódott, de a közreműködőkre sem, és semelyik számra nem emlékszem. Bénult öntudatlansággal araszoltam lapra rótt kérdéseimmel, Géza pedig került szokott játékos, vitriolos fordulatait. Szerető feddéssel mondta is az éttermi vacsorán: azért ilyen helyzetben is egy férfi több önuralmat kell, hogy tanúsítson! Igaza volt, de sápadt arcát nézve egész este ő se mutatott sokkal

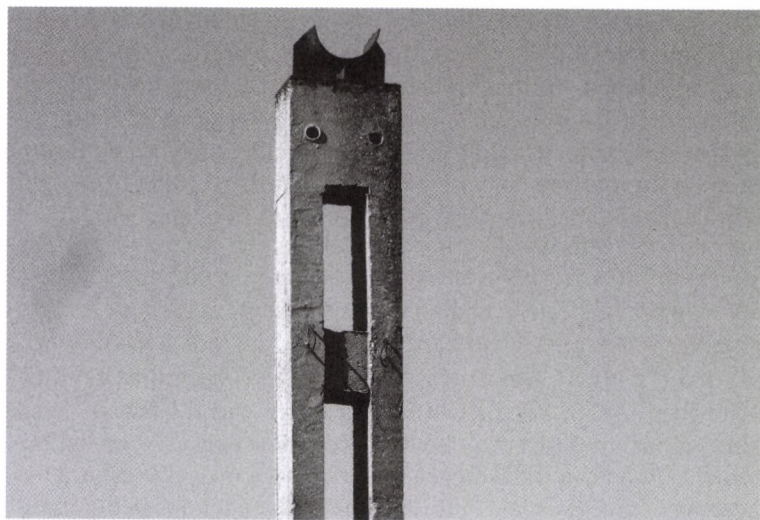
jobb formát. Kései megbékítése gyanánt is, irodalmi tanácsadóként tagunk volt, tíz év múlva *Tornyot választok* című darabját követően születésnapj ünnepét szervezhettem a Nemzeti színpadán...

– *Elment a költő temetésére?*

– Április 22-én, pénteken búcsúztunk tőle a Farkasréti temetőben. Köpeczi Béla rizsporos szövegét és Illés Endre hűvös esszéizálását azonmód feledtük. De fontos volt, amit Bellon Gellért püspök önvádként is mondott: „nem tudtuk” őt megtartani az egyháznak! Mély önvádjá nemcsak Illyés Gyulára és a katolikus egyházra, hanem a reformátusra is igaz a 20. században. Olyan kivételes írókat, akik egész munkásságukat a protestantizmusra alapozták, Móricz Zsigmond, Németh László, az egyház nem óhajtott tudomásul venni. S az új évezredben sem másként: nem itt a helye, hogy részletesen elmondjam, Illyés Gyula, Sütő András, Cs. Szabó László, Móricz, Kodolányi János és más írók irodalmi teljesítményeit, gondolatait miként próbáltuk beépíteni a Nagy Lenke által szerkesztett *Reformátusok Lapjába*, és a zsinati illetékesek alantasan megbuktatták. Aminek zárásaképp: Sütő András levelére Bölcskei Gusztáv püspök nem is válaszolt. Száz éve jól írta Ady: a katolikusok előbb reformálják magukat, mint a kálvinisták. Sütő Andrást említettem, hatalmas diplomáciai játék nyomán az utolsó pillanatban megérkezhetett, a vonaton írta beszédét, amely méltóan siratta nagy halottunkat. Egy filológiai érdekességet is hadd említsek: a másnapi lapok némelyike és az MTI részletesen ismertette Sütő gyászbeszédét: de egy képe-fordulata valamennyiből kimaradt: „Kis kuvaszok azt is elugatták dicsekedésképpen, hogy jólesett lábikrájába harapni – a századnak legújabb esztétikai nevében is persze.” A csahos képre Aczél is felfigyelt, mert a temetés után kérdezte az író: kire gondolt? Bori Imrére, vágta rá Sütő, tudván, hogy Aczél sok okkal megérinthette a bűntudat fuvallata. Valóban: Illyés Gyula már nagybeteg volt, amikor a jugoszláv titkosszolgálat több magyar író megkeresett, s nem vállalták Illyés piszkolását, de Bori Imre az újvidéki *Magyar Szóban* tiltakozott a *Frankfurter Rundschau*-ban megjelent nyilatkozataért. Cikknek is hitvány, becstelen dolgozatában egyebek mellett ezt írta: Illyés „...a jugoszláviai

magyarságnak is fogadatlan prókátora akar lenni Nyugat-Európában". Láttuk aztán, mi végre lett Bori Imre nagy Jugoszláviája, s földönfutóvá a magyarság, mely az utóbbi húsz esztendőben száz-
ezres méretben fogyatkozott. Bori tucatnyi tudományos poszton, fórumon, évtizedeken át prófétálta a jugoszláv örökkévalóságot, és semmi emberré silányodott Illyés gyalázásával. Sütő kuvaszos képe persze a hazai pártcsahosokra éppúgy célzott, mint a régiekre, a Zsolt Béla-félékre. Tán Weöresé az őskép, még a harmincas évek közepén imígyen címezte négysorosát *Illyés Gyulának*: „Hány sunyi kis csaholó a nyomodban! Mind a bokádba / marna, ha merne! Csak azt tanulják, bár nem akarják: / emberi-mód lépdelsz; míg ők, ahogy érdemes éppen, / hol farkat csóválnak, hol nyalnak, hol ugatnak.” Csóválnak, nyalnak és ugatnak... – Illyés *A magánszorgalmú kutyák* című, a hatvanas években írott versében folytatta a weöresi képet: „Legtöbbet ők gyötörtek...” – Latinovits mondta a rádióban, naplója szerint a költő döbbenettel hallgatta... – nemrégiben kutattam utána: a felvételt letörölték.

Egy pillanatra még időzzünk Farkasréten. A nyitott sírtól messzebb, az úton álltam, s amint a búcsúszavak bevégeződtek, elől valaki elkezdte a *Himnusz*t, de már az „...áldd meg”-nél mindenki zsoltározta nemzeti imádságunkat. Oldalvást csak annyit érzékeltem, hogy valakik tovamozdulnak, s ösztönösen odapillantottam: Aczél György és Losonczi Pál volt. Amikor gyülekezeti erővel szólt a *Himnusz*, Aczél megtorpant legalább, de Losonczi, az állam első embere, fején kalappal továbbindult és elhagyta a temetést. Ilyen országban éltünk, ilyen vezetőkkel, ilyen tiszteletlen, hazaelenes, nemtelen szellemmel hadakozott Illyés Gyula. Temetés után a Rózsadomb étteremben gyülekeztünk, majd a Szabó Ilonka utcában, Czine Mihály otthonában, Erzsike hidegtárait meleg szívvel kínálgatta; eszegetve, a gyász fájdalmában is a holnapot latolgattuk. Örömben ismételtük: lám, Gyula bácsi a szétszórt magyarságot összehozta: még a hivatalosság is engedni kényszerült neki! A halála fölötti elvtársi sóhaj (?), engedeékenység (?), az itthoni hivatal rossz lelkiismeretének (?) jóvoltából röpke időre felnyíltak a trianoni sorompók: Sütő András Vásárhelyről, Dobos László Po-

A JÖVŐEMBERÉNEK EMLÉKÉRE

A KITASZÍTOTT

zsonyból, aztán alkalmi, kivételes vízumengedéllyel a Tóthfalusi-betűk mestere, Molnár József Münchenből, a Bornemisza Társaság nagy mindenese, Szépfalusi István Bécsből érkezett, s mi, többiek, Mihály tanítványainak, barátainak köre együtt virrasztottunk, beszélgettünk, koccintottunk, énekeltünk. Nem viaskodtunk, hanem öröms szeretben fogyasztottuk az időt. Úgy történt, ahogy a költő hagyatkozta: „Magatokat se sirassátok, / ha majd a csönd honába térek. / Mindannyiszor *jelent* kiáltok, / ha összegyűlve – öszszefértek.” (*Civódó magyaroknak.*) Illyés Gyula is közöttünk töltötte azt az éjszakát. Vele a fájdalomban is szépen ragyogtak a csillagok, Veres Péter énekével panasztunk: „Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz...” Ám a tavaszi szél vizet is árasztott az együttlét örömeiben! Aztán készülődni kezdtünk, és „Áron borával” Szent János-áldást mondva zsoltároztunk búcsúzásként: „Tebened bízunk”... És a virradattal elgurultak az autók a magas hazába, a magyarság négy égtája felé. Sütő András kedves dalával pedig indult a vonat Belényesbe...

– *Utalt már rá: Illyés életében a „csahosok” nem csitultak az évtizedek múlásával. És halála után?*

– Előbb egy filológiai adalékot. Kevéssel később valami színháztörténeti ügyben kutattam, s a *Front* című lapban (1931. december), amely a KMP kulturális szemléjeként rövid ideig jelent meg, rábukkantam egy Illyés-versre, címe: *A hirlapíró*. Kerestem a gyűjteményekben, nem találtam. Aztán egy kis jegyzet kíséretében Flóra néni engedélyével, a *Tiszatáj*ban közöltem, majd Domokos Mátyás is beillesztette a háromkötetes Illyés-összesbe. Gyilkosan ironikus portré. Szívesen idézném a teljes verset, de itt most csak az utolsó sorait: „S míg köröttünk dühét fortyogja egy ország, / kacsintasz egyet s hosszú karodat fölvetve / megadod a hangot, a vezérlőt, melyben / mint tányéron a kés sikolt a hazugság...” Mesteri jellemrajz – máig érvényesen. Mert a magán- és közsorgalmú kutyák apokaliptikus hangja tölti be az étert, a médiát, a közéletet. Illyés Gyulát és művét is változatos hangfekvésben és módszerekkel ugatják, még úgy is, hogy az intézményes elnémitás hangszigetelődésével vonják körbe életművét, mint említettem, például: az

esztétikai cukrászat remekművét, a háromkötetes irodalomtörténetet. Vagy éppen annak sulykolásával jelentéktelenítik, miszerint: „életműve nem folytatható”. Illyés Ika okosan válaszolt erre: „Az folytatható, amit folytatnak, és az nem folytatható, amit nem folytatnak.” (*Magyar Nemzet*, 2002. június 22.) Nem itt a helye, hogy az Illyés Gyulára zúdított-zúduló rágalmak, valótlanságok leltárát összeírjuk. De mert Illyés Gyula színházi, drámaírói munkásságáról kérdeznak, engedjék meg, hogy egyről mégiscsak beszéljek. Az illető személye is érdekes, még inkább a piszkolás fondorlatos technikája. Major Tamásról beszélék. Akinek árnya ámulatosan kísérti a (színház)történelmet és a mai színházi élet légkörét is. Magnóra rögzített utolsó tekerceiben (Koltai Tamás: *Major Tamás*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986.) egy kisebb fejezetben Illyés Gyuláról külön is beszél. Major öregsége se menti azt a hordalékos beszélyt, ahogyan a személyességet, az illegális pártéletet, a közönségtalálkozókat értelmét, Paul Éluard látogatását, József Attila és Flóra kapcsolatát két és fél oldalon egybeturmixolja. Mondhatnánk: a háborúból megért öreg Karnyó zagyválja a mántovai diadalt. Apokaliptikus idiotizmus volna? Az, persze. Csakhogy: Major eszénél van, s végjátékában (1986-ban elhunyt) voltaképp eltörölné saját múltját. Így leleplező az, hogy miről beszél és miről hallgat. Ahhoz is van furfangja, hogy a Brecht-színház és Mnouchkine említésével európai dimenzióba állítsa Illyés Gyuláról összehordott locsogását. Bámulatos, ahogyan a fennkölt és kívülálló szerepében parádézik, a díszpáholyból egy színházi divatstíl eleganciájában szemléli, értelmezi és újraszabja a zsarnokság éveit. Ami azért is jellemficam, pokoli alakoskodás, egy Tartuffe produkciója, mert ő annak a kornak cégéres figurája volt. Eltekintve attól, hogy a *Lélekbúvár* csak első rétegében szól a freudizmusról, mert a bolsevik és minden közösségromboló fanatizmus, zsarnokság szatírja, Major komolyabb kérdésekben is fellengzős és hamis prófétának mutatkozik. Az *Ozorai példa* és a *Fáklyaláng* becsmérlésével persze sértheti a szerzőt, de ő mutatta be: Major Tamás! Mégis, Nemzetijének előadásairól úgy nyilatkozik, mintha egykoron a kritikus szölyében ült volna. Hozzá: korábban idéztem a dramaturgiai ta-

nács jegyzőkönyvéből, amelyben korezmei elkötelezettséggel határoznak Illyés tervének áthangoltatási hadműveletéről. Az, hogy a *Fáklyaláng* utójátéka miről szól, hogy 1952-től 1957-ig hatalmas tapsok, ünnepi érzések kíséretében játszották, míg játszhatták, arról persze Major nem beszél. Mert a közönség mégis valami enyhe ellenérv és szavazat lehet Major ellen, mert egy Nemzeti Színház azért mégiscsak mérni köteles magát a közönséggel is. Legutóbb a csonkított *Fáklyaláng*-felvételt is több mint százezren látták a Duna televízióban. Major brechtládái, például a *Coriolanus* vagy a *Vághidak Szent Johannája* zsúfoltan üres széksorok nyomán kínosan megbuktak a hatvanas években. Mellékesen: Majornak arról szava sincs, hogy ha ő oly nagy híve volt a német drámaíróknak, miért mélyhűtötte érzéseit 1962-ig? Major érveinek legójátékából az is kitűnik: Illyés híveit, Gellért Endrét és Benedek Andrást lenézi, az utókornak stilizálva magát: neki mint igazgató-főrendezőnek, köze nem volt a dramaturgiai, rendezési hibákhoz. Kérdés persze: ennyi zagyváltás közepette mi igaz Major állításából? „Fogalma sem volt a drámaírásról” – mondja Major Illyés Gyuláról, de hát a *Lélekbúvárról* egy lappal előbb még azt állította, hogy „...tulajdonképpen jó darab”. Akkor Illyés azt se tudta, hogy mit írt volna? És ugyan: nem Illyés fordította Majornak a Molière-darabokat, s ne ismerte volna a francia drámaírók eszejárását? Czimer József elemzi: egyik-másik darabja milyen mélyen az antik dráma bölcselete és szerkezete szerint építkezik. Major híres volt arról, hogy a műsorra tűzött darabokat nem olvasta – Karinthy Ferenc ezt egy pazar történetben is elbeszélte. Major olvasta volna, ismerte-e a *Kegyencet*, vagy a *Tisztákat* például? Bizonyos, hogy nem – és a Pécsen bemutatott drámákat is aligha. Ám neki szeme se rebben: Illyés rossz drámaíró. Illyés meghalt, Major Tamás már piszkolhatta, s hordhatta rá a maga zavaros életének a szennyesét. Még a *Dózsról*: „nagyon rossz darab volt” – mondja Major. Jó, de akkor miért harcolt jóváhagyásért a felsőbbeknél 1955-ben, hogy a Nemzeti műsorra tűzze? És ha rossz volt, miért mutatta be? Azért így is sok tízezren látták, s 1956 októbere után nem gyöngösége folytán nem játszhatták, hanem hatása, forradalmas sugárzása folytán.

Idővel Illyés újraírta a Dózsa-drámát, tehát maga is véleményezte a parasztvezér színpadi megítélésének kérdését. Potomság, Major főrendező volt akkor is, amikor a Nemzetiben a *Testvérek* és a *Különc* műsorra került. Tán meg se nézte, mert Marton rendezte? De hogy a Rákosi-rendszer elsöprésében és „az ellenforradalom” előkészítésében micsoda lélekerősítő előadást jelentett a *Dózsa György*, arról persze szava sincs Majornak. A Nemzeti társulata egyhangúlag szavazta meg Major leváltását 1956. október 30-án. Meglehet, Major azt se feledte, hogy Szörényi Éva azonmód Illyés Gyulát javasolta igazgatónak, amit a költő megtisztelő szavak kíséretében elhárított. Harminc évvel később, még végmonológiában, Major szerint „ellenforradalom” volt, és mondta újra és újra, mert ő volt az öröklátó, az átváltozó-művész, a permanens forradalmár. Aki a szocialista realizmustól és Sztanyiszlavszkijtől Brechten át Mnouchkinig érkezett a cirkusz-színház prófétájának. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején rendezni és hagnizni járt Erdélybe, minden magyar értelmiséginél, művésznél jobban, mert folytonosan és személyesen értesülhetett a romániai magyarság állapotáról, de szavát soha nem hallatta érdekükben. Ennyit Major Tamás hiteléről.

– Az ön által vezetett Nemzeti Színházban miként volt jelen Illyés Gyula?

– Már az is kifejezte törekvésemet, hogy a Pécssett és Gyulán számos Illyés-darabot színpadra állító Sík Ferencet kértem fel főrendezőnek. Szűkös anyagiak folytán, ám a „haza a magasban” illyési gondolat jegyében elhatároztuk, hogy kamaradarabokkal járjuk a Duna-medencében és a szétszóratásban élő honfitársaink közösségeit. Azonmód, az *Advent a Hargitán* stúdióváltozatának párizsi sikere (1992. március) törekvésünk helyes voltát igazolta. 1992 őszén készültünk Illyés Gyula születésének 90. évfordulójára. Több darab szóba került előadásra; Sík Ferenc a *Sorsválasztókat* szerette volna bemutatni. Nem is azért, mert Pécssett annak előadását már nem ő rendezte. Sokkal inkább azért, mert Illyés művével abban az elvadult közhangulatban akart megnyilatkozni, amely a Dunába lövető, tébolyos rémhangulatot gerjesztette az Antall-kor-

mány körül, és amely Csoóri Sándor *Nappali Holdjára* zuhatagosan ömlött. Flóra néni ellenezte a gondolatot; Feri érveihez Gyula bácsi darabjainak munkatársát, Czímer Józsefet is segítségül hívta, s hármásban így látogattunk a Józsefhegyi úti otthonba. Flóra néni és Ika társaságában beszélgettünk a bemutató ügyéről. Megvallom, én inkább csöndesen figyeltem a disputát, mert Ferinél kevésbé ragaszkodtam a darabhoz, hisz Gyula bácsi jó néhány s kiváló műve is könnyen ígérhette a kamara- vagy stúdió-színpad-i előadást. Feledhetetlen emlék, mondhatom: két kitűnő asszony, akik oly kedves határozottsággal ellenkeztek, és a színházias, különösen Jóska bátyám családiasságba csomagolt szívós szakmaiságának se gyöngültek el. Bölcsek voltak és tántoríthatatlanok, így szándékunk megsemmisült. Hál' Istennek, mondom utólag is, és így döntöttünk a *Különc* bemutatója mellett, mert a politika és a becsület kérdésének magas igényű drámáját izzítja. Ami az 1990-es évek Magyarországon és azóta is változatlanul súlyos kérdésként mutatkozik. S bár a bemutató időpontja csúszott (1993. január) Illyés Gyula születési dátumát tekintve, de nem feledkeztünk meg 1992 novemberéről sem. Mert javaslatomra a komáromi Magyar Színház Beke Sándor rendezésében bemutatta a *Tisztát*, s az előadást a szatmáriak *Dupla vagy semmijével* egyetemben meghívtuk a Nemzetibe, így amolyan Illyés-napokat rendeztünk. Kamarakiállítás is készült a Várszínházban: Illyés és a Nemzeti Színház együttműködésére emlékezve. Nem felejttem a *Különc* bemutatójára készülődésünket. Miközben próbáltak a Várszínház Refektóriumában 1992 decemberében, én Pollák Magda gazdasági igazgatóval a nyugati utat szerveztem. Percre kellett mindent összehangolni, a téli jeges, havas akadályokra nem is mertünk gondolni. A bemutatót követően este már a műszak rakodta a díszleteket, és indult a kamion, másnap reggel pedig a kis társulat mikrobusszal követte; Stuttgart, Párizs, majd visszafelé Strasbourg útvonalon. Ebben a két Magyar Intézet helyszínén, Vigh Árpád és Kalász Márton otthoniassága folytán biztató alkalomnak ígérkezett, ám a strasbourgi előadás a Campus színházában nagy kaland volt. Ennek részleteiről feleségem számolt be a *Hazám és Párizs*

című könyvecskéjében, merthogy azt ő szervezte. No, még valamit, hogy a színház örök gondjai is megelevenüljenek. A próbákra feljártam a Várba, észleltem: a Karlovitzot alakító színész nem tudja szövegét, és már a főpróbák következtek! Sík Feri szokatlanul türelmes volt; én kevésbé, s azt mondtam a rendezőnek: azonnal szereplőcsere! Kis színpadon játszunk, sűgő sem segíthet! Feszés, izzó darab, egyetlen szövegbizonytalanság is megbuktatja az előadást. Néztük az egyeztetőt, s azonnal kiszúrtam: Szakácsi Sándor szabad – ő nagy beugró! Megírtam, s emlékeztem rá: évtizeddel korábban a Vígben a premiért követő délután estére megtanulta Szakmáry Zoltán szerepét az *Úri muriban*, s a második előadást ő játszotta. Jobban, mint a hangja vesztett eredeti szereplő. Szakácsit hívtam, s vállalta a váratlan feladatot, s már a főpróbákon hibátlanul játszotta a kísértő, ördögi hivatalnokot. Kozák András, Peremartoni Krisztina, Moór Marianna, Tahi József társaságában így játszotta a szerepet, s utazott a nyugati útra, melyről Bogyay Katalin filmet is forgatott. Később, Szépfalusi István hívására, templomában hatszáz magyar előtt Bécsben is előadtuk a *Különcöt*, s jó ideig a Refektórium műsorán is szerepelt. S a folytatás? Szomorú tények: még játszottuk a darabot, amikor Sík Ferenc tragikus hirtelenséggel távozott. Sinkovits Imrét hiábavalóan győzködtem egy ideig: rendezné meg a *Testvéreket* fiatalokkal. Nem vállalta. Kállai Ferencsel szerencsésebb voltam; nem találtam rendezőt a *Villámfénynél* színre állítására, Feri csaknem kétévi győzködés után végül vállalta! S a színészek ma is emlegetik: milyen felejthetetlen volt dolgozni vele. Kitűnő Tamási-előadása (*Tündöklő Jeromos*) nyomán Ivánka Csabával megállapodtunk: magyar sorozat keretében a *Testvéreket* is színpadra állítja. S aztán már úgy kellett a műsört alakítani, hogy Csaba mikor jár kezelésre, mikor rendelik tartós kórházi gyógyításra, végül a bájos, tehetséges művésszel a rák irgalmatlan sietséggel végzett. És így közös tervünkkel is.

– És más színházi rendezők?

– Erdélyből? Parászka Miklós, akinek *Dupla vagy semmi*-előadását meghívtuk, Sütő András *Balkáni gerléjének* rendezésére kötött megállapodásunk után hónapokig bujkált, majd lemondta az

előadást. Miért? Gyanítom, de nem itt a helye, hogy Budapest újkori sugárhatásának Erdély-roncsoló és szellemorvasztó hatásáról beszéljek. A főiskola? Pardon: az EGYETEM? Illyés nem író sem tanárnak, sem diáknak. Egy tanár se olvasott egy sort se, mert „nationalistákkal” nem foglalkoznak. Vele, aki az egész társaságnál külön európai volt. Major Tamás a rendezői kar főtanszakvezetője volt évtizedeken át; köpönyege alól bújtak ki a mai tanárok, s már azok is felnövesztettek egy-két nemzedéket. Ha elolvassa Karinthy Márton kitűnő könyvét (*A vihar kapuja* – Ulpius Könyvesház, 2007), a hatvanas évek végén indult rendezőgeneráció szellemi, morális állapotáról megrendítő tényekből értesülhet. Nemzet? A magyarság kérdései? Magyar drámák, iskolajátékoktól – Illyésig eszközbe se jut. Említettem: Illyés a „marxilag képzett hazaárulókról” beszélt találó pontossággal, mára eljutottunk az egyetemi szinten a nemzetpizskoló szellem uralmához. Amely betერიti a színházi közéletet is. Stílusakrobaták kéjvíziói árasztják el a színpadot. Ma már pontosan értjük Németh László előjelzését. Szeizmográfja a hatvanas évek közepén pontosan észlelte: megkezdődött a magyar irodalom felváltása a magyar nyelvű irodalomra. Színházi életünkben már csaknem be is fejeződött: még magyar nyelven játszanak...

– *Mely Illyés-műveket ajánlaná előadásra...*

– ...ha lenne rá érdeklődő és érzékeny rendező?

– *Igen, így értjük a kérdést.*

– Darabcímeknél fontosabb kérdésről van szó: a szellemről. A kutató, feltáró, közösségi műhelyszellemről, amelynek veszprémi álmától a szemesi halálvonatig rugdalták, űzték, pizskolták s ellehetetlenítették Latinovitsot. A hatvanas évek végén nálunk járt a varsói nemzeti színház, s bámulatós előadásukat láttam: *József élete*. Népi misztérium, régi lengyel szövegekből építkezik a varázslatos, stilizált és ihletett előadás, rendezője: Kazimierz Dejmek. Akinek alkotói hitvallása volt: keressük meg őseink színházát! Nem valamiféle építészeti ásatásokra gondolt, hanem a szellemi gyökerekre, s ahogy más lengyel rendezőtársa is pontosan tudta, hogy a lengyel színház Mrożekig menően, hitelesen a múltból építhető jelené. S a lengyelek színházi élete ezért is külön, Európa-szerte be-

csült, mert lengyel, és nem lengyel nyelvű. Ahogy említettem már: erre a sajátos és elmélyült műhelymunkára nincs hajlandóság a színiügyetemen, s ebből következően a színházakban sem. Hiányzanak a szellemi sajátosságainkat ismerő, művészeti, műveltségi hagyományunkat, kultúránkat átélő és kifejező színházi emberek. Még darabot sem írt Illyés, Hunyady Sándor 1941-ben jó érzékkel felfigyelt a költő drámai erejére. A *Csizma az asztalon* egy jelenetét idézi, amikor a költőt parasztsuhancnak nézik a falujáró népszakértők, s felébresztik, és verset, nótát követelnek, s ő egy Valéryfordítást mond el, legyen nekik magyar népdal! Erre írja Hunyady: „A jelenet sugárzik a drámai energiától. De más könyvében is sűrűn akad ilyen drámai mag. A *Puszták népében* a kútba ugrott leány története, akinek halott arcára ráfagy a víz, hogy olyan lesz, mint egy kandírozott gyümölcs, teljes dráma. Prózájának, sőt verseinek nyelve is drámához való. Világos, rövid, villogó, mivel nincsenek személyei, sokszor önmagának ad rípszókat.” Miért idézem? Mert főntebb jelzett s kívánt irányra, gondolkodásra utal, amely felé darabjait újragondoló, kutató-szellemű rendező elindulhatna. A mély szakralitás feltárásának, megjelenítésének igényében. Aztán egy más nézőpont: Hubay Miklós egy újabb tanulmányában (1979) írta *A tű fokáról*: még a műfaját se értik, „Bosch-féle megkísértések szürrealizmusát kívánná előadásban”. Nem vagyok rendező, de gyanítom: Hubay utalása más illyési művek értelmezését is új irányba terelhetné. Még Gellért Endre a *Lélekbúvár* bemutatójához kapcsolódva idézett egy illyési gondolatot a darabjáról: „... olyan, mint amikor egy repülőgép startol; hosszú ideig földön fut, aztán szinte észrevétlenül elszakad a talajtól, már a levegőben van. És pillanatok alatt eltűnik a felhők között.” Az illyési képet folytatom: olyan repülőtéren, ahol hiányzanak a légiirányítók, hogyan lehetne a gépet levegőbe, tova-szállását segíteni? Sehogy. Átírni, más darabbal vegyíteni egy művet: alibi mesterkedés: az önmegvalósító művészek spekulálnak efféle attrakciókkal. Illyés időszerűségéről: főként példázatos víg- és szomorújátékai, az elmebomlásig menő viszályok, közösségi omlások (*Lélekbúvár*, *Dupla vagy semmi*, *Homokzsák*, *Bölcsek a fán*) mai idegig hatoló játékstílusát és

színi terét érzékeny rendező felismerné. Mert a helyzet változatlan: veremben vergődünk, s egymást pusztítjuk. Kis és nagy közösségek egyként. S vajon az elmúlt húsz esztendő nem ébresztette fel bennünk a *Kegyenc* dráma kérdéseit? Meddig hitegessük magunkat, hogy jó ügyeket pártolunk és tanácsolunk – s mikor élnek vissza szolgálatunkkal? Gyáva kor, nem római, a méregpohárig se jutunk, de a hétköznapi felismerés és a csalódás attól még lehet valentianusi. Kérdésükre válaszolva: azért hozzá méltóan bizakodjunk darabjai sorsáról! Lám, Bornemisza *Magyar Elektrájáról* századokon át tudomásunk se volt, s aztán Móricz Zsigmond rátalálván életre segítette – talán minden darabját felülmúló eredménnyel és sikerrel. Illyés Gyula színpadi játékait, műveit se a talmi pillanat fénye szerint méricskéljük.

– Ezek szerint, ha másként nem, olvasmányként, Illyés Gyula művei változatlanul kísérik az életét...

– Erősebben is annál, mint ahogy a kérdésben lappang. 1970 decemberében megismerkedtem egy varázslatos szép szőke kislánnyal, aki a francia kultúra ámulatában élt. Akkor jelent meg az Illyés-életmű darabjaként a *Hunok Párisban* – karácsonyra szebb ajándékot nem is képzelhettem, ő pedig különösképp! Sorsos adománynak bizonyult. Nem részletezem a regényt; a leányka feleségem lett. Elvégezte a magyar–francia szakot, előbb kiváló tanárként tanította a nyelvet, aztán a nyíló időben a strasbourgi egyetemre pályázva a magyar nyelv és a magyar kultúra tanára lett. S a szellemi élet, amit maga köré kerített Strasbourgban, az már az illyési igény jegyében diplomáciaiszolgálatunkat is jelentette. Európa Tanács-tagságunk alkalmából rangos ünnepet szervezett: a Győri Balett vendégszerepelt, Olasz Ferenc kiállítása, Hubay Miklós, Sütő András szerepelt a programban. A vásárhelyi pogrom után voltunk fél évvel, Magdó ügyes diplomáciával azt is kivívta, hogy András a tanács főtitkárának, Catherine Lalumiere-nek személyesen számoljon be a bestiális eseményekről. Kis ideig lehettem mellette, mert akkor szólított haza a Haza, a Nemzetibe, így egyedül, három gyerekekkel végezte feladatait. Melynek jó híre s majd itthon a magyar–francia alapítványnál végzett munkája nyomán a párizsi

Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyettesének nevezték ki. 1999 augusztusától 2005 augusztusáig vele töltöttem az éveket a francia fővárosban. S mondhatom: Illyés Gyula meglehetősen felpakolt feladatokkal. Illyés írja: Teleki József egykori naplóját útikönyvként forgatta, mi pedig Illyés verseit, esszéit, úti jegyzeteit, s a *Hunokat* tekintettük kalauznak. Egykor az is sugallatos jelnek mutatkozott, hogy köteteiben az *Árviz* előtt *A Boulevard Bourdonon* szerepel, vagyis: 1947 végén Illyés Gyula alighogy hazatért Párizsból, utazott szülőföldemre. Így asszonykámmal többször végigjártuk versének, verseinek, írásainak útvonalát, s baktattunk föl a Montmartre kis utcájába, ahol könyvkötőként dolgozott, s valamennyi vendégünket elvittük a 4. rue Budé számú házhoz a Szent Lajos-szigetre, ahol a magasba illesztett emléktábla is őrzi szállásának emlékét. Emlékszem, késő délutáni városnézésünkben Sinkovits Imre annyira látni akarta Gyula bácsi utcáját és az épületet, hogy a Notre Dame-ot is elmulasztottuk. Enyhítendő mulasztását, holtáig küldtem neki a katedrális ábrázoló lapokat. Gyakran elmentem a Vieux Clombier előtt: s mindannyiszor a *Kegyenc* ősbemutatóját láttam az épületben. A Dome, a Két Maki, a Saint-Germain szállodáin, ösvényein követtem, ahol Cs. Szabó Lászlóval bolyongtak 1947 januárjában, hogy majd a békediktátum aláírásának pillanatát is remekműű írásában rögzítse 1947. február 10-én... Nem sorolom tovább Illyés Gyula Párizs-életének díszletelemeit; kedves helyén, a Luxembourg-kertben gyakran jegyzetelt, magam is szinte naponta ücsörögtem, s néztem a szemérmeskedő kicsiket, tűnődéseimben arra jutottam, hogy hozománnyal kéne hazatérni a párizsi évekből. A költő szellemi nyomai mellett a 20. századi, sokszori szétszórásunk szellemi és lélettényeit, emlékeit valamiképp összegezni – ez tán Illyéshez is méltó feladat volna! Az atlantiszi mélyből sorsok, események, történetek még felszínre hozhatók! Így írtam a *Bartók Béla kertjében* és a *Múló levelek – Párizsból* című könyveket. Így beszélgettem a nemrég elhunyt Kovács Veronikával, aki Illyés párizsi életének tanújaként idézte fel a *Kegyenc* bemutatóját, s mint tolmács egyedül volt részese a költő és Mitterrand 1982-es találkozójának is. Könyvtárszobában böngésztem a költő és Gara

László kapcsolatának dokumentumait, s ő biztatott, hogy Márkus Bélával és Cs. Nagy Ibolyával járjuk be az albigenek földjét, és erősen zihálva felküzdöttük magunkat Montségur várába, hogy a költővel álmodjunk oda a kathárok tragédiáját. Illyési emlékek, amelyek nem hagytak nyugodni, s párommal ezért is szerkesztettük *Az „Állj fel torony” árnyékában* című antológiát, amelyben Mádl Ferenc köztársasági elnök úr bevezetőjével a 20. századi magyar sors franciaországi tükörcserepeit rakosgattuk össze. Több mint 180 személy vallomása szerepel a gyűjteményben, s benne kitüntetetten Illyés Gyula, akinek kivételes emberi-írói volta nekünk életvezető is. S tán ragaszkodásunk jutalmaként, feleségem rendezhette azt a kis ünnepséget, amely Illyés Gyula születésének századik évfordulójára emlékezett, a Clancier család és a kiváló fordító, a minap Balassikardra érdemesült Jean-Luc Moreau mellett utoljára jelent meg a nyilvánosság előtt és beszélt a költő nagy barátja, Jean Roussetot.

– *Idézne valami ma is fontos gondolatot Illyés Gyulától!?*

– Kezemben örökségem: a *Magyarok* vászonba kötött példánya, amelyet találkozásunk emlékével Illyés Gyula dedikációja nemesít. Lapozom, s bárhol beletekintek, jelen idejű, gyakran drámai kérdések villannak elő. Annyi közül egyet: „Azok pedig, akik védeni akarják a kultúrát, a szellemet, amelyért, úgy vélik, még egyáltalában érdemes élniök, hát ne üres templomot védjenek, ha valóban jön a barbárság. Üres templomot? Ha csak üres volna! A veszély pillanataiban akkor talán alkalmi erődül használhatnánk, mint a középkori falvak istenük kőfallal és cinteremmel övezett házát; érdemes volna magukért a szép falakért is vért ontani, őseink sírjaiért, ha csak kegyeletből is” – kezdi gondolatfutamát, majd így folytatja: „A lakájdramáíró, a limonádészerző, a tőzsdés, a közgazdasági zsarolásból élő »zughírlapíró« s unokatestvére, aki a közgazdasági pausáléból él, a posványzsurnaliszta, a ponyvakiadó, a producer, a filmíró, a színházi vállalkozó, akikre már nincs is jelző, a görll-menedzser, sőt a lánykereskedő, mind-mind kultúrjajt bömbölnék és minket biztatnak, hogy haljunk hősi halált értük, hisz mi is a kultúrát, a demokráciát, a szabad sajtót, a gondolat szabad terjesztését emlegettük.” Apokaliptikus kép, s ha ma meggondol-

juk, hogy a *Televízió Siló* jaj-intézményesen és milliókat szuggerál, miközben az illyési gondolatban életre hívott Duna tévét programosan zülleszt: akkor azt mondhatjuk: Illyés látomása százszorosan jelen idejű jajkiáltás is. Hozzá: a kultúrjaj, már ennyinek sincs becse, ha egyáltalán hallatszík: ripacséria az is. S még egy illyési gondolatot: 1987 szeptemberében a lakiteleki tanácskozáson szót kérve mottóként idéztem: „Mint macska, elkaparva piszkát, / így készítsünk mi is hát / új helyzetet? »Korszerű tisztát?!«” Címe: *Lelki tisztulónak*. Ahogy a köz érzetét tapasztalom, mint annyi más gondolata, Illyés kérdése változatlanul magunkba és sorsunkba vág...

– *Mikor járt utoljára az „öreg iskolafalak” között, ahol zsoldározt az Illyés írta halászi gyülekezet?*

– Amint *Múló levelek – Párizsból* című könyvem utószavában felidéztem: 2004 utolsó napjának estéjén, december 31-én. Ahogy egykor ő, Pesten át egyenesen Párizsból érkeztünk – immár Sárospatak halászi kerületébe. Ahonnan az egykori kukoricásbeli csapás helyett most Illyés Gyuláról elnevezett utca vezet a Rákóczi-várhoz. Az egyház visszakapta az államosított iskola egykori épületét, s újra imateremmé szépítette. Árvíz immár nem veszélyezteti a települést, mert körgát épült. Magasztosabb alkalmat nem élhettem, mint hogy az Illyés versének gyermekei, unokái körében a „Tebenned bízunk”-kal búcsúztassam az óévet. Szabó Zoltán főgondnok úr nagy szeretettel mutatta a falon elhelyezett, idő szaggatta, fakította képeket a falu múltjából, életéből: ott láttam apámat, Zoltán bátyámat, Király nagytiszteletű urat, s mindazokat, akikkel Illyés Gyula együtt zsoldározott a nagy veszedelemben. Árvíz immár nem fenyegeti a halásziakat, de megannyi vész nem múlt el, csak erősödött. S hogy mely rémekre gondolok? Illyés Gyula verseit, jegyzeteit, esszéit, darabjait olvasva, küzdelmeire gondolva azonmód előtűnnek, mert elevenen hatnak és rombolnak is a hétköznapiakban. De bennük a Vigasz is, mert ahogy Domokos Mátyás egyik szép esszéjében írta: a Költő szívében mindig és romlatlanul ott volt az igazság. Ma sem másként; hitele, bölcsessége, emberi példaereje pedig műveiben elévülhetetlenül működik.

S e terjedelmes vallomás epilógjaként időjátékkal hadd köszönjem meg az érdeklődést. Amikor a *Tiszták* bemutatóján, majd a pesti gyors étkezőkocsijában testközelben először láttam – éreztem – Illyés Gyulát, ő éppen annyi idős volt, mint most én, amikor rá emlékezem. S abban az 1969-es évben jelent meg *Kháron ladikján* című esszékönyve az öregedésről. „Az idő nevöl magos fákat” – írta Zrínyi Miklós; évgyűrűim száma öreggé sűrített; a befedő kék ég és a koporsó látomása egyre gyakrabban előtűnik olyasképp is, hogy Illyés Gyula művét olvasgatva ma már érteni is vélem. Ifjonti koromban stílusát, gondolatvillódzásait bámultam, ma bölcselete mondatonként fékezi az olvasás futamát.

Átfontoskodott, nyüzsgött évtizedek után, magam s nemzedéktársaim figyelmeztetésül is szól tanácsa: „Engedjétek meg, hogy saját lábaimon vonuljak a háttérbe. Ne nógassatok további teljesítményre. Ne csapjatok be; ne kapassatok el. Ne kompromittáltassatok egy tolakodó aggastyánnak azt a friss lángú fiatalembert, azt a szívós férfit, akinek emlékét én is jó szívvel őrzöm. Tegyetek elem egy pohár bort, de hadd köszönjem meg csak egy kézmozdulattal, arcomat se kelljen felétek fordítanom.”

Ladik-naplójában stradfordi tűnődéseit is olvashatjuk, amint Shakespeare mester utolsó művéről, a *Viharról* írta: itt „...fogalmazta meg evangéliumszerű tanácsait arról, mint kell a Tudásnak és Hatalomnak, a Szabadságnak és Szolgálatnak egyesülnie a Jog és Öröm tartósítására.” Illyés Gyula kérdése: „Úgy volna valóban, ahogy Prospero szavaival e túlvilág jóhíre sugallja, hogy a boszszúnál is édesebb a megbocsátás?” Prosperóval azt válaszolhatom: valóban úgy van, mert: „...kétségbe kéne esni ma, / Ha nem könnyítne szent ima, / Mely a kegyelem kényszere, / S minden hibának gyógyszere. / Ha vártok hát bocsánatot, / Nekem is megbocsátatok.” (Babits Mihály ford.) Ámen.

Köszönöm a kérdéseket.

2012. augusztus 29–2013. január 31.

ABLONCZY LÁSZLÓ

„OLYANOK VOLTAK, MINT CASTOR ÉS POLLUX”

*Az 50 éve elhunyt Lajtha László és Tamási Áron barátságáról
és a Bujdosó lányról*

Lajtha Lászlót a Francia Akadémia (Institut de France – Académie des Beaux-Arts) első magyar zeneszerző tagjául választották 1955-ben, ám itthon erről nem vettek tudomást, és azt sem engedélyezték, hogy székfoglalója megtartására Párizsba utazzon. (Erre csak hét évvel később kerülhetett sor.) Életében Franciaországban „a három nagy magyar” („les trois grands hongrois”) egyikének tartották, utalva a nála egy évtizeddel idősebb Bartókra és Kodályra, ám ma összehasonlíthatatlanul kevesebbet játsznak, mint két kortársát. Zeneszerző, népzenekutató, zenepedagógus, a nemzetközi tudományos élet szervezője volt, ám sokféle tevékenysége és kiemelkedő eredményei ellenére ma is kevesen tudják, milyen fontos szerepet töltött be a 20. század első felének magyar kulturális életében...

Vajon mikor kerül végre az őt megillető helyre az éppen 50 esztendeje elhunyt nagy muzsikus? E kérdést akkor is jogosan és türelmetlenül vethetjük fel, ha örömmel nyugtázzuk, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb figyelem övezi elfeledett (vagy inkább elfeledtetett) életművét. Koncertek, hanglemezek, könyvek, filmek, kiállítások, konferenciák idézik fel alkotásait és tevékenységét. Ma már nyíltan lehet beszélni bátor, meg nem alkuvó természetéről, az üldözött zsidók mentésében és a nemzeti ellenállási mozgalomban betöltött szerepéről, a kommunista ideológiával való szembenállásáról, a hatalom által tönkretettek, így a kitelepítettek melletti kiállításáról. Korábban különböző helyeken lévő hagyatéka nemrégiben került egy rangos kutatóintézetbe: a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – dr. Richter Pál által vezetett – Zenetudományi Intézetébe, közelebről a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumba (az archí-

vum vezetője dr. Dalos Anna). Ezért joggal bízhatunk abban, hogy végre megélenkül a fiatal kutatók Lajtha iránt tanúsított érdeklődése. A Zenetudományi Intézetben szép emlékszoba és tartalmas kiállítás is nyílt halálának 50. évfordulóján, 2013. február 16-án. Így ettől az esztendőőtől már egykori bútorai, személyes tárgyai között emlékezhetünk rá. E sok-sok biztató jel ellenére az életmű megismertetéséért elkötelezetten küzdők – így unokahúga és jogörököse, dr. Lajtha Ildikó – sokszor érezhetik úgy, hogy szélmalomharcot vívnak. Bár Lajtha műveinek előadása hivatalosan sohasem volt betiltva, a legnehezebb időkben (1948-tól kezdve) leginkább csak hálás tanítványai vállalkoztak erre (például a karmester Ferencsik János és a hegedűművész, vonósnegyes-primárius Tátrai Vilmos), szembeszegülve a kultúrpolitikával. A rendszerváltás óta még nem telt el annyi idő, hogy a hosszan tartó mellőzés hatása megszűnhetne. Ehhez persze – amellet, hogy Lajtha muzsikájának az évfordulókon kívül is gyakrabban kellene felcsendülnie a koncertterekben – arra is szükség lenne, hogy életútja, alkotói, kutatói, tanári, kultúrpolitikusi tevékenysége, kapcsolatrendszere diskurzus tárgya legyen. Sokaknak, sokat kellene beszélni, írni, akár vitatkozni róla, sokféle oldalról megvilágítva pályáját és személyiségét.

Az alábbi írás Lajtha László életének egy szinte sohasem tárgyalt fejezetéhez kíván néhány adatot felsorakoztatni: ez a Tamási Áronhoz fűződő barátsága, valamint a két alkotó közös műve, a *Bujdosó lány* című színpadi jelenet. Előljáróban érdemes megjegyezni, hogy olyan, Lajthával kortárs magyar író vagy költő, akivel a komponista közös alkotást hozott volna létre, Tamásin kívül csak egyetlenegy van: Áprily Lajos, akinek verseire Lajtha két világi kórusművet is komponált (1932 és 1940), és aki – Arisztophanész nyomán – megírta a zeneszerző első balettjének, a *Lysistratának* a szövegkönyvét (1933, bemutató: 1937). Ha minden magyar író meg akarunk említeni, akinek szövegét Lajtha megzenésítette, akkor még Pázmány Péter neve kívánkozik ide. Az 1958-ban írt, magyarul *Három Mária-himnusz*ként emlegetett, orgonával kísért női kari mű harmadik tétele a 16–17. század fordulóján élt karizmatikus egyházfő latin nyelvű textusára íródott.

A *Bujdosó lány* persze valójában nem sorolható e művek mellé, legalábbis Lajtha egészen biztosan nem sorolta volna melléjük. Ő maga ugyanis népzenei feldolgozásait nem tekintette zeneszerzői életműve részének. Ezt azzal is érzékeltette, hogy e műveknek nem adott opusszámot, kivéve a *X. vonósnégyest* (Op. 58). A Tamásival együtt összeállított *Bujdosó lány* „csak” népdalfeldolgozásokat tartalmaz Lajthától, így Lajtha ezt sem vette fel a műjegyzékébe. Azt sem szabad elfelejteni, hogy bár közös darabról beszélünk, Lajtha nem Tamási-szövegeket komponált meg, hanem zongorakiséretes népdalokat adott Tamásinak, aki ezek elé és közé írta meg a maga szövegeit. Az aprócska irodalmi-zenei gyöngyszemben tehát Tamási és Lajtha alkotása egymást kiegészítő módon van jelen.

Lajtha László (1892–1963) és a nála öt évvel fiatalabb erdélyi író, Tamási Áron (1897–1966) szoros barátságára vonatkozólag a zenei szakirodalomban elenyészően kevés adat szerepel. Közös művüknek, az 1952-ben összeállított *Bujdosó lány* című, *Krónika 1764-ből* alcímű kis színpadi jelenetnek nem találjuk nyomát a zeneszerző hagyatékában, nem szerepel a Lajtha-műjegyzékekben, és általában a zeneszerzőre vonatkozó szakirodalom is figyelmen kívül hagyja. Mintha nem is létezne. A madéfalvi veszedelmet csodálatos líraisággal felidéző jelenetet a kommunista kultúrpolitika még keletkezése évében „irredenta, sovinszta lázításnak” minősítette, és betiltotta. Azóta, hogy e tiltás érvényét veszítette, több mint fél évszázad telt el, ám különös módon a jelenetet ma is némi titokzatosság lengi körül, ahogyan alkotóinak kapcsolatát is.

A zeneszerző könyvtárában számos olyan Tamási-kötet található, amelyet az író a muzsikusnak dedikált, például a *Bölcső és bagoly* című regényes életrajz, a *Hazai tükrök. Krónika. 1832–1853* című kötet (mindkettő 1953-ból), a *Kakasok az édenben* címmel megjelent két színpadi játék (1956, ajánlás: 1957. január), a *Jégtörő Mátyás* (1957), az *Elvadult Paradicsom* (1958) és a *Szirom és Boly* című magyar rege (1960).

Bár a Lajtha-levelezés egy jó része megsemmisült, szerencsére fennmaradt egy olyan levél (1953. augusztus 6-i keltezéssel), amelyben a zeneszerző beszámol feleségének az író baráttal való

egyik találkozásáról, utalva az 1953-ban írt kötetek egyikére, talán a *Hazai tükörre*.

„Áron befejezte regényét és felolvasott belőle egy jó nagy porciót. Egészen új Tamási-hang, de azt hiszem: remek írás. [...] Úgy rezonáltam rá, mint az egybehangolt hangvilla. Félkettőkor mentek el. – Áron a rádión meghallgatta az *Udvarhelyszéki táncokat*, s mint mondta: könnyezett. Sokat beszélt róla. Újabb stimulálás, hogy megírjam a X-ik Quartettet.”

A zenemű, amit a levél szerint Tamási a rádióban meghallgatott, az *Udvarhelyi táncok*, amelyet 1953-ban az Állami Népi Együttes mutatott be. A népzenei feldolgozás cigányzenekarra készült, és (ebben a változatában) három tételből áll: *Sebes csárdás*, *Lassú magyar* és *Ugrós*. Az említett X. *vonósnégyes* (Op. 58, 1953) pedig Lajtha utolsó és egyértelműen a legnépszerűbbé vált kvartettje, amely az egyetlen olyan népzenei feldolgozása, amelynek opuszszámot adott.

A Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi azt a dátum nélküli, de bizonyosan 1957-re datálható képeslapot, amelyet Lajtha Koppenhágából írt Budapestre a Tamási házaspárnak. (Bár Lajtha 1948 őszétől egészen 1962-ig, tehát 14 éven át nem kapott útlevelet, a kommunista kormány egyetlenegyszer, kivételesen mégis kiengedte Nyugatra. 1957-ben Koppenhágába utazhatott, hogy egy nemzetközi konferencián elnököljön.) A szöveg – rövidege ellenére is – sokat árul el a két művész, illetve a két házaspár egymáshoz való kötődéséről:

„Amíg otthon nemsokára újra átölelhetjük egymást, így küldöm szerető megemlékezésemet mindkettőtöknek, Lajtha László”.

A Lajtha-hagyatékban találunk egy fényképet is, amely a két művészt együtt ábrázolja.

Dr. Lajtha Lászlóné, a zeneszerző özvegye az 1980-as évek végén, amikor számos alkalommal beszélgettem vele (e beszélgetések olvashatók 2010-ben megjelent, *Két világ közt* című kötetben), elmondta nekem, hogy férje és Tamási „kölcsonösen nagyon szerették egymást”, s együtt jártak abba a társaságba, ahol például Gombocz Zoltán nyelvtudóssal, Györffy István etnográfussal és Németh László íróval is rendszeresen találkoztak. Széll Jenő (1912–1994) népművelő, publicista, az 1951-ben megszer-

LAJTHA LÁSZLÓ ÉS TAMÁSI ÁRON

(Lajtha-hagyaték, MTA BTA ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archivum)

vezett Népművészeti (az átszervezés után Népművelési) Intézet igazgatója munkakapcsolatban állt a két művésszel, és gyakran tapasztalta, mennyire szeretnek együtt tevékenykedni. Elválaszthatatlanságukat érzékeltette a mitológiai ikerpárhoz hasonlította őket: „olyanok voltak, mint Castor és Pollux”.

Lajtha és Tamási egymásratalálását az is indokolhatta, hogy a II. világháborút követő sorsuk feltűnő párhuzamokat mutat. Az 1945-ben kezdődő átalakulásban, az ország újjáépítésének idején mindketten nagy megbecsültségnek örvendtek. Lajtha zenei igazgatója lett a Magyar Rádiónak, vezette a Néprajzi Múzeumot, és őt választották meg a Nemzeti Zenede utolsó igazgatójának, illetve főigazgatójának. Tamási tagja lett a Magyar Művészeti Tanácsnak (melyben Kodály Zoltán elnökölt). Kiemelkedő közéleti szereplőként – többek között Kodály és Szent-Györgyi Albert társaságában – meghívták a Nemzetgyűlésbe, sőt az is felvetődött, hogy (a Nemzeti Parasztpárt színeiben) ő lehetne a vallás-és közoktatásügyi miniszter. 1947-ben politikai pályafutása véget

ért, majd lassanként az irodalmi élet peremére szorult. Nemcsak íróként mellőzték és illették negatív kritikákkal, de különféle rágalmakat is szórtak rá. (Erre egy konkrét példa, amit Széll Jenő mesélt el nekem: amikor a *Színjátékosok könyvtára* című sorozatot Tamási művével akarta elindítani – így született meg az 1951-ben megjelent *Bor és víz* című szüreti játék –, az egyik miniszterhelyettes azzal vádolta meg őt, hogy „fasiszta írókat foglalkoztat”). Ahogyan az 1948-ban Londonból hazatérő, a kommunista ideológiát nyíltan ellenző, Mindszenty bíboros mellett bátran kiálló, majd ezen „bűnei” és egyéb okok miatt félreállított Lajtha, aki kenyérkereset híján kénytelen volt festményeit, szőnyegeit, könyveit eladogatni, úgy Tamási is súlyos anyagi gondokkal küszködött, különösen az 1949 és 1953 közötti időszakban. Azon művészek névsorában, akik különféle módokon igyekeztek segíteni őt, Lajtha is ott szerepel: elérte, hogy Tamási harmadik felesége, a fiatal Basilides Aliz Teréz – kézírathordó segéd munkásként – elhelyezkedhessen a Zeneműkiadónál. Tamási neje így munkához és némi keresethez juthatott, ugyanakkor segéd munkásként mentesült attól, hogy politikailag ellenőrizték.

Lajtha és Tamási első közös munkája egy nagyjátékfilm lett volna, melyről 1951-ben folyt tárgyalás a Hunnia Filmgyár és az író között. A rendező Szóts István, a zeneszerző pedig Lajtha László lett volna. Ez az ötlet nyilvánvalóan a Hortobágyról szóló film hatására született meg. (A *Hortobágy* című, részben dokumentum-, részben játékfilmet az osztrák filmrendező, Georg Höllering forgatta az 1930-as évek első felében a magyar pusztán. Családjával oda is költözött. Filmzenéért Bartókhoz fordult, a komponista azonban a nálánál bő évtizeddel fiatalabb barátját, korábbi zongoristanövendékét, Lajtha Lászlót javasolta neki. Höllering és Lajtha együttműködése olyan sikeres volt, hogy később még két további filmet készítettek együtt.) Tamási Áron két legfontosabb munkatársa Lajtha László zeneszerző és Szóts István rendező lett volna. A tervről fennmaradt egy feljegyzés, amelyet a három alkotó közösen írt alá. Ebből képet kaphatunk arról, milyen filmet álmodtak meg, és milyen lett volna a zenéje.

„A film műfajilag egész estét betöltő játékfilm, mesés keretben tartó összefüggő cselekménnyel, de a dokumentumfilmek teljes és tudományos hitelével készül. Éppen ezért népi szereplőkkel és nem színészekkel dolgozik; nem színpadi díszletekkel, hanem természetes környezetben készül; nem zene- és énekkarokat használ, hanem a tájegységek hagyományos régi népi zenéjét és zenéseit használja.

A film elképzelésében döntő szerepet játszik a négy évszak, és az emberi élet a bölcsőtől a koporsóig. Úgy látjuk, hogy népünk emberi élete, a maga kiemelkedő eseményeiben és életmozzanataiban, hagyományokhoz és népszokásokhoz kapcsolódik. Ezt a magyar életet a legjellemzőbb tájakon és a tájakhoz nézve legjellemzőbb évszakban akarjuk ábrázolni.”¹

Hogy a nagyfilm terve hogyan függ össze a Szóts István által rendezett *Kövek, várak, emberek* című, 1955-ben készült, közel félórás kisfilmmel (utóbbi alkotás Lajtha által gyűjtött népdalokat és általa készített népzenei feldolgozásokat tartalmaz), arról Gyenes Mária, Szóts István özvegye így nyilatkozott egy napilapnak:

„Szeretett volna filmet készíteni [mármint Szóts] a népi hagyományokról. Már abban az időben is szó volt róla, hogy veszendőben vannak népszokásaink, és az utókor számára erről készülhetne egy egész estés film. Lajt[h]a Lászlóval járták az országot, s ahogy fogalmaztak, »keskenyfilmre« jegyzeteltek. Később az anyagot bemutatták a filmbizottságnak, akiknek nagyon tetszett, de kérdezték, hogy hol van belőle a május 1-je, a munka szombatja és hasonló új keletű ünnepek. Az uram erre azt válaszolta, hogy ebbe a filmbe nem valók, mert egyik sem tekinthető néphagyománynak. Anélkül viszont nem lehetett megcsinálni a filmet, s miután ő hajthatatlan volt, így nem is készült el. Helyette született meg a *Kövek, várak, emberek* című rövid dokumentumfilm, amelyben meg akarta mutatni egy falu napján keresztül, hogy mit veszít a magyar kultúra, ha nem rögzíti a magyar néphagyományt.”²

A nagyjátékfilm elkészítésére sajnos nem kerülhetett sor. A *Bujdosó lány* mégsem az első közösen megvalósított műve volt a két barátnak: Lajtha 1951-ben Tamási szövegére írta meg a kiadat-

lanul maradt, énekhangra és népi, illetve cigányzenekarra készült *Verbunkot*. (Tamási művei között pedig találunk egy *Kossuth nevében*³ című toborzási jelenetet, melyhez a zenét Lajtha komponálta.)

1952-ben aztán elkészült a *Bujdosó lány* című színpadi jelenet, melynek megismerése szempontjából igen értékesek a darabot ihlető és előadó színésznő, Mezei Mária (1909–1983) visszaemlékezései. A jelenet műfaját Mezei így határozza meg *Vallomástöredékek* című, 1983-ban megjelent memoárjában:

„Új műfaj volt. Dramatizált, szcenírozott székely népdalcsozor Lajtha László feldolgozásában. Történelmi háttére az ún. »mádéfalvi veszedelem«. A dalokat összekötő kis drámai történet Tamási Áron szedte krónikás énekként gyönyörű versekbe.”

Megjegyzendő, hogy bár a színésznő székely népdalcsozorról beszél, valójában a felhasznált négy népdal közül csak három székelyföldi, a negyedik (a diósadi) partiumi gyűjtésből származik. A népdalok Lajtha feldolgozásában, zongorakísérettel hangzottak el, Tamási pedig bevezető-, illetve összekötőszöveget írt eljük, illetve közjük.

A Tamásival való közös alkotás lehetősége és az erdélyi téma miatt e feladat kedves lehetett Lajthának, ellentétben sok más népzenei feldolgozással, amit – levelei tanúsága szerint – az 1950-es években, művészi mellőzöttsége okán, főként jövedelemszerzés céljából készített el.

A *Bujdosó lány* megszületésében a két alkotó mellett az előadónak, Mezei Máriának is nagy szerepe volt. A színészi pályán ő éppolyan meghurcolt, félretett művészként igyekezett átvészelni a nehéz időket, mint az író és a komponista. 1935-től többek között a Kamara, a Belvárosi Színház és a Vígszínház művésze volt, 1936-tól filmezett is. Bár az 1940-es évek első felében már igazi sztárnak számított, 1946 után politikai okokból mellőzték. Ekkor, hogy pénzt keressen, bárókban sanzonokat énekelt. Zongorakísérője az akkor hasonlóan méltatlan helyzetű, később világhírűvé vált művész, Cziffra György volt. Később a színésznő az Operettszínházban, a Madách, a Petőfi, majd a Nemzeti Színházban játszott, és kiemelkedő alakításával ismét sikeres művész lett.

Mezei többször is visszaemlékezett a *Bujdosó lány* című jelenet keletkezésére, s ezen emlékidézések között csak apró eltérések vannak. Egy 1979-ben készült rádióinterjúban ezt mondta:

„Egy este Áronék nálam vacsoráztak. [...] Akkor este lelken-dezve mesélni kezdtem legújabb álmom: a kabaréban is jól eladható *népdal-drámáról*. Áron félig hunyt szeme felvillant. Másnap már Lajtha Lászlónál ültünk. Őt csíki dalt választottunk. [Végül négy dal került a jelenetbe.]

Két nap múlva telefonba beolvasta a mádéfalvi veszedelemből szabadult székely leánya szívszorító, de napfénybe oldódó tízperces drámáját, a BUJDOSÓ LÁNYT[.]

Krónikás ének ez összeszőve a kiválasztott dalokkal.”⁴

Az *Életem története három tételben* című, 1959 és 1975 között sokszor megtartott előadóstje (ahogyan könyvében nevezi: az „egyszemélyes szeretet-színház”) egyik lejegyzett változatában pedig így idézte fel a darab keletkezését:

„1951–52-ben [a Vidám Színpadon] a habkönnyű kabaréfigurákat formálgattam [...] szívesen, sőt lelkesen. Csak a második évben fáradtam bele, hogy erőművész létemre tollkönnyű súlyokat emelgessek. Szóltam hát az akkor szintén mellőzött, szomorú és nélkülöző Tamási Áronnak, s kértem, álmodjon már nekem valami, az Igazi kabaréhoz és hozzám méltó műsorszámot. Ő összeült Lajtha László Kossuth-díjas népdalgyűjtő zeneszerzőnkkel s akkor született meg az én szép leányom, a sokat emlegetett *Bujdosó lány*.”⁵

A mádéfalvi veszedelem, az 1764-ben, Mária Terézia uralkodása alatt lezajlott Siculicidium (székelygyilkosság) fájdalmát megéneklő jelenet valójában egyetlen monológ. Lajtha népzene-gyűjtő tevékenységének legelején (1911 és 1914 között), valamint 1943-ban gyűjtött dallamait használja fel. Ezek a következők: – *Mikor Csikból elindultam* (Szentgerice, Maros-Torda megye, 1943); – *Element az én rózsám, elhagya engemet* (Csíkszentdomokos, Csík megye, 1911); – *Egy gyenge kis madár* (Csíkverebes, Csík megye, 1911); – *Feljött már az esthajnali csillag* (Diósad, Szilágy megye, 1914).

A második, pszalmódizáló népdallal (*Element az én rózsám, elhagya engemet*) kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a Lajtha

által feldolgozott két versszak a gyűjtött népdal harmadik és negyedik versszaka. (A népdal első versszakának szövegkezdeté: *Ahol én elmegyek, még a fák is sírnak.*) Valószínűleg ez az oka annak, hogy a Tamásira vonatkozó szakirodalom a népdalt helytelenül azonosítja be, és gyűjtésének helyét és idejét is tévesen adja meg: 1913-as, őcsényi (Tolna megye) gyűjtésnek tartja, annak szövege azonban így kezdődik: *Elment az én rózsám idegen országba.*

Az első, ugyancsak zsolnározó jaj-nóta (*Mikor Csíkból elindultam*) Lajtha zongorakiséretes feldolgozásában a *Kilenc magyar népdal* című sorozatban jelent meg a Zeneműkiadónál, 1955-ben, a sorozat második darabjaként. A másik három népdal zongorakiséretes feldolgozása a szerző halála után összeállított *Tizenkilenc magyar népdal* című sorozatban található meg (a sorozatot dr. Lajtha Ildikó adta ki az Akkord Kiadó közreműködésével).

A jelenet különös ellentétben állhatott a Vidám Színpad kabaréműsorának bohóctréfaival és könnyed, mulattató zeneszámaival. A bemutatón Mezei Mária Alfonzó – vagyis Markos József (1912–1987) artista, színész, humorista – után lépett színpadra, kopottas székely öltözkéjében, koszorúba rakott, befont hajjal. (Az 1983-ban megjelent *Vallomástörvedékekben* azt írja, hogy egész életében ezért a szerepéért szenvedett a legtöbbet.) A kabaréközönség a művésznő visszaemlékezése szerint „meghökkenést áhítattal” hallgatta az énekelve-beszélve előadott monológot, ám volt, akinek szemet szúrt az erdélyi téma, és feljelentést tett a felettes hatóságoknál, mondván, ez „irredenta-soviniszta lázítás”. A hatóságok meg is jelentek, és – ahogyan Mezei Mária az 1980-ban hanglemezen is megjelent, *Bujdosó lány* című, *Életem története három tételben* alcímű előadóstje keretében fogalmazott – „egy véstörvényszékszerű éjszakán az üres nézőtérrel végighallgatták és halálra ítélték” a produkciót, melyet addig kilenc alkalommal hallhatott a közönség. A betiltás tényét Gál Péter (1918–2006), a Vidám Színház alapító igazgatója 1952. november 10-én írt levelében eme udvarias formában közölte Tamásival:

„A műsorszám megtekintését követő megbeszélésen úgy döntöttünk, hogy miután művetek bebizonyította ennek a műfajnak

ASSZIMILÁCIÓS KÍSÉRLET

ÁTIRAT

léti jogosultságát, azt a jövőben – ígéretetek szerint segítségekkel – folytatni kell. Mostani formájában azonban a változtatásokkal sem sikerült kiküszöbölni azokat a politikai-hangulati elemeket, amelyek akadályt képeztek az első változat bemutatásának. A *Bujdosó lány* kultúrpolitikai értékének elismerését húzza alá az a döntés, hogy abban az esetben, ha az a fáradozásunk sikerrel jár, hogy Révai elvtársat rábírnuk, hogy áldozzon időt arra, hogy műsorunkat megnézze, az ő jelenlétében ismét műsorra tűzzük műveteket.

Biztos vagyok benne, hogy sem te, sem Lajtha tanár úr nem nehezteltek azért, mert mind a színház, mind felettes hatóságai ilyen szigorú felelősségérzettel fáradoznak azon, hogy a magyar népdalt színházunk közönségével úgy szerettesék meg, hogy annak sikerét semmi ne zavarja.”⁶

„Révai elvtársat”, vagyis Révai Józsefet, az 1949 és 1953 közötti időszak népművelési miniszterét nyilván nem sikerült „rábírní”, hogy a műsor megnézésére „időt áldozzon”, hiszen a tiltás érvényben maradt. Hét évvel később viszont, immár egy új, viszonylag szabadabb légkörben, Mezei Mária beillesztette a jelenetet előadóstjébe: „1959-ben, első budapesti önálló estémen a *Bujdosó lány* feltámadt, és óriási elismerést és sikert hozott az akkor még élő és örülő Lajthának, Tamásinak s természetesen nekem. Az igazságból születettek – alkotások vagy emberek – előbb-utóbb győznek.”

A színésznő ezzel a produkcióval nemcsak Magyarországot járta be, hanem világszerte a magyar kolóniákat is. A *Bujdosó lány* megrendítően szép interpretálását, melynek részeként Mezei a népdalokat meglehetősen természetességgel, a szöveg lejtéséhez tökéletesen igazodva, *parlando-rubato* énekelte, az Újvidéki Rádió 1969. december 15-én rögzített rádiófelvétele, valamint a Hungaroton már említett dupla hanglemeze (1981-ben „Az év hanglemeze”) őrizte meg számunkra, Szenthelyi Judit zongorakíséretével, a jelenet keletkezéséről, előadásáról és betiltásáról szóló, fentebb idézett visszaemlékezéssel együtt.

Tamásinak és Lajthának további közös tervei is voltak a színházi műfajban. Az *Ördögölő Józsiás* című népi mesejátékhoz a komponista írt volna kísérőzenét. A színdarabról többek között az aláb-

biakat olvashatjuk a *Film Színház Muzsika* 1957/21. számában, Gách Marianne cikkében:

„[...] a tiszta szívű, okos székely legényből lett tündérkirály története és győzelme a pokol urai felett. Tamási Áron még 1952-ben írta ezt a darabját, és egy évvel ezelőtt könyv alakban is megjelent, de színpadi bemutatójára eddig még nem került sor. A színházzal [értsd: a Nemzeti Színházzal] tavasszal kötötte meg a szerződést, és Lajtha László, a kiváló zeneszerző már foglalkozik is azzal, hogy kísérő és aláfestő zenét komponáljon hozzá. Az író és a zeneszerző találkozása ezúttal alighanem igen szerencsésnek bizonyul majd, hiszen művészi hangvétel dolgában többé-kevésbé rokonok.”

A mesejátékot végül csak jóval a két művész halála után, 1983-ban mutatták be, Debrecenben. Annak nincs nyoma a hagyatékban, hogy Lajtha a tervezett kísérőzenét (vagy annak egy részét) megírta volna. Tamási és Lajtha szoros emberi és szakmai kapcsolatahoz azonban ez a terv is értékes adalék.

SOLYMOSI TARI EMŐKE

Jegyzetek

¹ Tamási Áron: *Emberi szavak. Beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia, 2011, 238–239. www.pim.hu

² Kárpáti György: *Mindig hazajött, itthonra vágyott. Interjú Gyenes Máriával, Szóts István özvegyével, Magyar Nemzet*, 2011. október 29., 15.

³ Budapest, *Művelt Nép*, 1952. A teljes szöveg olvasható itt is: Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia: www.pim.hu.

⁴ Mezei Mária: *Vallomástöredékek*. Budapest. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1983, 109–110.

⁵ Uo. 199.

⁶ *Tamási Áron színjátékai*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia, 2011. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/TAMASI/tamasi00101a/tamasi00111_o/tamasi00111_o.html

NÉLKÜLÖZHETETLEN NEMZETEK

A második világháború lezárása után a legyőzött nemzetek politikusai és elit rétegei európai integrációs projekt megvalósítását sürgették arra a hitre alapozva, hogy az Európát tönkretévő háborúkat elsősorban a nemzetek léte és önrendelkezése okozta. Többen vitatták, ki indíthatta el ezt a folyamatot: Napóleon? Bismarck? A francia forradalmárok? Az 1848-as forradalmárok? A reakciósök és a monarchisták? Metternich? Talleyrand? Garibaldi? Fichte? Wagner? XIV. Lajos? Akármilyen messzire nyúlunk is vissza azonban, a háború politikai túlélőinek megítélése szerint mindig a nacionalizmus démonába botlunk bele, mely örök harcban áll a felvilágosodás tiszta szellemével. Ezen alapító mítosz eredményeképp az európai integráció egydimenziósan, az egyre erősödő *egység* folyamatként, központosított rendelkezési struktúrában fogant. A központi hatalom minden növekedése pedig a nemzeti hatalom csökkenését vonta volna maga után.

Másszóval *irányt* akartak szabni Európa politikai folyamatainak. Ezt az irányt azonban nem Európa népei választották, és valahányszor esélyt kapnak a szavazásra, el is utasítják – ezért felülről mindent megtesznek, hogy ez ne is fordulhasson elő. A folyamat mindig a központosítás, a fentről érkező irányítás, a kinevezett bürokraták és bírók, a választott parlamentek törvényeinek visszavonása, a nép szava nélkül létrehozott alkotmányos megállapodások felé halad. A jelenlegi adósságválságban az európai elit – melyet főként Franciaország és Németország kormányzati körei alkotnak – jogot formált arra, hogy Görögország és Olaszország választott kormányát eltávolítsák, és a saját csatlósaikat állítsák a helyére az engedelmes apparatcsikjaik soraiból. Magyarországot eközben folyamatosan provokatív kérdésekkel és kivizsgálási fenyegetésekkel vádolják, amiért saját törvényeket merészelt elfogadni olyan ügyekben, melyben az európai politikusok rétege hallgatolagos

szuverenitást szerzett. Ily módon a folyamat mindig a birodalmi kormányzás felé vezet, teljesen egyértelművé téve, hogy a nemzeti lét ellentéte nem a felvilágosodás, hanem a birodalom. És ezzel az eredménnyel szemben mindössze egyetlen dolog áll: az európai népek véleménye.

Angol vagyok, imádom a római civilizációt, és semmi kifogásom a birodalmak ellen. Fel kell azonban ismerni, mivel jár egy birodalom, és meg kell különböztetnünk a jó formáit a rosszaktól. Véleményem szerint a jó formák a helyi érdekeket és szokásokat védik a civilizáció és a törvény örökődése alatt; a rossz formák pedig megpróbálják kiirtani a helyi szokásokat és rivális érdekeket, hogy a helyükre törvénytelen, központosított hatalmat helyezzenek. Az Európai Unióban mindkettő eleme megtalálható: ám van egy óriási hiányossága is, még hozzá az, hogy sosem fogadtatta el magát Európa népeivel. Európa nemzetállamok civilizációja, és szerintem mindig is az volt, a politika előtti összetartozás sajátos formáján alapul, ez az az összetartozás, mely a kormányzás rendjében első helyre teszi a területet és szokást, másodikra pedig a vallást és a dinasztikiakat. Éppen ezért ha Európa népei megszólalhatnak, ők is így fogják kifejezni a lojalitásukat. Amennyiben a lojalitásuk *feltétel nélküli* – vagyis identitáson, és nem megegyezésen alapul –, nemzeti formát ölt.

Ez az európai politikusoknak cseppet sem tetszik, ezért demonizálták a nemzeti érzelmek közvetlen kifejezését. Aki megpróbál felszólalni Jeanne d'Arc és a *le pays réel* (fr. 'az Igaz Ország'), a „királyi sziget” és Szent György, Lemmenkäinen homályos erdői és az „igazi finnek” mellett, azt fasisztának, rasszistának és szélsőségesnek bélyegzik. A politikusok, akik látszólag semmibe veszik a hétköznapi lojalításokat, habár titokban támaszkodnak rájuk, Európa-szerte a vádaskodások liturgiáját hajtogatják. Magyarország az elmúlt években politikai támadások céltáblája lett. Ennek persze megvannak a maga ide nem tartozó okai a magyar történelemben, amit nyilván nem szükséges elismételni. Azonban nem ezek az okok tüzelik az európai elitet. A mostani magyar kormány a politikai programja talpkövévé tette

a nemzeti identitást és a nemzeti érzelmeket, amivel erős és kritikus választ váltott ki az Európai Unióból, tekintet nélkül a helytelenítés más okaira.

Másrésről viszont a legtöbb átlagos európai számára a nemzeti érzelem az egyetlen mindenki számára elérhető és mindenkivel megosztott motiváció, amely a közös ügyért hozott áldozatot igazolhatja: a kötelesség egyetlen olyan forrása a közsférában, mely nem adás-vételi kérdés. Ha az emberek a szavazatukkal nem a zsebüket akarják kitömní, annak az az oka, hogy meg akarják védeni a közös öntudatukat azoktól a ragadozóktól, akik nem tartoznak közéjük, mégis megpróbálnak kifosztani egy olyan örökséget, melyhez nincs joguk. Philip Bobbit amellet érvel, hogy az európai nemzetállamok közötti háborúk fő hatása a nemzetállam „piacállam”-má alakulása: vagyis az államokat cégekhez hasonlítja, melyek az adók ellenében bizonyos előnyökhöz juttatják az embert, és melyekhez saját döntésünk szerint csatlakozhatunk, de el is hagyhatjuk őket. (Lásd: *Achilles paizsa*. W. H. Auden verse.) Ha ez csakugyan így lenne, akkor a nemzet mint identitásformáló közösség már elvesztette volna a politikai döntések és lojalitás meghatározásaiban játszott vezető szerepét. Sőt, teljességgel elhagytuk volna a politikai hűség világát, és az önös érdekekről szóló tárgyalások világába léptünk volna be, melyben az önfeláldozás már nem elfogadott, és talán nincs is rá igény. A jelenlegi válság azonban, ha másról nem is, arról meggyőzött minket, hogy az önfeláldozásra való képesség a fennmaradó közösségek előfeltétele, és amikor döntésre kerül a sor, a politikusok áldozatot követelnek, és el is várják, hogy megkapják.

Az iszlamisták nyomatékosan felhívták rá a figyelmünket, hogy nem mindenki fogadja el a nemzetet a feltétlen lojalitás forrásaként. Szaid Kutb, aki az Egyiptomi Muzulmán Testvériség vezetője volt az 1950-es és 1960-as években, azt mondja, hogy a nemzeti engedelmesség a bálványimádás egy formája, és hogy egyedül Allahnak tartozunk engedelmességgel. Közvetlen kapcsolat áll fenn az ilyen elképzelések és annak kudarc között, hogy a közel-keleti országok az Oszmán Birodalom eleste óta nem képesek megszi-

lárdítani a helyzetüket és nemzetállamokra osztódni. Az európai nemzetek sosem fogadták el tiszta szívből az ilyen jellegű elméleti abszolutizmust, sőt határozottan elutasították a vesztfáliai békeszerződésben. Európa abban látja a problémát, hogy a területi joghatóságok több évszázados jelenléte olyan érzelmeket plántált az emberekbe, mely nem egykönnyen illeszthető be a birodalmi ambíciókba. A modern demokratikus kormányok esetében az emberek csak a nemzet nevében készek túllépni az önös érdek keretein. Így az új birodalmi projekt konfliktusba került azon érdek egyetlen forrásával, melytől esetleg legitimitást nyerhetett volna. A nemzetállamok nem egyformán stabilak, nem egyformán demokratikusak, és nem fogadják el egyforma mértékben a jogállamiságot. Viszont már önmagukban is ösztönzőleg hatnak Európa népének engedelmségére, nélkülük az unió gépezete működésképtelen volna. A nemzeti kiszámíthatóság távoli bürokráciára cserélésével ez a gépezet fegyvertelenné és zavarodottá tette az embereket a jelenlegi válsággal szemben.

Ez különösen tisztán látszik a közös valuta ügyében. A földközi-tengeri térségben sok politikus azonnal átlátta, hogy az euró, melyet az „eurózónában” élők bizonyítható kívánsága nélkül erőltettek rá az emberekre, csak az államadóságot mélyítette. Egyértelműen ez történt Görögországban. Az euróban kiadott kötvényeket az északi gazdaságok ereje és megbízhatósága támogatta, így a befektetők, akik drachmában kiadott kötvényt sosem vásároltak volna, ezt jó lehetőségnek ítélték. A görögök pedig beleegyeztek, mivel senki nem figyelmeztette őket arra, milyen árat – *nemzeti árat* – kell majd fizetniük érte, ha az eurózóna darabokra hull, ami pedig elkerülhetetlen. Most, hogy közeledik a számonkérés napja, az egész kontinens lakossága érzi, hogy fel kell készülni a nehéz időkre. Válság idején az emberek „leltárt készítenek”, ami azt jelenti, hogy visszatérnek a társadalmi kapcsolataik elsődleges forrásához, és felkészülnek, hogy megvédjék. Persze nem tudatosan. Ettől függetlenül megteszik, és hiába próbálják a politikusok kárhozotatni azok „szélsőségességét”, akiknek az örökségét elherdálták, ez csak olaj a tűzre. A helyzet korántsem vidám, mivel nincs olyan nem-

zeteken átívelő Európa-kép, melyhez a politikusok folyamodni tudnának, mikor a lojalitás tárgyát keresik a nemzetállam határain túl. Fél évszázadnyi béke és jólét táplálkozott az európai kulturális örökségből anélkül, hogy megújította volna. Az európai politikusok ugyanis szinte képtelenek megidézni Európa civilizációját, miután annak forrását – a keresztény vallást – kiszedték a hivatalos dokumentumokból, és nyíltan cáfolják az európai bíróságokon. Az Európai Bizottság Magyarország „nacionalista” kormánya elleni jelenlegi támadásainak egyik alapja, hogy a magyarok olyan alkotmányt fogalmaztak meg, mely a preambulumban a magyarokat „keresztény nemzet”-ként azonosítja: mostanra mindkét szót kihúzták már Európa hivatalos szókincséből. Ha megnézzük az európai bíróságok ítéleteit, különösen az Emberi Jogok Európai Bíróságáét, szisztematikus előítéletet tapasztalhatunk a kereszténység és keresztények ellen, mely egyedül azokkal az ideológiai feltevésekkel magyarázható, melyre az európai projekt épült.

Az alkotmányos szerződések szintén határozottan kerülnek, hogy a keresztény hit vagy az ebből származó erkölcsök javára bármiféle kedvezés történjék. A „kisebbség kultuszát”-t felülről kényszerítették Európa népére, mintha így fejeznék ki a rosszalásukat az európai szellemiségükért. Ez a hivatalos multikulturalizmus semmit nem tett azért, hogy a bevándorlókat összebékítse az új környezetükkel; sőt sok pusztítást okozott Európa nemzeti kultúráinak magabiztosságában és vidámságában, miközben elutasította a keresztény jámborságot egy sokkal morózusabb materializmus érdekében.

A hivatalos multikulturalizmus eredménye valójában kulturális vakság: a valódi kulturális különbségek észrevételére való képtelenség, mely az egész európai kontinensen uralkodik, és amely a nemzetállamok történelmében és szokásaiban gyökerezik. Ha az euró tervezői figyelembe vették volna a nemzeti kultúrákat, rájöttek volna, hogy ha közös valutát kényszerítenek Görögországra és Németországra, azzal arra bátorítják Görögországot, hogy Németországra vigye át az adósságát, mondván, minél messzebb a hitelező, annál gyengébb a visszafizetési kötelezettség. Felismer-

ték volna, hogy a törvények, kötelezettségek és szuverenitás nem ugyanazt jelentik a földközi-tengeri térségben, mint a Balti-tengernél, és a kleptokrata kormányokhoz szokott társadalmakban a gazdasági válságból a leértékelés a legjobb kiút – másszóval az, ha mindenkitől egyformán lopnak. Arra is rájöttek volna, hogy ha ettől függetlenül is ráerőltetik a közös valutát Görögországra és Németországra, azzal a kölcsönös neheztelés magjait vetik el.

Miért nem tudták mindezt az euró megalkotói? A válasz az európai projekt mélyén rejlik. Az eurokraták számára a kulturális tények egyszerűen *felfoghatatlanok*. Ha figyelembe vették volna a kultúrát, azzal beismerik, hogy a projektjük kivitelezhetetlen. Ez nem is lett volna baj, ha van másik tervük, amivel ezt helyettesíthetik. Csakhogy – minden radikális projekthez hasonlóan, melyek archetípusa a kommunizmus – az Európai Unió elképzelése B terv nélkül fogant. Ennél fogva összeomlásra ítéltetett, és ha összedől, a kontinenst is magával fogja rántani. A projekt közepén óriási mértékű színlelés gyűlt össze, melynek szélén a politikusok csatároznak, igyekeznek visszaverni a valóság állandó támadását.

Ezért úgy kell tennünk, mintha a régóta ismert ellentét egyrészt a kontinensünk protestáns északi része, másrészt a katolikus és ortodox déli fele között semmiféle gazdasági jelentőséggel nem bírna. Mint kulturális tény, ez is felfoghatatlan, dacára annak, hogy Webster megkísérelte (bevallottan eltúlozva) a gazdasági történelem középpontjává tenni. A szokásjog és a *Code Napoléon* kultúrája közötti különbséget hasonlóképp figyelmen kívül hagyták, melynek következménye a britek és dánok elidegenítése lett, akik a jogot mindig inkább társadalmi, semmint politikai terméknek tekintették. Félresöpörték a római és az oszmán jogi hagyomány közötti különbséget éppúgy, ahogy az erős jog és megvesztegethetetlen bírók országait is együtt kezelik az olyan helyekkel, ahol a jog az utolsó menedék a megvesztegetések rendszerében. Figyelmen kívül hagyják, vagy hatástalan központi rendeletekkel szabályozzák a munka idejét és sebességét, a munka és szórakozás egyensúlyát, mely minden közösség szíve, mióta az időhöz való viszonyukat meghatározták. Mindez nagyon is jellemző a magyar

tapasztalatra: a trianoni szerződés jelentette megrázkódtatást, mely elválasztotta egymástól a magyarokat, a szárazfölddel körülvett ország jellegzetes kultúráját, ahol a népes roma közösség sosem telepedett le igazán, az ország iszlám uralom elleni küzdelmének még mindig jelen lévő mementóit mind-mind figyelmen kívül hagyták. Ugyanabba a sorba akarnak mindent állítani azok az ijesztő bíróságok – az Európai Bíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága –, akik kijelölt bírái sosem fizetik meg a döntéseik árát, akik „diszkriminációmentes” és „egyre erősödő unió”-ról szóló napirendjét úgy alkották meg, hogy eltöröljék a helyi lojalítások, család alapú erkölcsök és a megszokott életvitel nyomait. Nem meglepő, hogy amikor az ember ilyen súlyos tettetésre épít birodalmat, az nagyon hamar instabillá válik.

Szerintem csak úgy menthetjük meg Európát, ha elővesszük azt a tervet, amit Charles de Gaulle kívánt a központjába helyezni, és melyet Jean Monnet hatásosan megtorpedózott: a Nemzetek Európájának projektjét. Nem lesz könnyű felbontani az *acquis communautaire* 180 000 lapjába foglalt szabályzatok és rendeletek hálóját; sem újra meghatározni az európai bíróságok struktúráját és szerepét, vagy az európai intézmények kompetenciáját. A legnagyobb nehézséget azonban az okozza majd, hogy egyetértés szülessen a nemzeti szuverenitás igazi jelentését illetően. Pontosabban mit jelent majd a szuverenitás az Európai Unió után? A konzervatív brit politikusok gyakran beszélnek arról, hogy vissza kellene foglalni Brüsszeltől a hatalmat, mintha ezt a hatalmat az elfoglalása nem változtatná meg, és mintha könnyen megszelídíthetnénk, miután hazahoztuk. Ez olyan, mintha Meneláosz azt hinné, hogy Mükénébe hazatérve a győztes trójai háború után minden ugyanolyan lesz, mint régen, a visszakapott Heléna engedelmesen üget majd mögötte, mint a szökése előtt.

Európa mai helyzete arra emlékeztet minket, hogy a politika előtti lojalítás nem annyira vallási, mint inkább nemzeti értelmezésével az európai civilizáció helyet adott a felvilágosodásnak. A nemzet fogalma nem a felvilágosodás ellensége, inkább a szükséges előfeltétele. A nemzeti hűség háttérbe szorítja a család, törzs

és hit iránti lojalitást, és a polgárok szeme elé, a patrióta érzések fókuszába nem egy személyt vagy csoportot helyez, hanem egy országot. Ezt az országot a területe és a történelme, a kultúrája és a törvényei határozzák meg, melyek a területet a *mi* területünké tették. Éppen ez, a terület kiemelkedése a vallás, törzs és dinasztia mögül, jellemzi a 19. század nemzeti művészetét és irodalmát. Az önmagukat meghatározó nemzetek a nemzeti himnuszukra a haza megszólításaként tekintettek, mint Sibelius *Finlandiájára* vagy Anglia nem hivatalos nemzeti himnuszára, a *Remény és dicsőség földjére*.

Röviden a felvilágosodás korlátokat jelent. Ha elveszünk a korlátokat, az emberek nem a területtel és a törvényekkel azonosítják magukat, hanem a törzssel, fajjal vagy vallással. A nemzetiség a földből áll, valamint a megszerzése elbeszéléséből. A területi lojalitásnak ez a formája tette lehetővé, hogy a nyugati demokráciák népei megéljenek egymás mellett, tiszteljék egymás állampolgári jogait a hitük közötti radikális különbségek dacára mindenféle családi, rokoni kötelékek vagy régóta fennálló helyi szokások nélkül, melyek erősítenék közöttük a szolidaritást. A területi összekapcsolódás alapjára ugyanis fel tudtak építeni egyfajta polgári patriotizmust, mely közös tulajdonnak tekinti az intézményeket és törvényeket, s mely szívesen fogadja azokat, akik kívülről lépnek be a társadalmi szerződésbe. Törzsbe, családba vagy hitbe nem lehet emigrálni, országba viszont igen, feltéve, hogy az illető kész engedelmeskedni azoknak a szabályoknak, melyek az adott országot hazává teszik.

A nemzeti lojalitás fogalmát nem ismerik az egész világon. Vegyük például Szomáliát! Az emberek néha „bukott állam”-ként utalnak Szomáliára, mivel nincs központi kormánya, mely a nép egésze nevében döntéseket hozhatna, vagy bármiféle jogrendet róhatna rájuk. Ám Szomáliával az a legnagyobb baj, hogy nemzetként bukott meg. Sosem fejlesztette ki azt a fajta világi, területi, jogalapú szuverenitást, mely lehetővé tenné az ország számára, hogy nemzetállamává formálódjon az egymással versengő törzsek és családok csoportjából.

Ugyanez a helyzet sok más olyan országban is, ahol az iszlám a domináns hit. Még ha az ilyen országok államként működőképesek is, mint például Pakisztán, nemzetként gyakran megbuknak. Láthatóan nem keltenek olyan területi lojalitást, mely lehetővé tenné, hogy a különböző hitű emberek, a más-más rokonságra épülő kapcsolatrendszer, a különféle törzsek békében megéljenek egymás mellett, sőt együtt harcoljanak a közös hazájukért. Sokkal valószínűbb, hogy egymás ellen fordulnak a haza tulajdonjogáért, mint hogy összefogjanak a védelmében. Az aktuális eseményeik elgondolkodtatnak, hogy végül is nincs-e súlyos eltérés a közösség iszlám felfogása és aközött, ami a mi saját nemzeti szuverenitásról alkotott elképzelésünket táplálta. Talán a nemzetállam iszlámellenes elképzelés. Szaid Kutb legalábbis ezt akarta elhíttetni velünk. Az ő híressé vált megfogalmazásában a „Korán árnyékában élve” az ember az Istennek adja meg magát, nem a halandóknak. És a kisebb joghatóságokat, ideértve a területen, szokáson és ember alkotott törvényeken alapulókat is, érvényteleníti a Mindenható legfelsőbb ítélete. (*Fi zilâl al-qur'ân* – arab. *A Korán árnyékában*. Szaid Kutb 30 kötetes *Korán*-magyarázata, 1951 és 1965 között írta.) Ruhollah Homeini ugyanezt állítja, mikor elutasítja a patriotizmust mint pogányságot.

Ez a megfigyelés persze a Közel-Kelet mai állapotát nézve is helytálló, ahol a nagy iszlám birodalom maradványai nemzetállamokra bomlottak. Néhány kivétellel ez a megoszlás úgy keletkezett, hogy a nyugati hatalmak, elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország, meghúzta a határokat az 1917-es Sykes–Picot-egyezmény értelmében. Nem meglepő, hogy Irak mint nemzetállam története például ilyen hullámszó, mikor csak ritkán lehetett állam, nemzet pedig soha. Lehet, hogy a kurdok, szunniták és síiták Irakban idővel képesek lesznek mind irakinak tekinteni magukat. Ez az identitás azonban törékeny és bomlékony lesz, a három csoport minden konfliktusban egymással szemben állóként fogja meghatározni magát. Valójában úgy tűnik, csak a kurdok fejlesztettek ki *nemzeti* öntudatot, és ez az öntudat mindig azzal az állammal szemben létezik, amelyben élnek. Ami a síitákat illeti, az ő elsődleges lojalitásuk a

vallásuk, az iráni hazájukra pedig példaképként tekintenek ezekben a zivataros időkben. Manapság épp szemtanúi lehetünk, ahogy összeomlik a polgári rend Szíriában, mely sosem volt nemzetállam, de ahol a hatalom fő központjai egy kisebbségi szekta, az Alawi kezébe kerültek, akik agresszív, Libanon és Izrael elleni területi igényekkel harcolnak a legitimitásért. A mostani polgárháború szekták harcává torzul, melynek fő áldozatai a keresztények.

Az iszlám és modernitás megoldhatatlan kérdése túl messzire visz minket a témánktól; legyen elég annyi, hogy az iszlám gondolkodásban a törzs és a felekezet mindig is fontosabb volt a szuverenitásnál, a Közel-Keleten pedig részben ennek tudható be a nemzetek ki nem alakulása, ahogy a nemzetkezdemények felbukkanása is azokban az országokban, például Libanonban és Egyiptomban, melyek régóta kereskedelmi kapcsolatokat ápolnak Európával.

Ami ennél is fontosabb, semmi kétségem afelől, hogy a kereszténység több évszázados dominanciája fektette le Európában a nemzeti lojalitás – mint a családnál és hitnél fontosabb erő – alapjait, és ezen nyugszik a világi igazságszolgáltatás és állampolgári rend. Talán paradoxnak tűnhet a vallást tekinteni a világi kormányzatok kifejlődése mögötti legfőbb erőnek. Ám nem szabad elfelejteni azokat a sajátos körülményeket, melyek között a kereszténység megszületett. A zsidók zárt közösséget alkottak a vallási rituálék szoros hálójában, miközben Rómából uralkodtak fölöttük olyan törvényekkel, melyek semmiféle Istenre nem tettek utalást, és melyek a polgárság eszményét ajánlották a birodalom bármely szabad alattvalójának.

Krisztus konfliktusba került zsidótársai külsőségeiben kimerülő vallásosságával, ugyanakkor erős rokonszenv támadt benne a világi kormány iránt – ezt mutatják a sarcról szóló példabeszéd híres szavai: Adjátok meg azért a mi a császáré a császárnak; és a mi az Istené, az Istennek (Károli Gáspár, Mát 22:21.). A keresztény hitet Szent Pál alakította a birodalmon belül a közösségek használatára, ő csak olyan helyet akart, ahol gyakorolhatják a vallásukat, de nem állt szándékában a világi hatalmak ellen fordulni. Innen a mondás: „a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek”

(Károli: Rómaiakhoz 13.). Ez a kettős lojalitás Konstantin után is folytatódott, I. Geláz pápa hitelesítette az 5. században, az ő doktrínája szerint két kard adatott az emberiség vezetésére, az egyik az államtestet védi, másik az egyén lelkét. A világi jogrendnek ez a korai kereszténységben gyökerező, mély jóváhagyása felelős az Európában ezt követő eseményekért: a reformáción és a felvilágosodáson keresztül a tisztán területi törvényekig, melyek Nyugaton a mai napig érvényben vannak.

A kontinensünk történelméből teljesen egyértelmű, hogy a szolidaritás olyan új formái születtek meg, melyek sokat köszönhetnek a keresztény örökségnek, és amelyek azon az előfeltevésen alapulnak, hogy a legitimitást ember alkotta, nem Isten ajándéka. A politika előtti rend formáiként nemzetek emelkedtek, és ezek magukban hordozzák azt az elvet, mely legitimálhatja a szuverén kormányt. A felvilágosodás politikai teoretikusai, mint Locke és Rousseau, megpróbálták ezt a legitimizációs folyamatot társadalmi szerződésbe foglalni, mely szerint a társadalom tagjai megállapodnak, hogy bizonyos módon mások irányítják majd őket cserébe azért, hogy lemondanak a természetes állapotról. Ám teljesen nyilvánvaló, hogy ha az emberek összegyűlnek megvitatni egy őket egyesítő szerződést, az csakis azért lehet, mert máris összetartoznak, máris felismerték, hogy mindegyikük jóléte a másik tetteitől függ. Egy szerződés, akármilyen erősek is a feltételei, sosem teremthet többet *feltételes* kötelezettségnél, míg a politikai rend végeredményben feltétel nélküli összetevőtől függ, mint a házasság és a család. E feltétel nélküli összetevő nélkül egyetlen közösség sem élheti túl az igazi válságokat.

A társadalmi szerződés ennél fogva a kormányzás olyan formáját teremti meg, mely megvédi és állandósítja a szerződést megelőző és annak létrejöttét lehetővé tevő szövetséget. Ezt a szövetséget a történelem és a terület formálja, valamint a társulás ezekből eredő minden formája, különösen a nyelv, a szokásjog és a vallási szertartások. Ebből a szempontból nézve a dolgokat a vallási gyakorlatok több tényező egyikévé degradálódnak, a törvény *tárgyává* alakulnak ahelyett, hogy a forrásai lennének. Az én véleményem

szerint ez az európai civilizáció óriási vívmánya: hogy a közösség központjába emberek által teremtett törvényeket helyeztek, a világi igazságszolgáltatás követelményeinek alárendeltek minden társítást, ideértve a vallásból eredőket is, és olyan intézményeket hoztak létre, melyeken keresztül a törvény alkalmazkodhat a társadalmi élethez ahelyett, hogy rég volt és nyom nélkül eltűnt körülmények között felsejlett „örök igazságot” ismételtetne.

Mindazonáltal az így felfogott törvény területi, éppen ezért nemzeti. A törvény az, ami meghatározza a határokat, melyeken túl nem érvényesek az előírásai. Egy adott joghatósághoz a határain túlról érkező igényeket határozottan elutasítják, mint megtudtuk Anglia történelméből, valamint a királyság és pápaság közötti konfliktusból, mely Európa sok nemzetállama alakulásában döntő szerepet játszott. Mikor felmerül a javaslat, hogy a *corpus juris*nak engedélyeznie kellene az európai bíróságok számára a brit polgárok bűncselekménnyel vádolását és kiszolgáltatását a per szempontjából legmegfelelőbb helyre, nem különösebben meglepő, hogy a britek ezek felháborodnak. A jogról alkotott elképzelésük valójában a szokásjoggal azonos, melynek értelmében az embereket nem tarthatják fogva tárgyalás nélkül határozatlan ideig, és melynek a hatásköre a helyi törvényeken múlik, amint azt az angol korona szuverén területén eldöntött ügyekben kifejezték. A jog és terület ilyen összekapcsolása nem önkényes korlátozás, hiszen nem létezik semmiféle egyetemes törvénykezés, melyből a helyi joghatóságok erednek korlátozás révén. Ez a törvény lényege, ahogy az európai tapasztalat meghatározza. Mi pedig a törvény fogalmának örökösei vagyunk, mely a konfliktuskezelésre, intézmények alapítására, jogok és kötelezettségek megítélésére jött létre olyan emberek között, akiket egymással a szomszédságuk köt össze. A jogot, az általunk ismert formájában az a hely hozza létre, melynek szüksége van rá, és ugyanennek a helynek a történelme alakítja. (A sariával való ellentét nyilvánvaló, ahogy a sztoikusok „természetes törvényével” és az Egyetemes Egyházzal is.)

Éppen ezért minden arra tett kísérlet, hogy a törvények olyan Európai Birodalmát építsék meg, melynek hatalma semmiféle nem-

zeti hűségre nem támaszkodik, eleve bukásra van ítélve. Sőt, valószínű, hogy az európai népek elméjében a világi jogok tekintélyét is aláásná ezzel. A 18. századi társadalmiszervező-elméletekben már fellelhető az az ábránd, az a hiedelem az emberi természettel kapcsolatban, hogy az emberek újraformálhatják a kötelezettségeiket a vonzalmaikra tett utalás nélkül, így a jogok és kötelezettségek absztrakt számítását helyezhetik az esetleges, történelmi kötelek helyére. A francia forradalmárok így kezdték magukhoz ragadni a hatalmat, olyan emberi és polgári jogi nyilatkozat előterjesztésével, mely elsöpörné a történelem esetleges rendelkezéseit, és az Észt ültetné a trónon annak az egyszerű emberi lénynek a helyére, aki véletlenszerű örökléssel nyerte el. Ám a kinyilatkoztatás után mindössze pár héttel az országot már a Nemzet, a *Patrie* nevében kormányozták, és a régi véletlenszerű társítást egy másik és (véleményem szerint) sokkal veszélyesebb formájában idézték meg, hogy kitöltsék az emberek lelkében támadt űr, mely a szomszédság szokásos összetartása, vallási szokásai és vitathatatlan életvitele eltörlése nyomán keletkezett. Ezt Burke tisztán látta, hiszen arra figyelmeztette az olvasóit, hogy az emberi lényeket a véletlenek sodorják egymáshoz, nem pedig a saját választásaik, a vonzódásaikat pedig nem a döntéseikből, hanem a körülményeikből vezeti le. A közelség, nem az ész a hétköznapi könyörület alapja. Ha komolyan vesszük ezt a gondolatot, hamar látni fogjuk, hogy a társulás területi formái nyújtják a legjobb gyógymódot az eltérő világnézeti megosztottság csábítása ellen. Pontosan a nemzeti érzelem az, ami megóvjá a hétköznapi tudatot a „szélsőségek”-től.

Ezért kell megóvnunk a nemzeti lojalitást, mely a modern világban a választott kormányok *sine qua non* feltétele, a nacionalizmustól, mely viszont olyan háborús ideológia, ami a kormány eredetét a szomszédság és megegyezés gyakorlatainál magasabb szinteken keresi. A nacionalizmus ideológiája a szokásjogon és szomszédságon alapuló lojalitás *helyettesítését* kísérelte meg valami vallási hűséghez hasonlóval – mely doktrínakon és kötelezettségvállaláson alapul. A hétköznapi nemzeti lojalitás ezzel ellentétben a letelepedés mellékterméke. Azért jön létre, mert az

emberek megtalálják a módját, hogy elrendezzék a vitás ügyeiket, összeüljenek, együttműködjenek, megünnepeljék és megpecsételjék a köztük lévő kapcsolatot anélkül, hogy ezt a kapcsolatot doktrínákban kellene kifejezniük. Az átlagember egyértelműen így él, ez a gyökere mindannak, ami az emberi társadalmakban a legjobb: hogy ragaszkodunk a körülöttünk zajló dolgokhoz, megszokjuk őket, a békés érintkezés módját *sajátunkként* tanuljuk meg – ami nagyon is helyes, mivel csakugyan a sajátunk, és mivel ez köt minket össze azokkal, akik előttünk érkeztek, és akik utánunk jönnek majd. Ebben a megvilágításban a nemzeti érzelmek nemcsak természetesek, de mindenekelőtt *legitimáló erejűek*. A társadalmi kötődések forrásához folyamodnak, mely kötődéseket olyan szokásokra ruházzák rá, melyek az idők során bebizonyították az értéküket, mivel lehetővé tették, hogy a közösség elrendezze a vitáit, és kialakítsa a maga egyensúlyát az élet változó körülményei között.

A nemzeti érzelmek lehetővé teszik, hogy az emberek sikeresen megvédjék magukat a háborús időkben, de békében is nélkülözhetetlenek. Ezt látjuk most Európában, ahogy a szuverén adósságválság kezd hatással lenni az átlagember életére. A kormányok arra szólítják fel a polgáraikat, hogy hozzanak áldozatot a közös jóért. Nem „Európa” érdekében kérik ezt az áldozatot, még kevésbé az Európai Unió érdekében. Ha így beszélnének, kénytelenek lennének felismerni, hogy Európa nem az a bürokratikus gépezet, mely rájuk testálta azt a kevéske legitimitást, melyet magukénak mondhatnak, hanem szellemi örökség, melyet a gépezet megpróbál kiirtani. Így a könyörgésükkel a nemzeti érzelmeket szólítják meg. Arról beszélnek, hogy össze kell tartani a *mi* közösségünk érdekében, a fogalmazásmódjuk minden részében az emberi érzelmek esetlegességéhez folyamodik, melyek lehetővé teszik, hogy az emberek feladjanak valamit másokért – ezt az észjárást a szociáldemokrácia általában nem bátorítja. Nem a nacionalizmus nyelvét beszélik, hanem az összetartozását, ami teljesen más. Európa váltságára ők azt a választ adják, hogy a nemzetállam nem a probléma, hanem a megoldás: ez zárja magába az egyedüli motivációt,

melyhez a politikusok folyamodhatnak, amikor az európai projekt hatása végre az egész kontinensen érezhetővé válik.

Végezetül el kell még mondanom valamit a mai magyarországi helyzetről, ahogy én látom, és a nemzetfogalom magyar sajátosságairól. Magyarország nyilvánvalóan sajátos eset. A magyar nyelv izolált maradványa egy olyan nyelvi csoportnak, melyet nagyrészt kiirtott az indoeurópai migráció, a környező nyelvekkel pedig kevés vagy semmilyen kapcsolatban nem áll. Az átlagos műveletlen magyarokat ezért elzárja a szomszédaiktól a nyelv. Őket is elválasztotta egymástól az első világháború végén az erőszakos területfelosztás. A nekik megmaradt területen jelentős roma kisebbséggel kell osztozniuk, akiknek rendezetlen életmódja gyakran zavarja a szomszédokat, és akiknek ügyét a nagyvilág szükségszerűen támogatja. A náci megszállást túlélő zsidó kisebbséget a kommunisták tovább üldözték, de ettől függetlenül aktívan éreztetik a jelenlétüket. Budapest értelmiségében sok a zsidó, ők a Soros-birodalmon keresztül kiterjedt hálózatot alkotnak. Ezekben a hálózatokban sokan joggal gyanakodnak a nacionalista érzelmekre, tekintve, hogy a nacionalizmus okozta a 20. századi Közép-Európa legfőbb tragédiáját, és nem különböztetik meg a nacionalizmust attól a fajta nemzeti érzelemtől, melyet ebben a cikkben megvédtem. Ráadásul, amint azt az egész világ tudja, a belföldi antiszemitizmus még mindig szerepet játszik a magyar társadalmi és politikai életben, és akadályt emel a magyar származásúak és zsidók közös nemzeti lojalitásának kialakulása elé.

Ez csak néhány azon tényező közül, melyek a világ ezen részében a kollektív politika előtti kapcsolatokat útjában állnak. Az Európai Unió a polgárság gondolatát ajánlja fel, mely valójában a semmi állampolgársága. Arra bátorítja az embereket, hogy hagyják el az otthonukat, és telepedjenek le máshol az unióban, a kivándorlók pedig szükségszerűen a művelt rétegből kerülnek ki, akiknek a távozása tanároktól, orvosoktól, ügyvédektől és sebészekből fosztja meg az országot anélkül, hogy helyettesítést ajánlana. Az EU arra is bátorít, hogy más nemzetiségűeknek földet adjanak el – ezzel máshol élő földbirtokos osztályt teremtve, melynek semmi

személyes érdeke nem fűződik a vidéki élet szépségének és erkölcsi rendjének fenntartásához, és mely a földet pusztán hasznosítandó befektetésnek tekinti. Ez olyan feszültségekhez vezet, és fog is vezetni mindig, amit csak erős politikai akarattal lehet feloldani.

Az állampolgárságra ugyanis nincs alternatíva. Ha a budapesti kormány legitimációra vágyik, ennek a legitimációnak alulról, az emberek közül kell érkeznie, akik egysége és identitása a kormány munkájában kifejezésre kerül. Ezt a legitimitást minden kormánynak örökölnie kell, akár jobboldali, akár bal, akár többségi, akár kisebbségi. Nem szabad, hogy összetartó érdekszövetkezetekből alakuljon meg, a budapesti értelmiség parasztság elleni ítéletéből, vagy a falvakban lakó igaz magyarok városi árulók elleni kiáltványából. A választókat területi alapon kell meghatározni, mivel a fennhatóság területi, nem pedig etnikai vagy vallási. Ennek alternatívája a töredékesség, mivel az egymással versenyző etnikai csoportok vagy csoportérdekek olyan pártokat szülnek, akiknek nem az a célja, hogy mindenki érdekében kormányozzanak, hanem hogy a csoportjukért fosztogassanak. Itt most nem szeretnék a fennálló magyarországi politikai pártokra megjegyzéseket tenni, sem felvetni annak kérdését, hogy van-e olyan közöttük, aki a kormányzást inkább fosztogatói lehetőségnek tekinti, semmint a közös jó biztosítása érdekében végzett munkának. Azt azonban tudom, hogy amíg a magyarok nem érzik úgy, hogy a kormányzati intézmények az egész országot képviselik, nem csak egy töredékét, addig a kormány nem élvezheti a legitimitást. Ezzel elvesztik a legfőbb előnyüket az EU-val szemben a magyar emberek érzelmeiért vívott csatában.

(A Magyar Tudományos Akadémián elhangzott előadás. Közlés a szerző hozzájárulásával.)

ROGER SCRUTON
Fordította Fügedi Tímea

„REKVIEM A PARASZTSÁGÉRT”

Láttelel a félmúlt és a mai magyar valóság egy mikrovilágáról

2. rész

A kötet minden tanulmányának központi kérdése az a kíméletlen, gyűlölködő harc (osztályharc), ahogyan a kommunisták a magyar parasztságot (régebben „nemzetfenntartó osztály”-ként aposztrofálták) szétverték. *Megtörésük elsősorban politikai célzatú volt.* A parasztság volt a gazdasági koncepciók perék első számú célpontja. A kiindulás a kulák elszigetelése. Később persze a közép- és a szegényparasztságból is jó sokan belefértek az áldozatok tömegébe. Nem volt elég a politikát-diplomáciát emberöltők óta (jól-rosszul) végző magyar arisztokrácia, a polgárság és a gazdasági-pénzügyi elit, a zsidóság likvidálása, sort kerítettek az agrárnépeesség legmozgékonyabb, leghatékonyabb, legértékesebb rétegének a felszámolására is. A közvélemény befolyásolását, a hecchangulatot a sajtóban kezdték a kulák szabotázsokról, csalásokról, parasztnyúzásról, izgatásról, hatóság elleni erőszakról, gyűjtogatásról, fegyverrejtegetésről, rémhírterjesztésről szóló cikkekkel. Taktikájukban a szegényparasztságot szövetségesnek, a középparasztsót útitársnak, megnyerendő vagy elszigetelendő szövetségesnek, a kulákságot ellenségnek tekintették. Egy falusi jegyző (még a tanácsrendszer előtt!) 1949 márciusában már ilyen szóbeli utasításokat kapott: *Az osztályharcba be kell állítani mindenkit. Alaposan meg kell nézni a kulák háza táját és minden szabálytalanságért felelősségre vonni. Trágya, szennyvíz, tűzrendészet, állatkínzás... Irgalmatlanul eljárni, hogyha hátralékban van. Rámenni minden körülmények között, a rendőrséggel karöltve. A földmagántulajdon detronizálása egyet jelentett a parasztság felszámolásával. Megszaporodtak a parlaggá váló földek, a gazdátlanul kószáló lábasjóságok. Nyomozó munkával is nehéz volt kideríteni a fantomföldek, fantomtermelők*

igazi tulajdonosát. Szomorú tény, hogy a népi származású és kötődésű Erdei Ferenc földművelésügyi minisztersége idején nem tudja megakadályozni fegyvertársainak, a kommunistáknak azt a manipulációját, hogy az egyébként helyes és szükséges tagosítás is a parasztság felszámolását szolgálja. *Az 1951-ben végrehajtott tagosítás fokozatosan ...a szövetkezetszervezés egyik, talán legkemenyebb eszközévé vált... ennek segítségével tagosították ki jó földjeikből a belépni vonakodókat.* A begyűjtési rendelet ugyan 200 kg-os fejadagot, fogyasztási szükségletet engedélyezett az őstermelőknek, megyénkben viszont 1951-ben 195 kg, 1952-ben 79 kg, 1953-ban 213 kg, 1954-ben pedig 127 kg kenyérgabona maradt egy-egy önellátó termelő vagy családtag részére. Az istenített tervgazdálkodás korában az apparátus tervezőmunkája tisztára formális, *a számok nem a valódi helyzetet tükrözték.* A helyzetet még rontotta a megyék, járások, települések közt szorgalmazott *szocialista verseny*, ami azzal járt, hogy a felülről érkezett, keretszámokból lebontott mennyiséget a helyi párttitkár vagy tanácselnök szocialista öntudatból megemelte, vagyis *felajánlást tett.* Már 1950 augusztusában a megye városai között Kalocsa „büszkélkedhetett” a rangsor első helyével. Vagyis itt hajtották végre legkíméletlenebbül a begyűjtést. *A beszolgáltatás és a termelés (központi) irányított rendszere, a tagosítás, a kényszerű tsz-szervezés mellett igen súlyos teher volt az adózás.* Az úgynevezett *mezőgazdasági fejlesztés adóját* csak a kulákokra vetették ki, de a négyféle egyéb adónemet minden parasztgazdaságnak viselnie kellett. A terrorhullám 1951–52-ben érte el csúcspontját. Tetejében 1952 májusában elfagyott a termés, bevezették a kenyérfejadagot, de nem csökkentették a beadási kötelezettséget. Ekkorra már Bács-Kiskun megyében 4686 cselédből csak 537-en maradtak gazdájuk szolgálatában. A kihágásokért, bűncselekményekért pénzbüntetést vagy börtönbüntetést, illetve internálást szabtak ki. Ezek közül a pénzbüntetés volt a legkedvezőbb. Jellemző, hogy ebből Bács-Kiskunban szabták ki a legtöbbet. A rekvirálások, a padláslesöpérések, a gazdasági perek már az egész parasztságot érintették. *A középparasztt például azért kulák, mert hatalmas arányú gazdasági megerősödéssel ment keresztül, a korlátozás azonban nem*

érintette. Ezért is találó a fejezet népi emlékezésből idézett címe: *Az apparátus gazemberként bánt a paraszttal. Amiből következett: Parasztnak lenni nem lehet.*

Az 1953-ban az a Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki korábban éppen úgy szorgalmazta a parasztság sarcolását, mint elvtársai, de ekkor – nyilván maga is megsokallva az „eredményeket” – meghirdetette az új szakaszt. Ennek következtében megszüntették a kuláklistákat, csökkent a büntetőperek száma, de az internálótáborok továbbra is működtek.

Bár a kiélezett osztályharc a falvak lakosságában keltette a legintenzívebb indulatokat, a városokból kiindult 1956-os forradalom csak fáziskéséssel és sokkal „simábban”, megfontoltabban zajlott le a falvakban. Más községekhez hasonlóan Homokmégyen is az első reagálás az eseményekre az év elején létrejött téesz felbomlása volt a *parasztsággal való jó viszony és békesség visszaállítása céljából*. A község irányítását pedig a régi koalíciós pártokból alakult Nemzeti Bizottság vette át. Ennek tagjai közt ott volt a helyi MDP másodtitkára – aki éppúgy szántott-vetett egyébként, mint gazdátársai –, s aki ott egyedül merte képviselni a kommunistákat. A paraszti mentalitásra aztán jellemző, hogy a tanácskozás után ő is beült a kocsmába beszélgetni az új bizottság tagjaival, igaz, csizmaszárában vitte magával a bicskáját. Ő még ma is felháborodik azon, hogy a helyi rendőrség ellenállás nélkül átadta a fegyvereit a Kalocsáról teherautóval érkező felkelőknek, hogy az utcai gyűléseken fegyvert, a kommunisták *agyonlövését* követelték, a tanácselnököt elzavarták, a „kulákok” meg új földosztást mertek hirdetni, hogy a tanácselnök meg az első titkár félelmükben elbújtak. A tanácsházi begyűjtési iratokat sem a helyiek, hanem a később Bányáról érkező forradalmárok égették el. A forradalom bukása után bátran jelenthették: *a forradalom alatt* (nem ellenforradalmat mondanak még akkor) *nem halt meg és nem sebesült meg senki*.

A szovjet segítséggel létrejött új hatalom magát tartotta forradalminak, s első közigazgatási szervezetei, a Forradalmi Munkástanácsok a visszarendezés érdekében tevékenykedtek. Elsőnek a karhatalmi egységeket szervezték meg parthú emberekből,

rendőrökből, ávósokból, katonatisztekből, akik a „rendteremtés” és a bosszú eszközei voltak. Tevékenységükről a volt párttitkár így beszél. Őket (ti. az ellenforradalmárokat) *három napig benn ütötték Kalocsán. Három napra engedték őket haza betegön.* A konszolidáció leglátványosabb gyakorlati megvalósítása a személycserékben látszódtott. (Mintha a helyes politika csak a kétbalkezes vezetők miatt futott volna vakvágányra.) A helyi sajtó igyekszik a kedélyeket lecsillapítani. Mert miről is írnak? Homokmégyen megindulnak a *Szabad Föld* téli esték előadásai, műkedvelők a *Huszárkiasasszony* című színdarabot mutatják be, a helyi áfészboltban jó az ellátás, de petróleum nem kapható. A hatalom azonban fél. A járási tanácselnök elrendeli, hogy a községek hetenként *hangulatjelentést* adjanak be arról, hogy *mi foglalkoztatja a lakosságot, a kulákok miről beszélnek, hogyan vélekednek a párttól* stb. A MUK (Márciusban Újra Kezdjük) megelőzése érdekében teherautóval a faluba érkező karhatalmisták a március 15-e előtti éjszakán *be akarják gyűjteni* a gyanús, magukat kompromittált embereket, ám a párttitkár nem engedi. *Ne bolygassák az embereket, uraim* (biztosan *elvtársakat* mondott akkor), *mondom az ávósoknak. Én garantálom, hogy ezek, se március 15-én, se április 4-én nem fognak semmit csinálni.* (Mintha a régi parasztszolidaritásból maradt volna még ebben az emberben.) A centralizálás is mintha kezdene lazulni. Megalakul az alsómégyi EPOSZ (Egységes Parasztifjúsági Szövetség – a régi KALOT helyett). A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (a Kádár-kormány), hogy továbbra is folytathassa a szovjet érdekeket szolgáló politikáját, igyekezett visszaszerezni a nép bizalmát, ezért hajlandó volt a személycseréken túl más változásokat is végrehajtani. *A Népköztársaság címere újra a Kossuth-címer lett.* (No, furcsa változásokon esett át később ez a nemzeti jelkép!) A legfontosabb, hogy eltörölték a beadási kötelezettséget és a beadási hátralékot. (Az adóhátralékok miatt viszont elrendelték a zálogolást és a lefoglalást.) Levették a közvetlen feladatok listájáról a kolhozosítást. (Valójában csak „jelgelték”.) Ennek következtében újból megindul az ingatlanforgalom. De az 1957 eleji pártinstrukciók az engedmények mellett erőteljesen hangsúlyozzák a rendszer diktatórikus, pontosabban proletárdiktatú-

ra jelleget. Éppen ennek érdekében szétverték a forradalom alatt létrejött Nemzeti Bizottságokat, s megbízható párttagokból alakították ki az új vezetőréteget. Az 1957-es választások éppen úgy a demokrácia megcsúfolásai voltak, mint a Rákosi-koriak, vagyis csak szavazások. Ilyen alkalmakkor és a forradalom évfordulóján a rendőrség, valamint a munkásőrség megelőző intézkedéseket tett örökösen provokációktól tartva, egyúttal ezekkel is erősítve a megfélemlítés légkörét. Ugyanezt szolgálták az „ellenforradalmárok” bírósági perein hozott elretentő ítéletek. (A homokmégyi begyűjtési iratokat elégető bátyaiakat például többéves büntetésre és az okozott károk megtérítésére ítélték.)

Hogy a magyar falu nem csatlakozott olyan intenzitással a forradalomhoz, mint a városok lakossága, abban fontos szerepe volt annak, hogy csekély számú és kisebb kaliberű értelmisége még jobban meg volt félemlítve, hisz jobban szem előtt tartották, mint a tágabb látókörű és bátrabb városi társait. Itt elsősorban a falusi pedagógusok magatartása az érdekes. Ők voltak azok, akik leginkább alkalmazták a mimikrit. A lélekcserélő időkben aztán nemigen váltak a helyi forradalmi akarat vezéreivé. (Bátyán egy végzős tanítóképzős.) Akadtak közöttük osztályidegenek (kulák származásúak), akik eleve erre kényszerültek, kevés volt a párttag tanító (a kalocsai járásban mindössze 11), az *MSZMP-be való belépéssel csak kevés pedagógus foglalkozik*. S mit tesz a parasztság ebben a gyorsan változó világban? Működik benne az ezeréves óvatosság. *A „parasztiságukat” megőrizni és átmenteni akaró gazdák, ha csak tehették, távol tartották magukat a nyilvános politikai rendezvényektől és intézményektől. Energiájukat elsősorban gazdaságaik regenerálására fordították.* Azt hiszem, ennek a halálra ítélt osztálynak ez volt az utolsó nagy nekirugaszkodása.

A tradicionális paraszttársadalom felbomlásának előjele volt a foglalkozási szerkezet átrendeződésén kívül, hogy a forradalom után, a kádári konszolidáció éveiben, a bársonyos diktatúra korában közeledni kezdett egymáshoz az eddig élesen szemben álló idegen eredetű *apparátus-elit* és a *gazda-elit*, persze taktikai megfontolásból, tehát nem a „Stockholm-szindróma” ez. *1956 után változtak*

„AZ ESEMÉNYEK TITKOS TÖRTÉNETE” – 1956
Szabados György emlékére

FEKETE LOBOGÓ

az eszközök és módszerek. Ekkortájt kezdődött a „csendes együttműködés technikájának” alakulása. A „gazda-elit” számára gazdasága rendbetételéhez szükség volt az apparátus elnéző jóindulatára. A rövid ideig tartó fellélegzés időszaka a korlátozott visszaparasztosodást eredményezte. Ebben az időben drámaian kezdett csökkenni a születések száma. (Mintha a parasztság válasza lett volna ez a zsarnokságra. *Ne szülj rabot, te szűz, / Anya, ne szoptass csecsemőt.*) Ebben a periódusban kezd a falvakba beköltözni a külterületi lakosság.

Az „egy lépést hátra, két lépést előre” lenini taktikát híven követő MSZMP, az 56–57-es megtorpanás és engedékenységgel, némi előzményekkel 1960–61-ben már elég erősnek érezte magát, hogy a korábbi politikát folytassa, s megvalósítsa azt, amit Veres Péter már 1946-ban a *Paraszti jövő* című művében vizionált, s amivel kapcsolatban fenntartásait, sőt félelmeit hangoztatta. Megkezdte a *mezőgazdaság szocialista átszervezését*, vagyis a kolhozosítást. Ez a lépés betetőzte eddigi törekvéseit. A helyi társadalomból, aki tehetett, menekült. Belőlük lettek az ingázók, a bejáró munkások, a városokba költözők, hisz az ehhez szükséges igazolást a helyi önkormányzat általában könnyen kiadta. *E törekvésük révén csak a tsz-beli* (nagyon alacsony) *kereseti lehetőségekhez viszonyítva kerültek valamilyen kedvezőbb helyzetbe.* Ugyanakkor éppen ezek az emberek váltak az életformaváltás lelki válságának áldozataivá. (Országosan több mint félmillió ember!) Akik viszont beléptek, mert vagy nagyon szegények, vagy nagyon öregek voltak, illetve parasztságukhoz ragaszkodtak, igyekeztek olyan pozíciókat szerezni, ahol könnyebb munkával jobban kereshettek. (Raktáros, mezőőr, brigádvezető stb.) A fiatalabbakból kikerülő fogatosok, traktorosok még külön jövedelemre is szert tehetek, ha külön munkát vállaltak a vállalt földön vagy a háztájikban. *A tsz-parasztok fokozatosan mezőgazdasági munkásokká váltak*, akiknek nem kellett gondolkodniuk, csak egy feladatuk volt, a kiadott munka elvégzése. Korábban azért is csúfolták úgy őket, hogy a tévesztés *továbbszolgáltató cselédek* jelent. A tsz mint nagyüzem mégiscsak rászorult a paraszti családi munkaszervezet igénybevételére. A részes művelés aztán valóban érdekelte tette a tagokat az intenzívebb munka végzésére. A magyar

sajátságának tartott háztáji gazdaságok eredményei pedig bebizonyították, hogy hatékonyabbak, termelékenyebbek arányaikban, mint a nagyüzem. A be nem lépettek, a *maszkek parasztlak* (főként néhány nagygazda) intenzív belterjes gazdálkodásba kezdtek, *megerősítették korábbi társadalmi presztízsüket*.

Sohasem tudta megemészteni a hatalom Homokmégy népének vallásosságát, amely alapja volt értékrendjüknek, meghatározta karakterüket, tehát őrizte parasztságukat és magyarságukat. A helyi apparátus éber szemmel figyelte és szorgosan jelentette feletteseinek a vallási rendezvényeket, például a körmeneteket. 1960-ban azért távolították el és küldték internálótáborba a községért sokat áldozó Tóth Mihály plébánost, mert egyházi fölötteseinek (megalkuvó, kikényszerített?) a téveszítéssel egyetértő pásztorlevelére úgy válaszolt, hogy *ebben a kérdésben ne számítsanak segítségemre*. Hiába volt az intenzív vallásellenes propaganda – hiszen minden gyűlésen ezt szajkózták –, nem ért semmit a *kettős nevelés* káros voltának folytonos hangoztatása, Homokmégy tanulóinak 75–80%-át mindig beiratták hittanra. (Bátyán még ennél is magasabb volt az arány.) Az elvtársak soha nem voltak megelégedve az iskola marxista-materialista nevelésével. Pedig a *szocializmus végleges győzelméhez ... a hatalom megszerzésén és a gazdasági alapok lerakásán kívül az emberek gondolkodásának szocialista átformálása is szükséges*. Így akarták kialakítani a *szövetkezeti paraszttudatot*. A fiatalok pedig, átlátva a felnőttek álnokságán, képmutatásán, kiábrándulva az iskolában tanult eszmékből, de megtagadva a hagyományokat is, egyre inkább a maguk értékrendje, a nyugatról a beatzenével beszivárgó szabadosság szellemében kezdtek gondolkodni, viselkedni. 1961-ben a rendőrörs parancsnoka felteszi a kérdést: *Vajon mi hiányzik a fiatalságnál? És megállapítja: a vidéki fiatalok hozzák be községünkbe a huligánkodást*. Nem veszi észre, hogy több évtizedes romboló munkájuk eredménye érik be.

Az állami beavatkozások következtében a parasztságban kialakuló *immunreakció* leginkább abban mutatkozott meg, hogy a parasztlak szülők mindent elkövettek azért, hogy gyermekeik minél messzebb kerüljenek a földműves munkától, hogy ne legyenek parasztlak. Ez-

zel magyarázható a középiskolába iratkozók egyre nagyobb száma. Az *immunreakció* következménye volt a kettős értékítélet. Másképp dolgoztak a háztájiban, mint a tsz-ben. Fogalom lett a „tsz-kapálás”, a hosszúra nyúlt reggeli- és ebéidő. De másképp kellett beszélni a nyilvánosság előtt, mint baráti, családi közösségben. Őszintén csak ez utóbbiban lehetett. Ezért nőtt meg a helyi információcserében az eddig bevett intézmények helyett a kocsma szerepe.

*A több évszázados ...beidegződés a földmagántulajdon viszonyaira alapozott paraszti értékrend nem változik meg egykönnyen. A mezőgazdaság szocialista átszervezése ezért igen nehezen ment. Az ellenálló gazdaréteg megfélemlítése érdekében időnként elhurcoltak egy-egy tekintélyesebb embert. Ott vótam Kecskeméten egy hónapig pincébe – mesélte a homokmégyi Czár János. A kulákozás miatt és a beszolgáltatási terhek elkerülése érdekében már 1953-ban és később, 1956 tavaszán is többen beléptek a tsz-be, ami aztán a forradalom idején szétesett. 1959-ben és 60-ban újból teljes erővel megindult a kollektivizálási kampány, ami alaposan megbolygatta a falusi társadalom „nyugalmas hétköznapjait”. A szervezéshez helyi és máshonnan (pl. Csepelről) odavezényelt agitációs csoportokat hoztak létre, amelyek hetekig a faluban éltek, ott laktak (iskolában), ott étkeztek (napköziben), s naponként felkeresték *elbeszélgetés* végett a beszervezni kívánt gazdákat. Erőszakos meggyőzésre ritkán került sor, viszont gyakran előfordult az erőszakkal való fenyegetőzés – olvassuk a könyvben, s arra gyanakszunk, hogy az idő máris megszépítette a múltat. (A korabeli vicc szerint a parasztot ankéttal győzték meg. *An két pofont adtak, hogy mindjárt aláírtam.*) A tömeges beiratkozásra mindig nagy hatással volt a szomszéd község teljes belépése. *Ha a szakmáriak belépnek, akkor mi is. A pota gazdák sorsa 1960 januárjában dőlt el. Ekkor vált egyértelművé, hogy nincs kiút.* Több helyen két téeszt hoztak létre – így Homokmégyen is – a választhatóság kedvéért, s azért is, hogy a módosabb gazdák és a szegényebbek legalább ideiglenesen elkülönülhessenek. (A tsz-ek később egyesültek.) A megalakulás után hasonlóan nehéz feladat volt a közös munka megszervezése, beindítása egy hagyományaitól megfosztott, új életformába kényszerített tagsággal.*

A tsz-ek megszilárdulása után az *intézményes tevékenység mechanikussá vált*. Megelégedtek a részletekig előkészített és jól megszervezett demonstrációkkal (pl. békegyűlések). Az apparátus rendszeresen készített hangulatjelentéseket, és *véleményezte* a lakosság egyedeit, hogy elejét vegye az *élcsapat* vagy az erőszak-szervezetek felhígulásának. (A Párt tagságának kétharmada nem végezte el a nyolc általánost sem.) Ugyancsak ők időnként *választásnak álcázott keretek közt hajtották végre a tisztújítást*. Az új osztály, a nomenklatura tagjai féltve örködtek pozíciójuk fölött, megkövetelték a hierarchia tiszteletben tartását.

A két világháború közti népi írók falukutató könyvei ezernyifajta baját tárták föl a magyar parasztságnak. Ennek ellenére hittek abban, hogy látleteik ösztönző erőt adnak olvasóiknak, akik majd a hibákat kijavítva megteremtik az egészséges magyar társadalmat. Még bíztak a jövőben. E kötet írói a 21. század hajnalán már csak rekviemet tudnak mondani. Csak idő kérdése, s egyre több faluban némulnak el örökre a harangok. (Gyűrűfű csak a kezdet volt!) Homokmég az egész magyar falusi társadalom (de talán az egész ország) bajait tükrözi. Az *Epilógus* összegzéséből megtudjuk, hogy tovább fogy a népesség, a *háztartások fele egy- vagy kétszemélyes*, egyre kevesebb az aktív kereső, és nő a nyugdíjasok száma. A *lezáruló társadalmi erózió* következtében a Homokméghez tartozó Mácsai-szálláson és Kiskecskemégyen már alig élnek. Az egykor gazdag Hillyén pedig *hosszú házsorok ürültek ki*. Az elvándoroltak helyébe máshonnan érkező igénytelen, mélyrétegekből származók nem pótolják a hiányzókat. A rendszerváltozás már nem témája a kötetnek, de úgy látszik, az új politikai légkör, a tévészek megszűnése megkésve érkezett. Nincs semmi biztató jel a fel lendülésre. A szolgáltatások a minimális igényeket alig elégítik ki. A 80-as években épült néhány emeletes ház ugyan, egyes családok megkéssett anyagi gyarodását jelző, de ennek ellenére, a lakosság beletörődött sorsába, tudomásul veszi *másodosztályú állampolgárságát*, a jelennek él, nincs jövőképe.

Kíváncsian várjuk, hogy a 2014–17 közötti időkre tervezett újabb homokmégyi terepmunka vizsgálódása milyen eredménye-

ket hoz. Kíváncsiak vagyunk a rendszerváltozás helyi lefolyására és hatásaira. A közvetlen előtte végzett és lezárt kutatás után egy emberöltőnyi idő a nemzet életében egy pillanat ugyan, de az elmozdulás irányát sejteti. Reméljük ugyanis, hogy a szociográfiai kutatások által feltárt pozitív és főként negatív jelenségek, tendenciák addigra megfelelő választ kapnak, s ezek beépülnek a törvényhozásba, a társadalompolitikai intézkedésekbe, mert a nemzet ezernyi baja, ha fenn akar maradni ez a nép – éppen úgy, mint József Attila életében – *nem elegendő, hogy kitessék...*

Talán a minőség – eddig be nem következett, vagy elfelejtett – forradalmára volna szükség.

(Marelyin Kiss József–Valuch Tibor: Rekviem a parasztságért. Hat falu egy sors. Terepmunkák 7. Jelenkutató Alapítvány. Kalocsai Múzeumi Értekezések. Szerkeszti Romsics Imre. 13. Kalocsa–Budapest, Kalocsai Múzeumbarátok Köre–Viski Károly Múzeum–Jelenkutató Alapítvány. 2011. 296 o. 5000 Ft.)

FEHÉR ZOLTÁN

B. SZABÓ ISTVÁN, AZ ÁLLAMMINISZTER

1. rész

Megdöbbenően keveset tudunk önmagunkról. Ha megkérdeznénk az ország lakosságától azt, hogy ki volt B. Szabó István, jó, ha néhány ezer olyan akadna, akiben ez a név visszhangot kelt. Az utolsó fél évszázad nemzetünk tudatfalán olyan kétségbeejtő repedéseket teremtett, amely már az önpusztítással ér fel.

Így lett feledésre ítélve B. Szabó István is, aki 1893. március 28-án, 120 esztendővel ezelőtt született Békésen. Az ő nevét 1990-ig csak negatív jelzők kíséretében írták le, vagy emlékét, harcait, munkásságát agyonhallgatásra ítélték. Pedig olyan emberi értékekkel rendelkezett, melyek példaértékűek lehettek volna az egész társadalom számára.

A Viharsarok nevelte

Békés városában született és nevelkedett, ahol a magyar nemzet fel-emeléséért zászlót bontott 1930-ban a Független Kisgazdapárt. Itt kapcsolódott be, mint szülőhelye történetében a legfiatalabb bíró, a parasztságért folyó küzdelemben: a békési Kisgazda-kör munkájába, majd rövidesen az FKgP békési szervezetének elnöke lett.

Rajongóan szerette népét. Hallatlan szorgalma, végtelen segíteni akarása betöltötte az egész hivatását. S mindent alárendelt annak a harcnak, amelynek lobogójára felesküdt. Ellenségei nem voltak, csak ellenfelei: azokat is lenyűgözte jellemének tisztasága.

Féja Géza *Viharsarok* című könyvében megemlíti, hogy nemcsak a parasztság, hanem a munkásság is B. Szabó István mögé sorakozott fel. A harmincas évek második felében már kilenc olvasóköri elnöke, tagja a Békés megyei törvényhozásnak. 1939-

ben a Független Kisgazdapárt listáján országgyűlési képviselővé választották. 1942-ben Nagy Ferenc elnök és Kovács Béla főtitkár mellett a megalakuló Magyar Parasztszövetség alelnöke lett.

Mint parlamenti képviselő, mint a parasztság egyik vezetője, összeszoruló szívvel figyelte az egyre közeledő náci és kommunista veszélyt. 1944. március 19-én, a német megszállók illegalitásba kényszerítik pártját, majd a Vörös Hadsereg megérkezése Békésre rohamosan eloszlatta reményeit, hogy lehetőség nyíljon egy demokratikus Magyarország megteremtésére.

A parasztság felemeléséért folytatott harcok kezdetei

B. Szabó István hatgyermekes kisbirtokos családnak a tagja. A családi gazdaságban végez paraszti munkát. A gimnázium négy osztályát Békésen járja ki. Meggyőződése, hogy a parasztság számára emberhez méltó életet kell teremteni. A Viharsarokban tapasztalható szegénység adja a végső lökést, hogy bekapcsolódjon a közéletbe.

A jobbágyfelszabadulástól kezdve Békésen is mozdult az élet. A parasztság erősen differenciálódott, a fekete ruhás, földes, házas, szekeres „jó” gazdák mellett egyre nőtt a gatyás parasztok, a zsellérek száma. A gazdafélék, mint amilyen B. Szabó István volt, függetlenségi érzelműek voltak, a kapások, a napszámosok is.

B. Szabó István 1925-ben a tanyáról a városba költözik. Ezekben az években már nagy megpróbáltatások állnak mögötte. 1913-ban bevonul katonának, 1918-ban orosz hadifogságba került, ahonnan tizenegy társával együtt Perzsiába szöknek. Ázsiából sok viszontagság után 1919-ben kerül vissza Magyarországra. Ezt követően ismeri fel, hogy ha a magyarság a parasztságot be akarja emelni a nemzetbe, akkor ezt csak szervezett formában lehet elérni. Ezért lesz először a békési Kisgazda-kör vezetője. Érzi, hogy reformokra van szükség, mert ez a folyamat megnevesítené a politikai élet légkörét, és magát a politikát, mint tevékenységet. A gaz-

dasági, társadalmi élet a megoldatlan kérdésektől hangos, minden szellemi állásfoglalás és cselekedet bizonyos mértékben politikai kérdéssé alakul át. A reformok meggyorsítása érdekében határozta el B. Szabó István, hogy életét a célnak szenteli. A munkásság vezetőivel is jó kapcsolatot tartott fent, jóllehet a hatalom képviselői ezt nem nézik jó szemmel.

Jelentős szervezői munkát végzett, és nem kis mértékben ennek volt köszönhető, hogy 1930-ban Békésen bontott zászlót a Független Kisgazdapárt, amelynek elnöke, a Népkör alelnöke, az FKGP Békés megyei pártelnöke, községi képviselő, testületi tag. 1932-ben Békés községben tisztújítás történt, a Népkör vezetői felkeresték B. Szabó Istvánt és közölték, hogy őt jelölik a bírói tisztre. A szavazáson abszolút többséggel győzött, így lett 38 évesen Békés történetének legfiatalabb bírója. Az 1932–33-as gazdasági válság idején vitája volt a jegyzővel, aki munkanélküli-segélyt nem engedélyezett. B. Szabó sokszor a magából adott, de ezzel a problémát nem lehetett megoldani.

Nyugati szövetkezeti példára akart az 1848-as forradalom útján földhöz juttatott parasztságnak emberhez méltó életet biztosítani. Világosan látta, hogy a demokráciához vezető reformtörekvéseket mind szélsőbalról, mind szélsőjobbról igyekeznek kisajátítani.

Mivel a bírói megbízatása három évre szólt, így állandó harcban állt a kormánypárttal. 1935-ben az országgyűlési képviselői választásokon a hatalom csak törvénytelen eszközökkel tudta B. Szabó Istvánt megbuktatni. A törvénytelen eszközökkel történt megbuktatás nem törte meg. Tisztában volt azzal, hogy ezen a választáson nemcsak a helyi hatalmak játszottak közre a vereségben, hanem országos szándékok is meghúzódtak a háttérben. Több községben ellopták a választási urnát, hogy kevesebb olyan képviselő kerüljön be a törvényhozásba, akik az ország reformtörekvéseit képviselték. B. Szabó Istvánnak ezek a módszerek nem voltak újak, mivel három évvel korábban Bajcsy-Zsilinszky Endrét is így ütötték el országgyűlési mandátumától.

B. Szabó István olyan szellemi közegben dolgozott, ahol az érdeklődés előterében állt a magyar nép hagyományos kultúrája, költészete, zenéje, művészete. Ezt a kultúrát az egyetemes magyar kultúra alapvető rétegének tekintették, s az oktatás alapjává akarták tenni. Ennek érdekében mindent megtettek a kultúra értékeinek összegyűjtése s a legszélesebb értelemben vett népszerűsítése érdekében.

B. Szabó István rendíthetetlen hittel harcolt (akkor még inkább csak a megyéjében), hogy felrázzák a társadalmat, annak a lelkiismeretét. Csatlakozott azokhoz a szellemi és politikai törekvésekhez, melyek felkeltették a nemzet érdeklődését a magyar sorskérdések iránt, amelyeket a harmincas években szakemberek s jóakarató segítői akarók ismertek fel. Minden erejét megfeszítette, hogy a köztudatba vigye a magyar birtok- és jövedelem- megoszlás aránytalanságát, az egyke és a szekták nemzetpusztító veszedelmét, a német veszély fenyegette Dunántúl helyzetét, a kisparasztság, a mezőgazdasági munkások, a tanyák és a puszták népének mérhetetlen szenvedéseit.

A Független Kisgazdapárt helyzete nem volt egyszerű Békés megyében sem. Nem volt pénze, korteskedve nem itathatott, autó híján mozogni is nehezen tudott a megyében. Rendezvényei a hatóság ellenőrzése alatt állottak.

Az 1935-ös választások

Ez a választás sem volt teljes kudarc, mert sikerült egységbe tömöríteni a módosabb gazdákat és a szegényparasztságot. Az egység B. Szabó politikai filozófiájának köszönhetően jött létre, mert az ő alapelve az volt, hogy akiknek a föld biztosítja a megélhetését, azoknak együtt kell harcolni a jogaikért. Nem ért volna azonban semmit ez az alapgondolat, ha nem igazolták volna a tettek. Ezért B. Szabó már a gazdasági válság legnehezebb éveiben mindent megtett, hogy a szegények nyomorán enyhítsen.

Ínségmunkát szervezett, melynek során a Fehér-Körös medrét tisztították. Az ilyen akciók révén sokakon lehetett segíteni. Nem véletlen tehát, hogy Féja Géza *Viharsarok* című művében így ír erről: „Ellentétben a legtöbb községgel a szegényparasztság vezetője a kiszgazda B. Szabó István és az egész munkásság mögéje tömörül.”

1941-ben egyik alapítója, majd alelnöke a Magyar Parasztszövetségnek. 1943-ban aláírta a Független Kiszgazdapárt Kállay Miklós miniszterelnökhöz benyújtott háborúellenes memorandumát. Ellenzéki magatartása és náciellenes beállítottsága miatt a német megszállás idején bujkálni kényszerült.

B. Szabó István az oroszok megérkezése utáni második napon bement a községházára, hogy tájékozódjon a kialakult helyzetről. Az átvonuló Vörös Hadsereg egységei feldúlták a községházát, ugyanakkor kivégeztek minden katonát, aki nem tudott elmenekülni.

Mindennapos volt az oroszok erőszakoskodása. Jóllehet Békésen az őrséget és a városok őrségét is megszervezték, de a csak bottal ellátott emberek nem tudtak semmit sem tenni a dorbézoló orosz katonák ellen. Egy napon tíz asszony kereste fel B. Szabó Istvánt, hogy tegyen valamit a nők védelmében.

„Fel is mentem – írja B. Szabó István – az asszonyokkal a parancsnokhoz. Durkó Imre volt már akkor a bíró, aki perfekt beszélt oroszul. Elmondottam az asszonyok kérelmét, és azt, hogy tegyen valamilyen intézkedést a védelmükre. Durkó lefordította neki oroszul. Egy kicsit gondolkozott, majd azt mondta: vojna-vojna-háború-háború, ami sok mindent magával hoz, és bizony minden maradt a régiben.”

Akkor még nem tudták a békési lakosok, hogy erre az önkényeskedésre, szabad rablásra a Vörös Hadsereg katonái a legfelsőbb parancsnokságtól kaptak szabad jelzést.

Útban Debrecenbe, Magyarország ideiglenes fővárosába

Néhány héttel később lassan kezdtek a politikai pártok megalakulni.

B. Szabó István is csak úgy tudott valamit a világ eseményeiről, hogy december elején az orosz városparancsnok meghívta ebédre. Közölte vele, hogy Debrecenben magyar kormány alakul, és abban ő valamilyen beosztást fog kapni.

„Néhány nappal később felkeresett lakásomon Gyöngyösi János, pártunk békéscsabai vezetője és közölte velem, hogy valamilyen magasabb beosztást kapok a debreceni kormányban. Azt már tudta, hogy ő lesz a külügyminiszter. Kért, hogy készüljek fel rá, azt vállalnom kell.”

Debrecenbe érve hamarosan észrevette, hogy itt az új hatalom kialakulását nem annyira a nép szervezi, hanem a teljhatalommal rendelkező megszállók és ezek magyar megbízottai. Megérkezése után azonnal egy külön szobába vezették, ahol ketten vártak rá. Nem tudta, hogy a magyar kommunista párt két vezetője volt, Révai József és Gerő Ernő. Mindkét kommunista vezető az után érdeklődött B. Szabó Istvánnál, hogy milyen kapcsolata van a kommunistákkal. Csak azután tudott találkozni a Független Kisgazdapárt Debrecenben tartózkodó vezetőivel, Kovács Bélával és Vásáry Istvánnal, akiktől megtudta, hogy honvédelmi államtitkárnak van jelölve. Nem akarta elfogadni, sokkal inkább a földművelésügyi államtitkári posztot érezte volna megfelelőnek. De nem lehetett, mert Vásáry nem volt katona, így az FKgP részéről csak ő jöhetett számításba erre a tisztségre. Kovács Béla kijelentette, hogy ha B. Szabó István nem vállalja a felkínált tisztséget, akkor ő sem vállalja a belügyi államtitkári tiszteletet. Vásáry István (aki az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a pénzügyminiszeri székbe került) és Gyöngyösi János együttesen kérelték B. Szabó Istvánt, hogy ne borítsa fel a megállapodást, és biztatták, hogy bele fog jönni a feladatok ellátásába. Hosszú unszolás után elvállalta a megbízást, így helyreállt a nyugalom.

Mivel B. Szabó István nem rendelkezett a szükséges katonai tudományokkal, ezért Kéri Kálmán ezredest kérte fel, hogy legyen a segítségére. Rendkívül szegény volt az egész kormány. A honvé-

delmi minisztériumnak is csak egyetlen autója volt, de ennek használhatatlan volt a gumija. Kéthetes debreceni tartózkodás után B. Szabó elkérte a miniszter kocsiját, hazalátogatott Békésre. Éppen jókor, mivel az oroszok garázdálkodása javában tartott.

Jellemző volt, hogy a magyar kormány tagjának az orosz városparancsnoktól kellett védelmet kérni, hogy a családját megvédje az orosz katonáktól. De azt is észrevette, hogy Békésen a Nemzeti Bizottság tizenkét embert letartóztatott és embertelen körülmények között tartott fogva. Miután a bírót megkérdezte, hogy milyen indokkal tartóztatták le őket, és nem kapott kielégítő választ, elrendelte az azonnali szabadon bocsátásukat. Visszatérve Debrecenbe, a következő hetekben Vörös János honvédelmi miniszterrel és Takács Ferenc szociáldemokrata miniszterrel a környéken népgyűlést tartottak, hogy lelket öntsenek az elcsüggedt lakosságba.

Debrecenben a kormány helyzete teljes mértékben az oroszoktól függött. A honvédelmi minisztériumot is kiköltöztették a pénzügyi igazgatóság épületéből, és az Arany Bika összes helyiségét a szovjet parancsnokság vette igénybe. Márciusban elterjedt a hír, hogy a kormány hamarosan felköltözik Budapestre, amely nemcsak az államtitkári munkájában, de pártja irányvonalának kiépítésében is segítséget jelentett volna. Ugyanis az FKgP vezetői, Tildy Zoltán és Nagy Ferenc, a debreceni kormány megalakulásakor még illegálisak voltak.

B. Szabó István a honvédelmi tárca gondjai mellett figyelemmel kísérte a magyar parasztság sorsának alakulását. Azonnal észrevette, hogy mivel a magyar parasztságnak rossz emlékei voltak az 1919-es kommunista uralomról, a parasztság megnyerése miatt a kommunisták ragaszkodtak Debrecenben a földművelésügyi tárca betöltéséhez. B. Szabó hamarosan látta, hogy a kommunisták valódi céljait nyíltan nem vallják meg. Az FKgP szakértők által vezetett bizottságok révén képzelte el a földreform végrehajtását. Ezek nem egyes községek bizottságai lettek volna, hanem azoktól független, pártatlan járási és megyei szervek, amelyekben nem csak igénylők, hanem, felerészben, a reform által érintett paraszti rétegek képviselői is helyet kaptak volna.

Debrecenben már világosan kirajzolódott, hogy a kommunisták a Parasztpártot a Kisgazdapárt ellen akarják felhasználni, olyan látszattal, hogy az NPP a szegényparasztság, az FKgP a tulajdonos parasztság képviselője. Erről tanúskodik, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés napjaiban Rákosiék a kommunista Erdei Ferencsel az általuk elképzelt javaslatot a Nemzeti Parasztpárt javaslataként tették közzé.

Miután a kormány Budapestre költözött, megkezdődött az igazolóbizottságok felállítása. A honvédelmi minisztérium igazolóbizottságának B. Szabó István lett elnöki minőségben a tagja. Ekkor már csapatosan jöttek haza Nyugatról a tisztek. Ezek mind igazolóbizottság elé kerültek. Nehéz volt a helyzetük. A Kommunista Párt küldöttei Farkas Mihállyal az élen nagyobbrészt nem voltak hajlandóak igazolni őket. A nem igazolt tisztek, akiket nem állítottak hadbíróság elé, internálótáborokba és a katonapolitikai osztály börtöneibe kerültek.

Egyre több hír érkezett a minisztériumba, hogy milyen embertelenül bánnak velük. B. Szabó István bement Vörös János honvédelmi miniszterhez, és közölte vele, hogy milyen hírek érkeztek a tisztekkel való bánásmódról. Felhívta figyelmét, hogy mindketten felelősek a dolgok alakulásáért. Kérte miniszterét, hogy adjon engedélyt a panaszok kivizsgálására. Vörös János tudta, hogy a katonapolitikai osztály formálisan a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozik, de akkor már nyílt titok volt, hogy a Pálffy-Österreicher által vezetett osztály a Moszkva irányítása alatt felépülő kommunista titkosrendőrség magját képezi. Pálffy meg volt lepődve, amikor megtudta, hogy B. Szabó István vizsgálatot akar tartani. B. Szabó azonban közölte, hogy az osztály az ő felügyelete alá lett rendelve. A vizsgálat során talált olyan szobát, ahol 74-en voltak. A vizsgálat után visszament Pálffy szobájába, ahol két embernek azonnali szabadon engedését rendelte el, akikről még Pálffy sem tudta, hogy milyen alapon vitték be őket. Azt is elrendelte, hogy két hétnél tovább egyetlen embert sem szabad bent tartani anélkül, hogy kihallgatnák, és a kihallgatási jegyzőkönyvet neki kell felterjeszteni.

Alig telt el három nap, amikor Vörös János közölte velem, hogy az orosz parancsnokság elrendelte, hogy a katonapolitikai osztályt azonnal vegye vissza a saját hatáskörébe. Így csak négy napig volt B. Szabó kezében ez a máskor rettegett intézmény, amelyből a kommunista hatalomátvétel után az ÁVH alakult ki.

1945 tavaszán nagy megtiszteltetés érte B. Szabó Istvánt, ugyanis őt bízták meg, hogy búcsúztassa a Sopronkőhidán a nyilasok által kivégzett Bajcsy-Zsilinszky Endrét a Parlament előtt felállított dísztribünön. Itt élte meg hazája kiszolgáltatott helyzetét, miközben Puskin nagykövet dicshimnuszokat zengett az elhunyról és a magyar népről, ezzel egy időben a Vörös Hadsereg a tiszaháti községeket megszállva igyekezett a szovjet közigazgatást bevezetni. A férfiakat a szovjai koncentrációs táborba hurcolták, akik közül csak igen kevesen tértek vissza. A tarpai temetőben Tildy Zoltánnal együtt búcsúztatta a Kisgazdapárt nagy halottját.

„A temető egyszerű kis falu – írta később B. Szabó István –, de az ottani nép apraja-nagyja ott volt a temetésen. A temetés után egy küldöttség jött hozzám, már nem tudom a falu nevét. A küldöttséget a katolikus pap vezette, az volt a kérésük, hogy járnék közbe a szovjet katonai parancsnokságon, hogy az onnan elszállított férfiakat engedjék haza lakóhelyükre, ugyanis a szovjet katonai bevonuláskor azon a környéken összeszedték az összes munkabíró férfi lakosságot és kivitték őket Oroszországba. Nem maradtak odahaza csak az öregek, gyerekek, asszonyok sok-sok községben. Megígértem nekik, hogy el fogok járni az ügyben.”

B. Szabó István a honvédelmi tárcánál betöltött munkája mellett igyekezett a magyar parasztságot támogatni. 1945 áprilisában kezdődött a Magyar Parasztszövetség újjáélesztése, melyet 1944. március 19-én a német megszállás napján, az ellenzéki pártokkal együtt betiltott Jaross Andor belügyminiszter. B. Szabó Istvánt azonnal a szövetség alelnökének választották meg, májusban egy hónap alatt Nagy Ferencsel, Kovács Bélával, Kiss Sándorral és Vörös Vincével kidolgozták a szervezet programját is.

B. Szabó előtt is egyre világosabb lett, hogy pártjának soraiba és vezetői közé is sikerült ún. „társutasokat” becsempészni, akik a

kommunista politika szolgálatában tevékenykedtek. A Moszkva támogatását élvező Kommunista Párt kijelentette, hogy „erélyes politikára” van szükség, mert a reakció nem győzhető le másképpen. B. Szabó István észrevette, hogy az ő szűkebb tiszántúli hazájában, Békés megyében egyre több kommunista rendőrkapitány önkényeskedik, akik korábban a Dunántúlon nyilaskeresztes vezetők voltak. A nyilasok előtt a Kommunista Párt megnyitotta kapuit, melyet azzal magyarázott, hogy a fasiszta rendszer keretei között forradalmiságukat és elnyomottságukat kihasználva becsapták őket, most azonban igazi forradalmárokká válhatnak. B. Szabó István és az FKgP többi vezetője megdöbbenve hallgatta a kommunista rabulisztikát, miközben azok sajtója állandóan azzal támadta a Kisgazdapártot, hogy benne bújnak meg a fasiszták és a reakciók.

Ebben a légkörben közeledtek az 1945-ös választások, melyet döntően befolyásolt az ország nemzetközi helyzete. Inगतag, improvizált jogi alapokra épült fel a Debrecenben megszületett Ideiglenes Nemzetgyűlés, mégis a magyar parlamentarizmus embriójának kell tekinteni. 1945-ben Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke magához rendelte Zsedényi Bélát és Miklós Béla miniszterelnököt, és közölte velük, hogy az alkotmányos kormányzás érdekében országos választásokat kell tartani, s ezzel az ideiglenes időszakot lezárni.

B. Szabónak éppen úgy, mint az FKgP többi vezetőjének nagy meglepetést hozott a kommunisták által kierőszakolt budapesti választás. Rákosi abban reménykedett, hogy az országos választás előtt, a budapesti helyhatósági választáson olyan jó eredményt tudnak elérni, amely kihatással lesz az országos közvéleményre. Az 1945. október 7-én megtartott budapesti választás a Kisgazdapártnak meghozta az 50,54 százalékos abszolút többséget, 121 mandátumot kapott a törvényhozásban. B. Szabó István is tisztában volt azzal, hogy ebből az arányból nem az tűnik ki, mintha a kisgazda programnak annyi híve lett volna a fővárosban, hanem az, hogy a polgárok apraja-nagyja, keresztények, zsidók, kisiparosok és munkások nagy többséggel annak a véleményüknek adtak

hangot, hogy ellenzik a kommunista diktatúrát. A november 4-én megtartott országos választáson elért eredmény hideg zuhanyként érintette Moszkvát. Öt nappal később azzal álltak elő, hogy a megalkuló új kormányban a belügyminiszteri posztot a kommunis- táknak kell betölteni.

B. Szabó István ezekben a napokban Tildy Zoltán elnöksége, Nagy Ferenc országos pártelnöksége mellett, Dobi Istvánnal az al- elnöki posztot töltötte be. Elvesztette a Honvédelmi Minisztérium- ban az államtitkári posztot, és mint nemzetgyűlési képviselő kezd- te meg tevékenységét az újonnan megválasztott törvényhozásban.

B. Szabó István tapasztalatból tudta, hogy a háború előtt a Me- zőgazdasági Kamara látta el az érdekvédelmi képviseletet, amely elsősorban a nagybirtok és nagybirtokosok érdekeit jelentette. A mezőgazdasági termelési kultúra fejlesztésében vitathatatlanul nagy érdemeket szerzett, de a hangsúly itt is a földre, következés- képpen a nagybirtokra esett. Miután a földreformmal a parasztság kezébe került a föld, az úgynevezett „úri birtok” aránya a minimá- lisra csökkent. Ezért tűzte ki célul az FKgP vezetése, hogy demok- ratikus joggal felruházott érdekképviseletet kell létrehozni, amely képes elvégezni a mezőgazdasági igazgatás feladatát is. Főleg a parasztképviselők részvételével létrehozták az érdekképviseleti ügyekben jártas munkabizottságot.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások és a kor- mány megalakulása után a kommunisták mindent megtettek, hogy a nagy győzelmet elért Kisgazdapártot az általuk uralt rendőrség segítségével visszaszorítsák. A szovjet irányítása alatt álló ÁVO gátlástalanul szolgálta ki a megszállókat, rettegésben tartotta a kis- gazdapárti igazolvánnyal rendelkező állampolgárokat. A Kommu- nista Párt jelszava lett: „Ha nem győztünk a választásokon, majd győzünk a barikádokon!” Az 1946-tól működő kormányalakítás után nagy szerep jutott B. Szabó Istvánnak az államforma rende- zése terén. Magyarország a béketárgyalások előtt állott, így annak kezdetéig Magyarország szempontjából igen nagy jelentőséggel bírt az államforma rendezése. B. Szabó tért ki az államforma kér- désére, helyeselte, hogy Tildy Zoltán miniszterelnöki expozéjában

nem említette az államforma kérdését... „aminek felvetése mindenképpen az erősödő egységet veszélyeztetné s az újjáépítésre fordítandó erőket forgácsolná szét, és az elsőrendűen fontos dolgokról a figyelmet elterelné.” B. Szabó István számára a demokratikus államberendezés egyet jelentett államformánk demokratizálásával, amely a köztársaságban kapná meg a méltó keretet.

HAAS GYÖRGY

(Folytatjuk)

KÁDÁR JÁNOS ÉS URHO KEKKONEN TALÁLKOZÁSAI

Egy finn kutató szerint Kekkonen látogatásait Magyarországon általában nagyra értékelték. Az MSZMP tisztelettel adózott az akkori idők egyik legjelentősebb államférfijának, s Kekkonent olyan politikusként mutatta be, aki hozzájárult a népek közötti béke, biztonság és barátság megteremtéséhez. Később, az EBESZ sikere után a magyar újságok is ezt méltatták benne. Kekkonen Finnország nemzetközi státusának szimbóluma lett. Kekkonen és Kádár látszólag megértették egymást, éveken át tartó politikai kapcsolatukat igazi barátság irányába fejlesztették. Amikor Urho Kekkonen 1986-ban elhunyt, Kádár János hosszú megemlékezést írt róla, amely 1987 elején Finnországban és Magyarországon is megjelent.¹

Ennek ellenére „igazi barátságról” aligha lehetett szó, mivel mindkettőjüket inkább a politikai szükségszerűség és haszonelvűség, mintsem a nemzetközi kapcsolatokban ismeretlen fogalmat jelentő „igazi barátság” vezette viszonyukban. Kádár meg jól tudta, hogy a szovjetek csak addig tömjénezik a finn elnököt, míg ez utóbbi a számukra megfelelő politikát folytat. Ettől függetlenül Kádár János egyetlen hivatalban lévő, a szovjet tömbön kívüli államfővel vagy miniszterelnökkel sem találkozott annyiszor, ahányszor Urho Kekkonennel. Összesen hét alkalommal ültek egy tárgyalóasztalhoz, mely alkalmak közül Kádár számára vitán felül a finn elnök 1963 májusában abszolválta „magánlátogatása” volt a legfontosabb.

1962 vége–1963 eleje a Kádár-rendszer szempontjából ropant lényeges események hordozója volt. 1962. december 18-án az Egyesült Államok határozati javaslatot nyújtott be az ENSZ-ben a magyar kérdés napirendről történő levételére. Ezzel tulajdonképpen a Kádár-kormány elérte célját – anélkül, hogy különösebb ellenszolgáltatásra került volna részéről sor. *Három hónappal*

később, 1963. március 22-én az új országgyűlés nyitóülésén Kádár kormányelnökként hosszabb beszédet tartott, melyben kitért az amnesztia kérdésére is. A kérdés lezárására mutatott a magyar külügyminisztérium illetékes területi főosztályának a feljegyzése, miszerint „Az 1963. április 4-ével végrehajtott amnesztia következtében az amerikai kormánykörök pozitív értékelésben tüntetik fel Magyarországot, a függő kérdések rendezését azonban egy későbbi időpontban tervezzük elkezdni, nehogy összefüggésbe lehessen hozni az amnesztiával.”² Néhány nappal később az amerikai külügyminisztérium nyilvánosságra hozta memorandumát („Report on the changing situation in Hungary”), amit a Szenátus *Foreign Relation* és a képviselőház *Foreign Relation committee*hez juttatott el. Érdeemes röviden idézni. A dokumentum több részben elemezte a Kádár-rendszert, illetve annak változásait:

Első rész: Elnyomás és forradalom: A magyar népet a Rákosi-rezsim könyörtelenül elnyomta – következménye a magyar nép spontán felkelése 1956 októberében–novemberében. Ezt a felkelést a tömeges szovjet beavatkozás leverte, amit kemény megtorlás és újbóli elnyomás követett.

Második rész: A magyar forradalom tartós hatása: A tragikus bukás látszata ellenére a forradalom az igazság pillanata volt nemcsak a magyar nép számára, de a szovjet elnyomás alatt lévő kelet-európai nemzetek számára is. Kétségtküli hatást gyakorolt a Kádár-kormányra, hogy távolodjon az elnyomó rendszertől. Így 1960 és 1961 folyamán a magyar kormányban külső és belső nyomásra csakúgy, mint az USA és más nyugati kormány bátorítására egyre inkább növekedett az aggodalom, hogy belső stabilitást kell végrehajtani, jobban működő kapcsolatot kell a néppel kialakítani és megkönnyíteni a nyugattal való kapcsolatokat. 1962 elején a magyar kormány eme aggodalmait pozitív és határozottabb kifejezést nyertek, aminek eredménye a kibékülés belpolitikája és a Nyugattal való kapcsolatok javulásának a külpolitikája volt. A fejlemények bátorítóak.

Harmadik rész: Az 1963. március 22-i általános amnesztia: Az újonnan megválasztott parlament március 22-i ülésén jelentette

be Kádár a régóta várt általános amnesztiát. Úgy tűnik, hogy az amnesztia érvényes a legtöbb, ha nem az összes 1956-os elítéltre. Józán számítások szerint 3-4 ezer embert érinthet. Bár lista nincs, több eminens személy szabadult. Az amnesztia általános célja és alkalmazásának a gyorsasága építő jellegű.

Negyedik rész: Egyéb, mérsékletre utaló intézkedések: A Kádár-kormány tovább folytatta az adminisztráció és a párt sztálintalanítását. Gerőt, Rákosi kizárták a pártból. A kommunista rendőrszervezet szoros ellenőrzés alá került, a rendőri önkény és terror alábbhagyott. A korrekt törvénykezés felé lépések történtek. 1962 novemberében Kádár kijelentette, „aki nincs ellenünk, az velünk van”, amivel az osztályharc élet tompította. A magyar kormány 1961 közepétől fokozatosan módosította az egyházak iránti magatartását. Békülékeny álláspontot foglalt el az értelmiség irányában, utazási szabadság, a szovjet blokkban szokatlan szabadsággal fejezhetik ki magukat a magyarok. A legérdekesebb változások a mezőgazdaságban láthatók – a magánháztáji gazdálkodás bevezetésével. Végül érdemes megemlíteni, hogy a magyar kormány bizonyos mértékben figyelembe veszi a nemzeti öntudatot, és valamilyen szintű autonómiája van Moszkva tekintetében. A kormány növekvő figyelmet tanúsít a nép jóléte és a néppel való együttműködés alapjának kiszélesítése iránt.

Ötödik rész: Konklúzió: A fejleményeket objektíven kell szemlélni, nyugati mércével ez a fejlődés talán kevés, de figyelembe kell venni, hogy Magyarország kommunista állam a szovjet blokkon belül. A jelenlegi körülmények határozottan jobbak, mint Rákosi idején vagy a forradalom másnapján. A magyar nép körülményei jobbak – a lengyeleket kivéve –, mint a többieké.³

A memorandumban foglaltak aztán a későbbi évek során a nyugati szövetségi rendszer diplomáciája Kádár-értékelésének az alapjául szolgáltak, és tették lehetővé számukra a korai Kádár-rendszer köré vont „cordon sanitaire” felszámolását és a normális államközi kapcsolatok megteremtését. Arról nem beszélve, hogy a memorandum voltaképpen nemcsak a Kádár-rendszer legitimitását ismerte el, hanem visszaigazolta Kádár számára a saját politikai

víziójának helyességét. Az amerikai külügyminisztérium memorandumja zárta le igazából a „magyar kérdés” hosszú történetét, és a dokumentált események tükrében megállapítható, hogy ez a diplomáciai csatározás a Kádár-rendszer első nagy külpolitikai sikerét hozta. Az Egyesült Államok az évek során a magyar kérdés megszüntetése, a kapcsolatok normalizálása feltételeinek körét egyre szűkítette. A szovjet csapatok kivonulásának, a szabad választásoknak, a teljes körű amnesztiának, a családegyesítésnek, a Mindszenty-kérdés megoldásának a követelése után végül megelégedett az igazából csak részleges amnesztiával, és úgy, hogy a magyar kérdést még a részleges amnesztia meghirdetése előtt levétette az ENSZ-közgyűlés napirendjéről. A Kádár-kormány így lényegében maradéktalanul érvényre juttatta a szovjet diplomáciával közösen kidolgozott álláspontját.

A magyar kérdés lezárása egyúttal a Kádár-kormány köré vont nemzetközi elszigeteltség falát is bedöntötte. 1963-ban addig nem tapasztalt intenzitással kapcsolódott a budapesti diplomácia a nyugati államokkal fenntartott érintkezések vérkeringésébe – ideértve természetesen a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat is. A francia nemzetgyűlésben megalakult a francia–magyar baráti csoport, amit aztán egy magyar parlamenti delegáció párizsi látogatása követett, majd a francia iparügyi államtitkár budapesti útja folytatta a sort.⁴ Kapcsolatfelvétel történt a brit kereskedelmi kamarával is, amit csak erősítettek a brit kereskedelmi és iparügyi miniszter budapesti tárgyalásai, majd néhány hónappal később a magyar külkereskedelmi miniszter londoni megbeszélései. Gazdasági-kereskedelmi (és kulturális együttműködési) tárgyalásokat folytattak magyar partnereikkel a holland, görög, osztrák, dán, nyugatnémet, olasz, norvég, finn miniszterek, illetve kamarai vezetők. A Kádár-kormány nemzetközi politikai elfogadottságában kétségkívül mérföldkővet jelentett U Thant ENSZ-főtitkár júliusi, kétnapos budapesti tartózkodása. A nemzetközi kommunikáció terén pedig a rendszer jelentősnek minősíthető sikere volt Walter Lippmann-nak, a korszak egyik, az amerikai közvéleményre nagy hatást gyakorló publicistájának négynapos magyarországi láto-

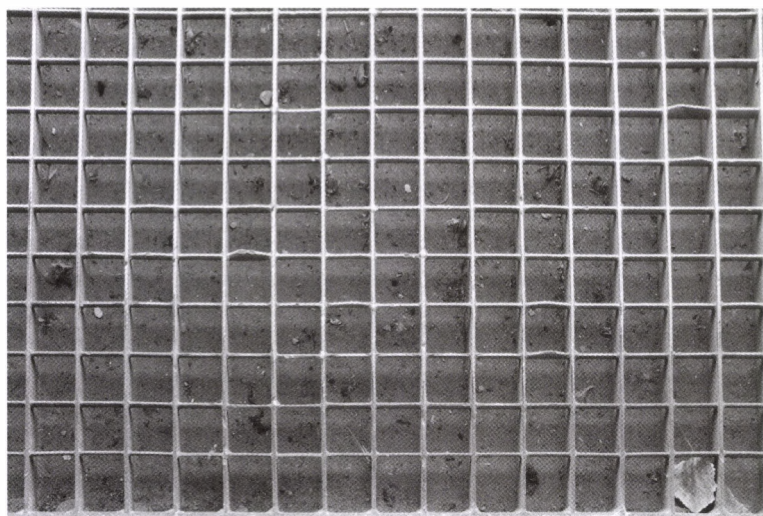
gatása. Lippmann útjának a súlyát jól érzékelteti, hogy fogadta őt Kádár János is.⁵ A memorandum tette aztán lehetővé, hogy a finn elnök 1963 májusában a Nyugat felé történő arcvésztes nélkül, ugyanakkor gyaníthatóan megfelelve a szovjet várakozásoknak többnapos, „nem hivatalos” látogatást tegyen Magyarországon, és megbeszélést folytasson Kádár Jánossal.

Ami a finneket illeti, több mint fél évszázad elteltével is úgy tűnik, hogy rendkívüli körültekintéssel kezelték az egész 1956-hoz kapcsolódó kérdéskört – és jó okkal. Az óvatosságot mutatta a helsinki magyar követ 1956. november 15-i rejtjeltávirata, melyben a követ azt jelentette, hogy finn hivatalos kormánykörök nem nyilatkoznak (mármint a november 4-i szovjet beavatkozásról), de beszélgetések során hangsúlyozzák a függetlenség jelentőségét. A kormányzat gondosan kerül minden szovjetellenes állásfoglalást, és hangsúlyozza a finn–szovjet baráti kapcsolatok fontosságát – így a jelentés.⁶ Mi több, valamivel később Kekkonen bizalmasan közölte a magyar követtel, hogy a finn ENSZ-delegáció a magyar kérdés felvetése elleni szavazásra kapott utasítást – majd kijelentette, hogy elfogadja a magyar követ vacsorameghívását.⁷ Az 1956 januárjában az elnöki posztra választott – és 1981-ig ott is maradt – Kekkonen a novemberi szovjet beavatkozás kapcsán Hruscovot a „vérontás elkerülésére” kérte. Mivel kérése süket fülekre talált, „naplójában Finnország számára figyelmeztető jelként értékelte az agresszív szovjet intervenciót”.⁸ Nem minden alap nélkül.

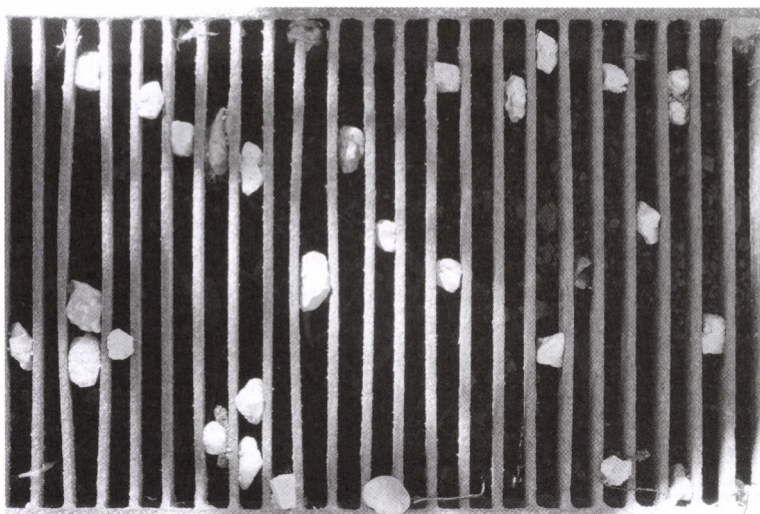
Moszkva szemében mindig is szálla volt a független Finnország, s mint azt a hajdani, elsőrendű finn szakértőként aposztrofált, helsinki szovjet nagykövet egy hosszabb interjúban elmondta, a szovjet–finn barátság hangoztatása nem volt más, mint kiüresedett frázisok zsolozsmázása. Ráadásul a Szovjetunió soha nem akarta elismerni a finn semlegességet, erre gyakorlatilag csak az EBEE sikeres lezárását követően került sor.⁹ Ezt megelőzően Moszkva egyáltalán nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy adott esetben (a korábbi bevált receptet alkalmazva) jól megszervezett forradalommal terelje vissza a finneket a karámba. Ezen felül a fentebb idézett, a finn ügyeket kitűnően ismerő helsinki szovjet nagykövet,

Jurij Gyerjabin az NDK külügyi levéltárából előkerült dokumentumok szerint azt fejtegette keletnémet kollégáinak, hogy Kekkonen kétarcú politikát folytat a finn stratégiai célkitűzéseket és a finn integrációs törekvéseket illetően. (Ez utóbbi esetében a finn–közös piaci szabadkereskedelmi megállapodás előkészítéséről volt szó.) Majd hozzáfűzte, hogy véleménye szerint Kekkonen nyugatbarát, a monopolkapitalizmus oldalán áll, annak ellenére, hogy haladó szelleműnek állítja be magát és állítása szerint megérti a Szovjetunió politikai törekvéseit. „Íme, ez a valódi Kekkonen” – vonta le vészjóslo következtetéseit Gyerjabin.¹⁰ Ráadásul Kekkonen lelkén egyéb „bűnök” is száradtak. 1940-ben ő volt az egyetlen képviselő a finn parlamentben, aki a finn–szovjet háborút lezáró és a finnek súlyosan büntető moszkvai szerződés ellen szavazott, arról meg nem is beszélve, hogy a polgárháború idején a fehérek soraiban harcolt, s részt vett fogoly vöröskatonák kivégzésében. Kekkonen múltjának e „sötét foltjait” szovjet részről nyilván gondosan archiválták – egy esetleges későbbi felhasználásra várva.

Így hát, a finnek legegységesebb nemzeti érdeke azt diktálta, hogy még csak véletlenül se hágjanak az orosz medve lábára, annál is inkább, mivel valódi Damoklész-kardként függött a fejük felett a szovjetekkel 1948-ban aláírt „Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés”.¹¹ Ez utóbbi értelmében Finnország kötelezettséget vállalt arra, hogy szovjet segítséggel ellenálljon „Németország vagy szövetségesei” őt, illetve területén keresztül a Szovjetuniót ért támadásnak. E súlyos fenyegetésekkel terhes szerződés ellenében viszont a szovjetek elismerték a finnek azon óhaját, hogy kívül maradjanak a két szuperhatalom gerjesztette konfliktusokon. Elismerték, de ez az elismerés igen bizonytalan lábakon állt, s csak Moszkva pillanatnyi érdekeitől függött. A helyzet kényes voltát jól mutatta az 1961. október 30-án kirobant, ún. „jegyzékválság”. A finneknek küldött szovjet jegyzék – a „Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés” ama pontjára hivatkozva, amelyik a két ország biztonságát érintő vészhelyzet esetén kétoldalú megbeszélést írt elő – rámutatott az NSZK militarizálásának és a háborús fenyegetésnek a veszé-

ÚJ REND

RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT

lyeire, és azonnali, „katonai természetű” konzultációkat indítványozott. A jegyzék küldése egybeesett az újabb „berlini válságnak” és Kekkonen amerikai látogatásának időpontjával. A szerződés katonai rendelkezéseinek az aktiválása szovjet részről egyéb súlyos kilátások mellett még annak a lehetőségét sem zárta ki, hogy ismét szovjet katonai támaszpontokat állítanak fel Finnországban – ami de facto a finn függetlenség végét, a finn „pozitív semlegesség” külpolitikai vonalának összeomlását jelenthette volna. A jegyzék által telepített aknát Kekkonen novoszibirszki villámlátogatása során Hruscovval folytatott tárgyalása hatástalanította.¹² A hatvanas években aztán a finn külpolitika számos olyan kezdeményezést tett – javaslat az észak-európai atomfegyvermentes övezet létrehozására, az EBEÉ összehívására stb. –, mely kezdeményezések nem álltak messze a szovjet külpolitika törekvéseitől.

A magyar–finn kapcsolatokat és a Kádár–Kekkonen viszonyt illetően alighanem tévedés az a megállapítás, hogy „Kekkonen és Kádár egyetértése azon a gondolaton alapult, hogy a különbségek ellenére a két országnak ugyanazok a céljai a nemzetközi szinten. Ezt a politikát különösen az 1970-es években, az EBEÉ időszakában hangsúlyozták.”¹³ Bár a finn elnök és politikustársai kétségkívül roppant veszélyes tojástáncot jártak egy kőhajításnyira a Szovjetuniótól, Moszkva nem tarthatta őket olyan rövid pórázon, mint Kádárt, és nemzetközi téren, ha nehezen is, de érvényesíteni tudták nemzeti érdekeik nagy részét. Nem elhanyagolható az a roppant fontos tény sem, hogy Finnország független volt – és nemzetközi téren ennek megtartása volt Kekkonen legfontosabb célkitűzése.

Magyarország szuverenitása ellenben erősen korlátozott volt, de tagadhatatlan, hogy a szovjet birodalom nyugati peremvidékén elterülő kisállamként a nyugati szövetségi rendszerrel fenntartott kapcsolataiban jóval túllépett saját, objektív körülmények szabta helyi értékén. Az Egyesült Államok által Budapestnek szánt „közvetítőszerepen” túlmenően a nyugat figyelmét az is motiválta, hogy eladósodottsága folytán Magyarország volt a VSZ „leggyengébb láncszeme”, minek folytán Kádár olyan engedelmeyekre kényszerült rendszere békés túlélését biztosítandó, amely

engedmények nolens volens lazították a szovjet birodalom monolit berendezkedését. Azonban látni kell, hogy a magyar külpolitika a szovjet globális külpolitika rendszerének az egyik alrendszerre volt, és a szovjet globális rendszeren *belüli* viszonylag szabad mozgása nem jöhetett létre a Moszkvával történt szoros egyeztetés, a Moszkvától kapott engedély nélkül. Vonatkozik ez a Kádár–Kekkonen találkozókra és általában a magyar–finn kapcsolatokra is. Kádár nem feledkezett meg erről, amit jól mutat az is, hogy nem sokkal Kekkonen első budapesti látogatását követően, mintegy jelezve a két ország közötti érintkezések határait, kijelentette Pelos budapesti finn nagykövetnek, hogy Magyarország figyelemmel kíséri Finnország külpolitikáját és *a Szovjetunióhoz fűződő viszonyát* (kiemelés tőlem).¹⁴ Amiből „mint napra éj következik”, hogy eltérően Kekkonentől, Kádár legfontosabb célkitűzése nemzetközi téren azért mégiscsak a szovjet álláspontok és érdekek, a szovjet nagyhatalmi politika támogatása volt – abból a teljesen helytálló következtetésből kiindulva, hogy rendszere létének alapfeltétele a Szovjetunió léte.¹⁵

1961 tavaszán a magyar vezetés kísérletet tett arra, hogy enyhítsen a Nyugat ellenséges vagy jobb esetben közömbös magatartásán. Puja Frigyes külügyminiszter-helyettes vezetésével ún. „jószolgálati küldöttséget” indított a kisebb északnyugati országokba. E tekintetben is bírták Moszkva biztató egyetértését, miszerint a térségben különösen „a területileg kisebb szocialista országok számára nyílnak lehetőségek, amiket ki kell használni”. Annak ellenére, hogy általában óvatos – elsősorban gazdasági-kereskedelmi – kapcsolatfejlesztési kísérletről volt szó, Puja márciusban abszolvált helsinki „good-will tour”-ja kapcsán felmerült Kekkonen budapesti látogatása. Arról volt szó a magyar elképzelés szerint, hogy Kekkonen magánlátogatást tenne gyógykezelés okán (epeműtét), ami feltehetően tompítaná az úgy élet. A magyar szándékról azonban értesült a Helsinkiben működő többi szocialista képviselő is, információjukat persze azonnal hazajelentették. Erre megkezdődött az ilyenkor szokásos „versenyfutás”, és mindenki meghívta Kekkonent. Így aztán a roppant kínos helyzetet feloldandó az amúgy is elnökválasztásra

és amerikai útra készülő finn elnök végül azt mondta, nem megy sehova.¹⁶ A meghívása körüli tolongás még jól is jött a finn elnöknek, mivel 1961-ben roppant kínos lett volna az ENSZ által pellengérré állított Magyarországra utazni. Bár Kekkonen nemleges választ adott a meghívásra, arra késznek mutatkozott, hogy Puját tisztelgő látogatáson fogadja. Erre végül nem került sor.¹⁷

Az 1963-as látogatás ügye húzódott.¹⁸ Kekkonen főleg belpolitikai okok miatt nem tudta elkötelezni magát. Magyar részről – elsősorban az ország nemzetközi presztízsét helyreállítandó – külpolitikai megfontolások miatt a látogatásnak hivatalos jelleget szerettek volna adni. A magyar képviselet ezzel kapcsolatban is állandó konzultációs kapcsolatban állt a helsinki szovjet nagykövetséggel. Kekkonen meghívásáról a helsinki magyar nagykövet tájékoztatta a szovjet nagykövetet, s mint jelentette Budapestnek, szovjet kollégáját „Minden részlet külön érdekelte”.¹⁹ Finn részről világossá tették, hogy nem lehet szó hivatalos látogatásról, maga Kekkonen is „hangsúlyozottan érzékeltette”, hogy magánlátogatásról van szó – tartott az otthoni támadásoktól és a nyugati hatalmak rosszallásától. Kádárral folytatott megbeszélésére (amiről az első magyar programjavaslatban az állt, hogy „mi ne kezdeményezzük”, „Várjuk, hogy kívánságukkal ők maguk jöjjenek elő”²⁰) nem vitte magával a finn nagykövetet, és az elől is elzárkózott, hogy látogatásáról közlemény jelenjen meg. A magyar értékelés szerint Kekkonen magyarországi útját az indokolta, hogy a Szovjetunió kívül még nem járt szocialista országban, és személyes rokonszenvet érez a magyarok iránt. A Bem rakpart abban látta a finn elnök látogatásának a jelentőségét, hogy „az első fejlett kapitalista államfő – ha nem is hivatalos – látogatást tett. Látogatása megnyithatja az utat más fejlett kapitalista ország vezetői előtt is.”²¹ A finn elnök útjának eseményeiről a helsinki magyar nagykövet annak rendje s módja szerint tájékoztatta a „barátiakat”, s a szovjet nagykövet „szokásos szűkszavúságával megjegyezte, hogy a látogatást eredményesnek tekinti”.²²

Bár a jugoszláviai hivatalos útja befejeztével Budapestre érkező Kekkonen magánlátogatást tett, programja és az ilyenkor szokásos külsőségek (a katonai díszelgő alakulatokon kívül) gya-

korlatilag megegyeztek a hivatalos elnöki programokkal. A *Nép-szabadság* bőséges, fényképes beszámolókkal tájékoztatta a hazai közvéleményt az eseményről, Kekkonen elismerő szavairól, arról a munkáról „melyet a magyar nép végez országa építéséért, a jólétért és a jövőért”. A kölcsönös virágdobálásokon túlmenően persze a látogatás legjelentősebb aktusa mégiscsak az ekkor miniszterelnöki posztot is betöltő Kádárral folytatott megbeszélés volt. Erre 1963. május 14-én került sor – megfelelően a politikai bizottság döntésének, ami azt is tartalmazta, hogy erről a találkozóról nem kell kommunikét kiadni.²³

A fennmaradt (és emlékezetből lejegyzett) tolmácsjelentés szerint Kádár nagyra értékelte az elnök ténykedését a béke érdekében, és örömét fejezte ki amiatt, hogy elfogadta a magyarországi látogatásra szóló meghívást. Kekkonen kijelentette, hogy erre azért került sor, mert nagyra értékeli azt a politikát, „amit az ön bölcs vezetésével, miniszterelnök úr, az önök kormánya folytat”. Kádár külön kitért 1956-ra (mint később is mindig), és mondandójának legnagyobb részét végül is ez jelentette. Az akkorra már kánonként használt hivatalos álláspontnak megfelelően azt az események bonyolult láncolatának nevezte, különösen az előidéző tényezőket figyelembe véve, amikben része volt az előző vezetés hibáinak és „sok másnak is”. Szólt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia szerepéről, de mint mondta, „ezzel nem akar részletesebben foglalkozni”. Viszont határozottan kijelentette, „El kellett határozni magunkat, hogy erélyesen rendet csináljunk, nem engedhettük, hogy a mi országunk a tűz áldozatává váljon”.

Kekkonen igazat adott Kádárnak. Ezt követően kifejtette, hogy 1948-as „Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés”-üket a Szovjetunióval azért kötötték, mert nem akarták, hogy bárki is saját céljai érdekében számoljon Finnországgal. A nyugati hatalmak konkrétan foglalkoztak azzal a lehetőséggel, amit számukra Finnország jelenthetett volna (Moszkva ellen). A finnek kinyilvánították azt a véleményüket, hogy keleti szomszédjukkal jó viszonyban vannak, és ebből kifolyólag a Nyugattal is jó viszonyban tudnak élni. Ez a politika szükséges az olyan kis

ország számára, mint Finnország. Kádár ezt helyeselte, majd újból visszatérve 1956 kérdéskörére, kijelentette, hogy a dolgok annyira normalizálódtak Magyarországon, a kormány politikája iránti bizalom annyira megnőtt, hogy „mi lezárhattuk 1956-ot”. Több mint 3000 ember közkegyelemmel szabadult – mondta –, „a meglévő ellenség annyira kevés számú és elszigetelődött, hogy nem okozhat károkat”. Kekkonen kifejezte abbéli véleményét, hogy ez a cselekedet – 1956 lezárása – „rendkívüli bölcsességről” tesz tanúságot. A tolmácsfeljegyzést tartalmazó aktában szereplő külön bejegyzés szerint a megbeszélésen jelen lévő későbbi külügyminiszter (aki állítólag szintén a Kádárt szállító szovjet páncélosokkal érkezett Budapestre) kijelentette, hogy Kekkonen még azt is mondta Kádárnak, hogy „a nálunk látottak, tapasztaltak alapján számára érthetetlenek az 1956-os események”.²⁴

Az első Kádár–Kekkonen találkozó történetéhez további adalékokat nyújt a finn államfő naplója, amelyben megörökítette a magyar vezetővel folytatott megbeszélése nyomán kialakult benyomásait. Mint írja: „Kádár igazán kellemes és érzékeny ember benyomását kelti. [...] Csendes, ironikus humora van. Nyíltan beszél az 1956-ban történekről. Rákosi súlyos hibákat követett el, de a segítségről szóló nyugati ígéretek provokálták ki a felkelést. Kérdeztem Mindszenthyről [sic]. Ha nem kért volna menedéket az amerikai követségen, már kegyelemben részesült volna. M. nem jelentett nagy problémát 1956 őszén a kiszabadulását követő beszédek miatt. Habsburg-restaurációt akart. M. ügye csak egy apró epizód Magyarország és a katolikus egyház viszonyában. Ebben az ügyben van némi hasonlóság Kádár és Lengyelország között. Rákosi és Mindszenty között is van hasonlóság, amennyiben mindketten olyan országban kértek menedéket, amelyet nem szeretnek. Mindszenty árt a katolikus egyháznak, csakúgy, mint Rákosi a kommunizmusnak. Dobi nyíltan beszélt arról, hogy az erőszakos kollektivizálás során milyen óriási hibákat követtek el. Tényleg óriási hibákat [...]”²⁵

A magyar vezetés szempontjából teljes sikert hozó és Kádár politikáját visszaigazoló Kekkonen-látogatás utóéletének érdekes

eleme egy 1963. június elejéről származó feljegyzés a magyar művelődési miniszter tollából a magyar–finn kulturális vegyes bizottság ülését követően. Eszerint a finn delegáció vezetője elmondta neki, hogy Kekkonen azt nyilatkozta, hogy magyarországi útja jobb volt, mint a jugoszláviai, és igen jó véleménnyel volt a látogatásról, Kádárról, és hogy az egyik finn lap megtámadta Kekkonent magyarországi útja miatt. Az elnök őt, a finn delegáció vezetőjét bízta meg, hogy nézzen utána az ügynek. Kiderült, hogy a szerkesztőségben van néhány újságíró, akit az amerikaiak pénzelnek. Ezért először azt gondolták, hogy az amerikaiak nem helyeselték a finn elnök magyarországi útját. Viszont a tájékozódással szintén megbízott washingtoni finn nagykövet azt jelentette, hogy Kennedy elnök személyes egyetértését fejezte ki az úttal kapcsolatban, és elmondta, hogy ő maga is változtatni kíván Budapest iránti politikáján.²⁶ Ami meg is történt.

A finn elnök legközelebbi budapesti látogatására 1969. szeptember 30–október 1-jén került sor, egy Romániát és Csehszlovákiát is érintő körút részeként. Ez alkalommal hivatalos államfői utazásról volt szó, ami rendkívül gondos előkészítést igényelt, tekintettel a megváltozott nemzetközi körülményekre, illetve a szovjet–finn kapcsolatok gyakorlatára. Első lépésként a magyar külügyminisztérium Moszkvában tájékozódott arról, hogy a szovjet vezetők milyen formában találkoztak Kekkonennel. A válaszban az állt, hogy Brezsnjev általában a nyugati személyiségekkel a program nem hivatalos részében találkozik. Amennyiben a vendég kifejezetten óhajtja, nem hivatalos formában eszmecsere folytat vele, olykor részt vesz a vendég tiszteletére adott hivatalos vacsorán vagy ebéden.²⁷ A magyar programjavaslat is ezt a sémát követte nagy vonalakban olyannyira, hogy a közvélemény csak a finn elnököt kísérő külügyminiszter sajtótájékoztatójából tudta meg, hogy Kekkonen Kádárral is tárgyalt.

A látogatás fontosságát jól mutatta, hogy a moszkvai magyar nagykövet 1969. szeptember 25-én „Statissime” (azonnali) jelzéssel többoldalas rejtjeltáviratot küldött a szovjet–finn kapcsolatokról. Közlése szerint a viszonyt alapvetően a szovjet–finn „Barátsági és

együttműködési szerződés” határozza meg. A politikai érintkezések legfelső szinten, nagy rendszerességgel történnek. Kekkonen gyakran látogat a Szovjetunióba, a szovjet és a finn külügyminisztérium munkatársai gyakori konzultációkat folytatnak. A kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok jelentős volumenűek. A szovjet illetékesek rámutattak, hogy a pozitív együttműködés mellett bizonyos negatív tendenciák is jelentkeznek a finn külpolitikában és a kétoldalú kapcsolatokban. Utóbbi időben tapasztalható a finn jobboldali erők felélenkülése, melynek következtében ezek a körök másképpen értelmezik a pozitív semlegesség külpolitikai vonalát, és megfélekednek arról, hogy a szerződésnek katonai oldala is van(!). Kekkonen részéről – bár pozitív külpolitikai irányvonalat követ – érezhető bizonyos manőverezés. Mindig hangsúlyozza a Szovjetunióval fennálló nagy barátságot, de nem lép fel kellő eréllyel a jobboldali tendenciák ellen. Szovjet részről nem nézik jó szemmel – így a távirat –, hogy a finnek beléptek az OECD-be, továbbá hogy szorgalmazzák az északi országok együttműködése szervezetének a létrehozását, ez ugyancsak a jobboldali (értsd a Szovjetunió-ellenes) erők pozícióit erősíti. Jelentősnek értéklik Finnország szerepét az EBEÉ kezdeményezésében. A finnek egyelőre nem ismerik el az NDK-t, és a szovjetek nem értik világosan, hogy Kekkonen miért nem tér vissza ismételt az észak-európai atommentes övezet létrehozásának a kérdésére, ami az ő saját terve volt. Mindezzel együtt szovjet részről elégedettek a Paasikivi–Kekkonen neve fémjelezte „pozitív semlegesség” külpolitikai irányvonalával. Fontosnak tartják Kekkonen elnökkel a rendszeres találkozókat, mert ez erősítheti a Paasikivi–Kekkonen vonalat és gyengítheti a jobboldali, negatív tendenciákat. A szovjetek várakozással tekintenek Kekkonen néhány szocialista országban tett jelenlegi látogatásai elé – fejeződik be a moszkvai magyar nagykövet jelentése.

A látogatás protokollrésze bővelkedett gesztusokban. Kekkonent az ELTE díszdoktorává avatta, az ő tiszteletére, illetve az általa adott díszében Kádár jelen volt, sőt mi több, mikor Kekkonent csepeli látogatásra vitték, Kádár is elkísérte. Ettől függetlenül még augusztusban a politikai bizottság „tudomásul vette”, hogy a kül-

ügyminisztérium visszavonta azt a javaslatát, hogy Kekkonen Debrecen díszpolgára legyen.²⁸ A tárgyalások alatt Kádár nagyra értékelte a finnek 1956 utáni magatartását, örömét fejezte ki, hogy a kapcsolatokat tisztességes szinten tartották. Válaszában Kekkonen kifejtette, hogy a közvélemény miatt ők (a finn politikai vezetés) óvatosak voltak. Utalt arra, hogy elődjével, Paasikivi elnökkel mire jutottak a kérdés megvitatása során: amikor Magyarország és a Szovjetunió bajban van, bíráló helyett helyesebb megérteni őket. Kádár a Csehszlovákia ellen indított támadás hátterét is megvilágította, és az ott történeteket párhuzamba állította Magyarországgal: Csehszlovákiában ugyanazokat a hibákat követték el, mint amelyeket 1956 előtt Magyarországon. Kekkonen szerint 1956 arra tanított, hogy más nemzetek és pártok belügyeibe nem szabad beavatkozni. Naplójában az 1968. szeptemberi megszállást 1956 történelmi tapasztalatain keresztül értékelte: „Ennek a válságnak nincs akkora hatása, mint 1956-ban Magyarországnak.”²⁹ Végül Kekkonen rendkívül elismerően nyilatkozott budapesti fogadtatásáról – „soha nem felejttem el és a legjobb lenne máris visszautazni”.³⁰ Majd később a helsinki magyar nagykövet azt jelentette, hogy Kekkonen a Kádárral való megbeszélés hatására kérte a találkozót a nemzetközi élet porondjáról kitiltott Husákkal.³¹ Egyébként Kekkonen e budapesti útjáról készült jelentés az általános gyakorlattól eltérően nem került a politikai bizottság elé – holott a tárgyalások egyik legfontosabb és legújszerűbb eredménye a két ország közötti vízumentességi megállapodás volt.

Kekkonen két magyarországi útja után teljes természetességgel vetődött fel Kádár finnországi látogatásának a terve. Ennek hivatalos formába öntése elég sokáig váratott magára, s ennek fő oka Kádár óvatossága volt. Helsinki útjának előkészítése később aztán gyakorlattá vált, vagyis Kádár először „beosztottjait” utaztatta a szóban forgó országba azért, hogy elvégezzék az „aprómunkát”, majd amikor teljesen biztos volt az ő látogatásának problémamentes lebonyolítása, ő is útra kelt. Finnország vonatkozásában külön számításba kellett venni azt, hogy első, szovjet tömbön kívüli útjáról volt szó, melynek előkészítése még a szoká-

sosnál is nagyobb gondosságot igényelt. Ennek megfelelően Fock Jenő miniszterelnök 1971. január 18–22. között tett hivatalos látogatást Finnországban a finn miniszterelnök meghívására. Fogadta a köztársasági elnök is.

A látogatásról készült jelentés³² szerint a magyar tárgyalási cél a biztonsági konferencia előkészítése volt „a finn kormánnyal is együttműködve keressük minden akadályozó tényező ellenére az újabb kezdeményezések lehetőségeit politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi téren egyaránt”. A finnek fontosnak tartották kifejezni Fock Jenőnek, hogy a Közös Piacca folytatott tárgyalásaik (mely tárgyalások a szovjeteket rendkívüli módon irritálták) során arra töreksenek, hogy a jövőben is fejleszthessék kapcsolataikat a szocialista országokkal. A kétoldalú viszonyt pozitívan értékelték, és egy sor olyan a politikai, gazdasági, kereskedelmi együttműködés terén kínálgató lehetőséget tártak fel, amely igen előnyös volt Magyarországra számára. Lényeges eleme volt az a döntés, hogy a finn–szovjet kapcsolatokat mintázó konzultációs mechanizmust hoznak létre a magyar és finn szakminisztériumok között.

Losonczi Pál 1971. augusztus 23–26. között abszolválta az első magyar államfői látogatást Finnországban. A politikai bizottságnak készített jelentés szerint³³ Kekkonen igen nagy hangsúllyal fejtette ki, hogy a finn külpolitika egyik fontos eleme a szovjetekkel fenntartott jó viszony. Az 1970-ben további húsz évre meghosszabbított „Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés” bizonyította, hogy a megrontására irányuló erőfeszítések kudarcot vallottak. A finn aktív semlegesség hozzájárul az európai helyzet stabilizálásához. Kádár formális meghívása és e mondatok voltak tulajdonképpen Losonczi útjának a kulcselemei, melyek nélkül aligha kerülhetett volna sor Kádár két évvel későbbi útjára, amelynek túlbiztosítására mutat az, hogy a politikai bizottság 1973. május 22-én elfogadta a külügyminisztérium arra irányuló javaslatát, hogy a központi bizottság illetékes titkára konzultáljon a szovjetekkel Kádár útjáról. E konzultációról nem maradt fenn dokumentum, de a szovjetek nyilván zöldre állították a lámpát, mivel még Biszku Béla is kiutazott 1973. június 11-én, s vite haza

Kekkonennek a rezidenciáján elhangzott üzenetét, miszerint „meleg szívvel és kitárt karokkal készül a látogatásra”.³⁴

A Kádár alapos körültekintéssel előkészített útjáról (1973. szeptember 25–28.) szóló jelentésből is kiviláglik, hogy Kádárban milyen erősen volt jelen az 1956–57-ben játszott szerepét illető öngazolási kényszer, másrészt pedig az, hogy milyen szoros volt kötődése a szovjet külpolitikai törekvésekhez. Kádár megbeszéléseire feszült finn belpolitikai helyzetben került sor. Kekkonen erről adott tájékoztatása során elmondta, hogy súlyos gondot jelentett a magas infláció, az ipar szerkezetének átalakítása, a nem elégséges szintű termelékenység – annak minden következményével együtt. A belpolitikai válság megoldására és a szovjet fenntartások enyhítésére Kekkonen – mint mondta – szeretné bevonni a kormányba a finn kommunista pártot, és a vele szövetséges Népi Demokratikus Uniót. A kommunisták azonban nem hajlandóak kormányzati felelősséget vállalni, nem akarnak osztozni a terhekben, de így megfosztják magukat a konstruktív szerepvállalás lehetőségétől. Kekkonen külön kitért arra, hogy a Közös Piaccal parafált megállapodást alá akarja írni, azonban a szovjet vezetők továbbra sem tartják jó megoldásnak a Közös Piaccal kötendő szerződést. Kekkonen hozzáfűzte, hogy nem érti egészen pontosan, mi motiválja a szovjet álláspontot. Feltetelezi, a szovjet vezetők attól tartanak, hogy a finn példa nyomán esetleg a kisebb KGST-országok is hasonló jellegű megállapodásokra törekednének a Közös Piaccal. Elismeréssel szólt a magyar–finn kapcsolatokról. Bár a kétoldalú kereskedelmi forgalom a négyszeresére nőtt, a magyar részesedés a finn külkeresedelemből csupán 0,4%, s ennek növelésére konkrét lépésekre van szükség.

Kádár válaszában nagyra értékelte a finnek nemzetközi szerepét, ami bizonyítja, hogy egy kis ország is fontos szerepet tud játszani. Megköszönte a finnek 1956-ot illető korrekt magatartását. (A „Bem rakpart” a látogatás előtt összeállított egy háttéranyagot Finnországról, külpolitikájáról és a két ország kapcsolatairól. Ebben kiemelték, hogy Finnország 1956 után nem csatlakozott a Magyarország elleni bojkotthoz. Ezt Finnország Szovjetunióhoz fűződő viszonyával magyarázták.) A kétoldalú viszony rendkívül jó,

egyetlen más kapitalista országgal sincsenek ilyen jó kapcsolatok. Kádár a kapcsolatok harmadik lábát – a gazdasági-kereskedelmi forgalmat – szintén gyengének ítélte meg. Megállapította, hogy a nemzetközi kérdéseket a két kormányzat hasonlóan ítéli meg, majd üdvözölte a finn közeledést a KGST-hez. Kifejezte aggályait amiatt, hogy a finnek Közös Piaccaal létesített kapcsolatai okán a Finnországba irányuló kivitel kis magyar volumene sem maradna meg.

Ezt követően Kádár rátért a Kekkonen által „nem értett” szovjet fenntartásokra – s ez útjának talán legfontosabb eleme volt. Kifejtette, hogy a szovjet aggodalmak feltételezhetően abból származnak, hogy a finnek organikus kapcsolatot teremtenek egy olyan szervezettel, amelyik nemzetekfelettséget kíván érvényesíteni a külső államokkal szemben a gazdaságpolitikában, és politikai egységet akar a tagállamokból létrehozni. Azonkívül – így Kádár – a finn csatlakozásra olyan időben kerül sor, amikor erős, szervezett ellennyomás van kibontakozóban a szocialista országokkal, az enyhülési folyamattal szemben. E körülmények között létrejövő csatlakozás olyan színezetet adhat a finn lépésnek, amelyet nyilván ők maguk sem akarnának. Magyarország és a többi szocialista ország harcolni fog azért, hogy ez a nemzetekfelettség velük szemben ne érvényesüljön. Magyarország továbbra is a tagállamokkal akar kétoldalú kereskedelmi tárgyalásokat folytatni, és fel fog lépni a Közös Piac mint csoportosulás és annak politikai elképzelései érvényesülése ellen. A magyar–szovjet kapcsolatokra a nyíltság a jellemző. Kádár szerint a szovjeteknek nem céljuk a magyar ügyekbe történő avatkozás, elemi érdekük a béke fenntartása, nem hiányzik Moszkvának sem több probléma, sem több terület. A Szovjetunió a barátaitól, együttműködő partnereitől nyíltságot, szolidaritást kíván. Természetesen figyelembe kell venni a nagy történelmi tapasztalatokkal rendelkező Szovjetunió érdekeit is – folytatta Kádár, és hozzáfűzte, a döntő kérdés az, hogy a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokban ne legyen egyetlen olyan momentum sem, amelyik akadályozhatná Moszkvát abban, hogy őszinte bizalommal legyen partnere iránt. A jelentés konklúziója szerint a látogatás alatt tapasztalható volt, hogy a finn vezetőket gondolkodóba ejtette az,

amit Kádár mondott a Közös Piacról és a Szovjetunióról. A jelentés tudomásulvételét követően a politikai bizottság helyeselte, hogy a látogatás tapasztalatairól „tájékoztassuk a szovjet elvtársakat”.³⁵

Kekkonen 1976. november 17–22-i látogatására sajátos körülmények között került sor. (Ezt megelőzően Kekkonen 1975. március 21-én útban Jugoszláviába és március 25-én hazafelé rövid időre megszakította útját Budapesten, és mindkét alkalommal találkozott Kádárral. 1975. március 26-i ülésén a politikai bizottság elfogadta Kádár szóbeli tájékoztatóját. Jegyzőkönyv nem készült.³⁶) Egyrészt Kádár ekkorra már túl volt egy sor igen fontos nyugati utazáson (Bécs, Bonn, Róma, Vatikán), mely utazások megerősítették nemzetközi ázsióját, s ugyanakkor, egyelőre meghúzták diplomáciai mozgásának határait, másrészt 1956 huszadik évfordulója sajátos összefüggésrendszerbe illesztette a finn elnök budapesti útját. A finnek úgy látták, hogy a magyaroknak a Kádárról alkotott kép volt a leglényegesebb ez alkalommal, mivel a látogatást előkészítő iratokban Puja Frigyes külügyminiszter felhívta a figyelmet a látogatás időzítésére és arra, hogy ki kellene használni az alkalomban rejlő lehetőségeket. Az évforduló miatt a rendszernek a Nyugat erőteljes propagandatámadására lehetett számítani. Következésképpen Puja szemében legfontosabb a látogatás körüli publicitás volt: az írott sajtó mellett – amelynek még a látogatást megelőzően sokat kellett foglalkoznia Finnországgal, az ország külpolitikájával és magával Kekkonennel – a Magyar Televízióknak interjút kellett készítenie a finn köztársasági elnökkel, és azt november 10. körül le is kellett vetítenie.³⁷ A külügyi kormányzati szándékról árulkodott az is, hogy Kekkonen 1976-os látogatása és ötvenhat évfordulója előtt néhány héttel a *Suomen Kuvalehti* egyik újságírója Magyarországra látogatott, és interjút készíthetett egy történésszel, aki 1956 tragédiáját a magyar történelem távlataiban értelmezte. Cikkében idézett egy másik, Nemeskürty Istvánnal készített interjúból is. Nemeskürty szerint Kádár az utóbbi háromszáz év magyar történelmének legragyogóbb államférfija. Kijelentette, hogy nem tagja a pártnak, de „Kádár oldalán áll (...) az általa választott út talán nem a legjobb, de biztosan az egyetlen járható út”.³⁸

Az akkor érvényben lévő miniszteri rendeletnek megfelelően a külügyminisztérium a Kádár–Kekkonen találkozót illetően ez alkalommal is „konceptiót” készített. A külügy azt javasolta, hogy a magas rangú vendéget Kádár fogadja és ő vezesse a magyar delegációt – de legyen jelen Losonczi mindenhol (bár ilyen alkalmakkor meg sem szólalt). A látogatásnak megkülönböztetett nyilvánosságot kell adni – így a koncepció –, mivel Kekkonen korunk egyik kiemelkedő államférfija – a béke, a biztonság, népek közötti barátság tekintetében. A Szovjetunióval és a többi szocialista országgal kialakított baráti kapcsolatai révén példát mutatott a különböző társadalmi rendszerű országok egymás mellett élésének gyakorlati megvalósítására. Személyes érdemei ebben kiemelkedőek. A magyar fél törekedjen a tárgyalásokon ünnepélyes nyilatkozat aláírására, fejtse ki véleményét az időszerű nemzetközi kérdésekről, emelje ki, hogy a finnek jelenős szerepet vállalhatnak az északi államok szervezetében az enyhülés érdekében a térségben is. Azt a finn szándékot, hogy semleges országok EBEÉ-vel kapcsolatos tevékenységét felújítsa – helyesli Magyarország. Rendezetlen kérdések, nézeteltérések nincsenek. 1956 után a finnek nem tanúsítottak ellenséges magatartást, „disszidenseket” nem fogadtak be. A két ország közötti magas szintű érintkezések folyamatosak. Az árucserre-forgalom szintje elfogadható, de fejleszteni kell. A kulturális kapcsolatokat egyezmények szabályozzák, jó a viszony a társadalmi szervezetekkel is. 1968 augusztusa után a kapcsolatok tovább fejlődtek.³⁹ Kekkonen látogatása előtt a külügyminisztérium illetékes csoportfőnöke beírta a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosát, és részletesen tájékoztatta az előkészületekről.

A szokásos forgatókönyv szerint lezajlott eseményről készült jelentés szerint a Kádárral folytatott tárgyalása során Kekkonen rövid tájékoztatót adott a finn belpolitikai helyzetről, a finn gazdaság állapotáról. Kiemelte, hogy a jelenlegi nehéz helyzetben nagyon fontosak a Szovjetunióhoz fűződő stabil kapcsolatok. Kifejtette, hogy a finn külpolitika kialakításánál nem a semlegesség meghatározása és formulázása a fontos, hanem az, hogy zavartalan és jó viszonyt tartsanak fenn a Szovjetunóval. A finn külpolitika iránya

nem változik, nincs veszélyeztetve, tudják, hol a helyük a világban. Kekkonen a magyar állásponttal megegyező véleményt fejtett ki a leszerelési kérdésekről és a Közel-Keletről – amely magyar álláspont persze szó szerint megegyezett a szovjet állásponttal. Hangsúlyozta, hogy a finn és a magyar kormányzat véleménye a legtöbb nemzetközi kérdésben azonos vagy közel áll egymáshoz – idem. Elismeréssel szólt a magyar–finn kapcsolatokról, kiemelte, hogy nincsenek megoldatlan problémák, nagy figyelmet kell fordítani az együttműködés további fejlesztésére és elmélyítésére. Gazdasági kapcsolatok tekintetében sok a kiaknázatlan terület, élni kell a szerződések kínálta lehetőségekkel. Kádár e téren azt javasolta, hogy a két kormány kössön állategészségügyi, növényvédelmi, valamint a kettős adóztatást elkerülő és hajózási megállapodást. Kekkonen ezzel egyetértett. A maga részéről Kádár ismertette a magyar helyzetet, kijelentette, hogy a társadalom széles tömegei támogatják „programunkat, tovább folytatjuk jól bevált politikánkat”. Kádár kifejtette, hogy a magyar külpolitika alapja a Szovjetunióhoz való viszony. Jók a kapcsolatok a többi szocialista országgal és a harmadik világ országaival. Rámutatott a Közös Piac és az Egyesült Államok diszkriminatív kereskedelempolitikájára. Nemzetközi téren ellentmondásos folyamatok vannak jelen – mondta. A magyar fél támogatja a Szovjetunió leszerelési kezdeményezéseit.⁴⁰

A magyar értékelések szerint Kekkonen melegen támogatta Kádár lépéseit húsz évvel korábban és azt követően is.⁴¹ (Bár Kekkonen véleménye az akkori külügyminiszter, Keijo Korhonen szerint nem volt annyira pozitív.)⁴² Feltehetően ez is az oka volt annak, hogy finn források szerint 1976-os tárgyalásaik során Kádár János ismét külön kitért 1956-ra, s panaszkodott Kekkonennek, hogy a nyugati újságok sajtószerűen ábrázolják Magyarországot. Az a bevett szokás, mondta, hogy két képet közölnek egymás mellett, az egyiket 1956-ból, s egy másik frissebbet, ezzel igazolván a fejlődést, ami szerintük a felkelésnek köszönhető. Így ezek a cikkek ugyan elismerően szólnak Magyarországról, másfelől azonban bírálják a Szovjetuniót és a többi szocialista országot – mondta. Kádár tudhatja, hogy a fentebb említett *Suomen Kuvalehti* című képes újság is ezek

közé a nyugati lapok közé tartozik. Kádár úgy vélte, hogy a finnek elhiszik, hogy társadalmi egyenlőség és béke van Magyarországon, és hogy a magyarok nem takargatnak semmit sem.⁴³

A normális államközi – gazdasági és kereskedelmi, pénzügyi – kapcsolatok leglényegesebb területén ez a találkozó sem hozott áttörést a kétoldalú viszonyban, s ez utóbbi továbbra is a politikai döntéshozók mérlegelésének volt kitéve. Szerencsére nem következett be a következő évtizedben olyan esemény, amely a finn-magyar kapcsolatok lappangó törekenységét aktivizálta volna. Kekkonen 1976-os budapesti látogatásával befejeződött a két politikai személyes találkozásainak története. Ez a történet számos tanulságot hordoz két olyan kisállamnak a kapcsolatáról, amelyek egy terjeszkedő világbirodalommal osztotta meg határát a hidegháború dermesztő korszakában.

M. SZEBENI GÉZA

Jegyzetek

¹ Heino Nyysönen: *Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban*, in: *Történeti források és történeti emlékezetek* (epa.oszk.hu) 22.

² MOL XIX-J-1-j USA 1945–64 8. doboz, sz. n. (1963. május 2.)

³ M. Szabó Géza: *Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek...* Fejezetek a Kádár-korszak diplomáciatörténetéből. Grotius e-könyv 2011.

⁴ Ide tartozik, hogy 1961. március 28–április 6. között francia parlamenti küldöttség tartózkodott Magyarországon.

⁵ Vö. *A magyar külpolitika 1956–1989. Történeti kronológia*. Összeállította: Nagy Miklós. MTA Jelenkorkutató Bizottság 1993.

⁶ MOL XIX-J-1-z Finnország 5. doboz, 3974

⁷ MOL XIX-J-1-z Finnország 5. doboz, 9996

⁸ Anssi Halmesvirta: *A magyarországi finn képviselet története*, Budapest. 2010. 16.

⁹ barens.observer.com – 2013. 03. 30. Interjú Jurij Gyerjabinnal.

¹⁰ *Helsingin Sanomat* – International edition-culture. 2013. 03. 30. Jukka Seppinen monográfiája Kekkonen elnökről.

¹¹ A Szovjetunió ugyanezekkel a szerződésekkel kötötte gúzsba „szövetségeit”.

¹² Jelen dolgozatnak nem feladata annak a nézetnek az elemzése, hogy az egész „jegyzékügyre” Kekkonen újraválasztása érdekében került sor – vagyis a szovjetek gerjesztenek egy válságot, amit Kekkonen megold.

¹³ Mari Vares: *Kádár János és a kádári Magyarország képe Finnországban 1956 és 1988 között*. *Múltunk* 2012. I. szám. 107.

¹⁴ Vares i. m. 112.

¹⁵ E tekintetben teljesen irrelevánsak azok a hajdani, jól ismert mantarák, hogy „Kádár megnyerné a szabad választásokat” – ugyanis e választásokat soha senki nem írta ki.

¹⁶ MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz 004973

¹⁷ MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz 003424

¹⁸ MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz 00874/1

¹⁹ MOL XIX-J-1-z Finnország 5. doboz 3053

²⁰ MOL XIX-J-1-z Finnország 5. doboz 7237

²¹ MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz sz. n.

²² MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz 003531/1

²³ M-KS 288.5/300 ö. e.

²⁴ MOL XIX-J-1-j Finnország 5. doboz 003531/6

²⁵ Heino Nyysönen: *Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban*, in: *Történeti források és történeti emlékezetek* (epa.oszk.hu). 15.

²⁶ M-KS 288.5/299 ö. e.

²⁷ MOL XIX-J-1-z Moszkva 12531

²⁸ M-KS 288.f.5/497 ö.e.

²⁹ Nyysönen i. m. 17.

³⁰ MOL XIX-J-1-z Finnország 5. doboz 13883

³¹ Uo. 4179

³² MOL XIX-J-1-j Finnország 43. doboz. 00640/4

³³ MOL XIX-J-1-j Finnország 43. doboz. 00645/21

³⁴ MOL XIX-J-1-z Finnország 19. doboz 1965–1975.

³⁵ MOL M-KS 288.f.5/621

³⁶ MOL M-KS 288.f.5/660 (Találkoztak Helsinkiben is az EBEÉ záróaktusa során.)

³⁷ Nyysönen 19.

³⁸ Nyysönen 23.

³⁹ MOL XIX-J-1-j Finnország 53. doboz 003400/3

⁴⁰ MOL M-KS 288.f.5/706

⁴¹ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Finnország 53. doboz 003400/4

⁴² Nyysönen 21.

⁴³ Nyysönen 20.

PARADIGMAVÁLTÁS A ZENÉBEN – MI IS A BAJ EZZEL?

Szól a zene a rockkoncerten, a fesztiválon, vagy a diszkóban, a fiatalok hallgatják, azonosulnak a szöveggel, szórakoznak, kitombolják magukat, visítanak, csápolnak, kikapcsolódnak. Mi baj volna ezzel?

Szinte minden.

Miben áll a „szinte”, az egyetlen pozitívum? Mint minden tehetség, a zenei, az előadói is előbb-utóbb utat tör magának, s kisebb vagy nagyobb közegben megtalálja a számára kibontakozást nyújtó működési terepet. Sokaknak a könnyűzene teremt alkalmat tehetségük megnyilvánulására, megvalósíthatják önmagukat. De ez a pozitívum csak magára az előadói praxisra áll, az önkifejezés lehetőségére, mert egyébként a negatívumokban nem kizárólag a hallgatók részesülnek, hanem azok visszahatnak az előadókra is.

A minden.

A köznyelv által *dumdumzenének* nevezett szellemi és környezeti ártalom legegyszerűbben észlelhető kártétele a zaj magas decibelszintje, ami az emberi dobhártyára káros, szabad téren egyéb élőlényeket menekülésre kényszerít, a hallgatók egymás közötti – akár tánc közben – beszélgetését lehetetlenné teszi. De az elmaradhatatlan fényvillódzások is igen megterhelik az idegrendszert, nem éppen a felüdülés eszközei. A megszólaló zene minőségének lélekromboló mivoltát már nehezebb érzékeltetni, különösen zeneileg képzetlenek számára, legyenek bár egyébként más területen magasan kvalifikált szakemberek. Ám ha tennék egy képzeletbeli kísérletet, és megfosztanánk a zenét az összes ráaggatott kelléktől, elsősorban minden technikától (erősítés, mikrofonok), de fénytől, mozgásoktól, dekorációtól, performance-kellékektől is, akkor már többen észlelnék, hogy ami megmaradt, az pőre primitivitás, sílány kacat, a klasszikus zenei alapképletek lebutított változata.

Rajongók (kritikusok, cd-recenzensek) lelkesedését jobban szemügyre véve mindig kiderül, hogy az ütős szöveg (lázadó, költői, hazafias, szellemes, érzelmes stb.), aztán a jó előadás, a zeneileg megérlelt, összepróbált, ihletett interpretáció vagy a kiváló adottságú énekes hangszeres szuggesztivitása, tudása vagy virtuozitása, esetleg a hangszerelés különlegessége ejtette rabul őket, de az alapanyagról, a zenéről magáról, nemigen tudnak mit mondani.

Platón óta tudjuk (de Schumannra vagy Kodályra is lehetne hivatkozni), hogy bizonyos zenék építenek, jó rendre tanítanak, míg mások nem, sőt kifejezetten károsak, a fiatalokat óvni kell azoktól. A legújabb kutatások ehhez az ősi tudáshoz kísérletileg járultak hozzá: kimutatták, hogy Vivaldi, Mozart stb. zenéje nyomán az emberi sejtműködés (leegyszerűsítve) jó irányba mozdul el, míg popzenét hallgatva rossz folyamatok indulnak meg. Minthogy azonban a könnyűzeneipar a világon a legális üzletágak közül a harmadik legnagyobb, ez az információ nem számíthat széles körű reklámra.

Minden zenének van jelentése, valóság tartalma. Ezt a laikus is beláthatja, ha arra gondol, hogy milyen megütközést keltene, ha például temetésen szerencsétlen véletlen folytán elvétenék a kazettát, és nászindulót tennének a magnóba. Az éjjel-nappal ránk ömlő pop/rock/diszkó/metál zene azon túl, hogy semmiféle szellemi erőfeszítésre nem sarkall, csak az érzékekre hat monoton dübörgésével, megjeleníti az alkohol, a drog, a bulizás, az orgia, az anarchia, a deviancia, a nihil valóságát.

Hiába társítanak ehhez a zenei anyaghoz értékes verset, hazafias szöveget, vallásos tartalmat (s ezáltal megszentelt vagy ünnepi terekre is, korábban elképzelhetetlen módon, bejut az ilyen zene), attól még a zene, a maga sajátos eszközeivel, hordozza a fenti valóságot.

Sajnos, az ilyenkor fennálló ordító ellentmondás csak képzett zenészek számára nyilvánvaló.

Egy jó szándékú iskolaigazgató, aki egyébként elrendeli a felvilágosító osztályfőnöki órákat a drogok káros hatásairól, a szünetekben zúgó metálzenét minden további nélkül engedélyezi, és

így éppen a drogok felé vezető úton rak le egy kockakövet, s ezt észre sem veszi. Magyartanár, akinek eszébe se jutna Petőfi, Arany helyett ponyvát, sekélyes irodalmat tanítani, zenében már megengedőbb, hagyja, hogy diszkózenével farsangoljanak 8–10 éves gyerekek. Fogalma sincs, mennyit árt vele. Az a pap, aki hallani sem akarna arról, hogy esetleg műanyag, fröccsöntött oltárt építsenek templomába, simán beengedi a rockzenét, azt hívén, hogy az istenes szövegtől majd megszentelődik a zene. (Ráadásul az ilyen szöveg még nyelvtanilag is igen alacsony színvonalú, legtöbbször gyenge fordítás szokott lenni.)

Ha egy szál gitáron, csak alapjáratban, halkán szól a populáris zene legegyszerűbb válfaja (például óvodásoknak szóló vallásos tv-műsorban), az is hordozza a zene sajátos eszközein keresztül (szerkezetében, ritmikájában, dallamfordulataiban, harmóniafűzésében) a popzene által leképezett valóságot. Következésképpen amíg egyik oldalról az elhangzó tanítás, igemagyarázat építeni próbál, egyidejűleg a felhangzó zene már jó korán megismerteti a kezdi hozzászoktatni a kisgyermeket (szelíden, hangerő nélkül) a felnőttekhez köthető valóságot jelképező zenével, azaz rombol a nem nekik való zene. Ugyanez filmnél elképzelhetetlen lenne: hogy óvodás csoportnak 16 éven felüli filmet vetítsenek le, kárpótló szelíden, de témájában nem.

A monoton, dübörgő ritmus, az eksztatikus, felfokozott előadásmód, az éneklésnek alig nevezhető erőltetett hangadás, deviáns gesztusok és mozgásformák az összes színpadi kellékkel együtt mind az agresszivitás irányában hatnak. Ez az agresszivitás nem áll meg a rivaldánál, hanem szerteárad, s mérgez. Az élet minden területére többé-kevésbé áttevődik, például a hallgatók konfliktusainak, életproblémáinak megoldására is. (Breivik: a black metal zene elterjedtsége Skandináviában a legerősebb.) Csak a legszilárdabb értékrenddel rendelkezők maradnak védettek ezzel szemben. A hiperaktív, kezelhetetlen, viselkedészavaros kisgyermek pszichiátriai anamnézisében okkal lehetne a kérdések közé tenni azt is, hogy milyen zenét hallgattak naphosszat a szülők a gyermek csecsemő- és kisgyermek korában.

EUFÓRIA

FELJÁRÓ

Van azonban az agresszivitásnak más aspektusa is. A korábbi időkkel ellentétben, amikor természetesen szintén létezett silány és bővli, de nem terjedt ilyen agresszív módon, most modern technikai vívmányok „jótéteményeként” időben és térben utoléri az embereket mindenhol, mindenkor, nincs menekvés. Ezzel megpróbálni szembemenni az értékeket hordozó kultúra munkásainak körülbelül olyan, mint felfelé úszni a Niagarán, de legalábbis szélmalomharcnak tűnik. Mivel ma már a tapasztalati tudásnak alig van becsülete a dokumentált, tudományos kísérlettel alátámasztott kijelentésekkel szemben, érdemes lenne egy felmérést készíteni mindennap klasszikus zenével élő zenei gimnáziumok, kórusiskolák, illetve könnyűzenét beengedő középiskolák fiataljainak például a droghasználatáról.

Ahogy a természetben a biodiverzitás a megőrzendő érték, úgy a kultúrában, s azon belül a zenében a túlélést a helyi népzene továbbéltetése szolgálná, mely már a modern életforma elterjedésével amúgy is végzetesen kiszorult a mindennapokból. Ha a könnyűzene kap némi lokális színt, az még jó is lehet, de ha az autentikus népzenebe plántálódnak rockelemek, azok előbb-utóbb be fogják kebelezni az eredeti népzene még megmaradt megjelenési formáiban is. Közelebről: a magyar népdal egyszólamúságtól teljesen távol áll a szokványos könnyűzenés harmonizálás, a prozódia felhígul, a dobszekció idegen ritmusvilágot jelenít meg, többé már nem magyar, belesimul a globalizációs áradatba. Kiváló eszköz az identitás gyengítésére.

Paracelsus szerint a dózis teszi a mérget. Ha egy idelátogató amerikai gospelkórus elkápráztatja a közönséget, az még nem okoz kulturális identitászavart, de ha egyre-másra alakulnak a hasonló hazai kórusok, tanfolyamok, iskolák, táborok, professzionális üzleti módszerekkel terjesztve e műfajt, akkor az már hamar kikezdi a hagyományos egyházzenei gyakorlatot, lényegében az amerikai kultúra meggyökereztetése, és ismét csak identitásgyengítő hatása van. Ha egy afrikai testvérgyülekezetet fogadunk, amelyik az istentiszteletét táncdal-dobbal, helyi hangszerekkel egészíti ki, az érdekes kitekintés lehet a nagyvilágba, de mit keres egy ma-

gyar falusi templom mindennapjaiban a kongával, szintetizátorral kísért dicsőítő ének a maga dzsesszes fordulataival?

Felbillen az értékrend ott, ahol pár hónap, esetleg év hangszer tanulással elindulhat az előadói karrier, s majd ismét rövid idő múlva már mesés egzisztenciákat (is) lehet teremteni a könnyű műfajban, míg komolyzenészeknél 15–20 év alatt (énekeseknél valamivel rövidebb idő alatt) válik diákból színpadképes, hivatásos művésszé valaki. Zenét tanuló serdülők tömegesen hagyják ott a zenetanulást a könnyebb megtérülési kilátások miatt. Amikor nem hangrögzítésre kell a mikrofon, hanem élő koncertre, akkor ott is megbújik egy kis erkölcsi szeplő, a hazugság. Azt hazudom, hogy van hangom, pedig nincs. Csak akkora van, amit 30–40 fős közönség tudna észlelni. 40 jegy eladásából mennyi bevétel van? Semennyi. Kell a mikrofon. De a mikrofonnal más baj is van. Amikor egy ember, mint a természet része, énekel, minden hangszernél magasabb rendű élő hangja katartikus hatást képes elérni. Mikrofonon keresztül, bármilyen jó minőségű legyen is az, veszít ebből a természetes színből és hatásából is.

Kodály intett, hogy törekedjünk arra, minél kevesebb gép legyen az életünkben. Mielőtt bárki félreértene, hogy a középkorba akarta visszafordítani világot, meg kell ismételni, hogy „minél kevesebb!”-et mondott (hisz ő se gyalog ment fel Galyatetőre). Azal mindenki egyetért, hogy a természethez közeli életmód mennyire kívánatos, felmenni a hegyekbe mennyire jó stb., de Kodály ezzel a gyakorlatias megfogalmazással rávezet, hogy a mindennapokban is azt a megoldást kell keresni, ami nem távolít el a természettől, vagyis kerülni kell például a technikával manipulált hangzást.

A hangadás, a beszéd, az éneklés az ember létfontosságú, archaikus anyagai közé tartozik, és számtalan feladatot hordoz az egyén életében. Ezekben belül az éneklés egyebek mellett pihentető aktivitás, öngyógyítás, feszültséget old, leépíti az agressziót, és még hosszan lehetne sorolni az élettani vagy szociális funkciókat. Mindezen jótétemények akkor érvényesülnek, ha a hangadás élettanilag „rendben van”. Vagyis a hangképző szervek a rendelteté-

süknek megfelelően működnek. Ez létrejöhet egyrészt akkor, ha az ember spontán énekel, dúdolgat, az éneklése az érzelmeinek pillanatnyi kifejezése. Vagy ha énektechnikai tudása révén ugyanilyen (élettanilag megfelelő) állapotba hozza a hangképző szerveit.

Az élő, manipulálatlan hang útja embertől emberig igen fontos hagyománya és értéke az emberiségnek. A természetes hangot hallgató ember nemcsak a művész által énekelt zene szövegi tartalmát, annak érzelmeiket hordozó katartikus hatását, a hang szépségét fogadja be, hanem az orgánum helyes funkcióját is öntudatlanul élvezi, s átveszi. (Ez az áttevődés jelentkezik például akkor, mikor rekedten beszélni kényszerülő embert hallgatva magunknak is megfájdul a torkunk.) A jó éneklés hallatán a hallgató gégeje is átvesz valamennyit a jó funkcióból (szinte együtt énekel az előadóval), továbbá ugyanaz a fajta öröm is jelen van benne, mint mikor a teremtett világ valamilyen csodálatos tájának szépségében van alkalmá gyönyörködni.

A pop-rock-metál stb. zenét éneklők, minthogy nem spontán érzelmi megnyilvánulásból énekelnek, hanem iparszerűen használják a hangjukat, különösebb képzettség nélkül – s ehhez hozzájön még az erőszakos előadásmód mellett a mikrofonba éneklésnek az éneklő felé is kifejtett torzító, csalóka hatása – (tisztelet a kivételnek), igen távol állnak az egészséges hangképzéstől, hangadásukat éneklésnek csak nagy jóindulattal lehet nevezni. Jószerével 90%-ukat be lehetne utalni foniátriára. Ez lehetne csak az ő bajuk is, de a fentebb a Niagarával jelzett helyzetben ennek már súlyos következményei vannak. A mindenünnen hallható rossz éneklés áttevődik a hallgatókra is, legfőképp az ifjúságra, s azon belül az egészen kis gyermekekre is. Évről évre egyre több kisgyermek érkezik az iskolákba úgy, hogy teljesen lemelyült hangon szólal meg a spontán éneklésben, s igen kicsi a hangterjedelme is. Merev torokkal nem is lehet csak pár hangos, nem túl magas és nem túl mély hangokból álló dallamokat énekelni, ahogyan meg is figyelhetjük ezt a szűk hangkészletet a mai „slágerek” dallamjárásán (aki még ennyit sem tud énekelni, az a rapper). Ezáltal az éneklés ősi funkciója nem tudja betölteni a hivatását. Nemzedékek lesznek

lelkileg szegényebbek, gyengébbek, védtelenebbek. A tanítás mostanában nem arról szól, hogy nulláról kezdünk el építkezni, hanem valahol mélyen a negatív tartományból kellene először gyógyítgatva helyreállítani a gyermekhangokat abba az állapotba, ami régen (még Kodály idejében is) természetesen megvolt. S erre a tanárok nincsenek kiképezve. Pedig ma már szinte az egyetlen lehetőség közösségi éneklésre az iskola. A gépesített, modern életforma az éneklés ellen hat, nincs rá alkalom, idő, tér. További teherként a városi emberek hangjára a szinte állandó zajos környezet, amiben emelt hangerővel kell beszélni, s ez szintén „kimozdítja” a helyéről a gégét. Erőltetett hangon, rossz helyen lévő hanggal nem lehet önfeledten, jólesően, érzelmeket kifejezve énekelni. Ezért a már nagyobb gyerekek alig akarnak énekelni, a rossz éneklés ugyanis diszkomfortérzést okoz, a fiatal felnőttek pedig sehol sem énekelnek. Falusi templomban, közelebb a természethez, hallani még tele torokkal zengő életerős gyülekezeti éneket. Nagyvárosban a kántor, aki eredetileg a gyülekezet énekét vezetné, sokszor az emberek helyett énekel. Ha nem énekelnek a felnőttek, a gyerekek az énekléssel csak a médiából ismerkednek meg, az onnan zúduló torz, természetellenes hangadást veszik át. Ráadásul nem biztos, hogy csak a hangadásban jelentkezhet majd később a torz, a természetellenes, hanem viselkedésben s egyebekben is.

Sok dolguk van a kármentőknek.

BRUCKNER ADRIENNE

APÁM EMLÉKÉRE

3. rész

Erő

A létezés erőkülönbségű mozgás. Az élet differenciálódó sokasodás, kiegyenlítődés, entrópia. A fennmaradás: túlélés, támadás, védekezés, alkalmazkodás, ok és cél egysége, önmagába visszatérő erőérvényesség, erőfölény-biztosítás. Az egyed él, érzékel, differenciálódik és egységbe szerveződik. A legelemibb érzékelésnek is van távlata. Minden, ami érint, éltet vagy pusztít. Gyorsan kell döntenünk, értékelnünk és válaszolnunk: viselkedéssel, tettel, erőfölény biztosításával, térben, időben, erőrendszerekben. Az érték: a legélvezhetőbb életet biztosító erőrendszer. Az alkotás a legélvezhetőbb életet biztosító formák létrehozása. Az élvezhetőség érzélem dolga. Az érzélem a legközvetlenebb érzékelések élvezete, de tehetetlenségre, távlatshűkítésre adhat okot. Az észnek kellene a távlatokat és a gyakorlatot egy időben szabályozni.

Erő 2.

Az ember érzékel, érez, lát, mozog, működik, változik, hat, visszahat, változtat, emlékezik, viszonyít, képzelődik. Az ember tudatosulásra kényszerül, majd tudatosításra és differenciálódásra. Igen-nem, plusz-mínusz, múlt-jövő, nagy-kicsi, erős-gyenge, sok-kevés. Viszonyulás-viszonyítás, sokasodás-sokasítás, mennyiség-minőség, biztos-bizonytalan, gyengülés-gyengítés. Tevékenykedünk, viselkedünk, cselekszünk, védekezünk és támadunk. Az emberfogalomnak nincs kezdete, tehát vége sem lehet. A fogalomteremtőnek, sajnos, van kezdete és vége. Sokféle emberfoga-

lom követel magának erőfölényt manapság. Kérdezhetjük így is: hányféle erőfölény termel magának erőfogalmat?

Erő 3.

Létünk nem engedi meg, hogy élve semmivé váljunk. A megszűnésen innen lehetünk valamivé. A megszűnés tudata lehet éltető redukció.

Erő 4.

Az egyetemes embervilág önsorsrontó. A nem-emberi világgal tárgyként ismerkedik, így zsugorítja magát semmivé. Míg istent teremtett a mindenség fölé, parányi voltát hittel viselte, de a tárgyiasított univerzumban már nem tud mit kezdeni magával az ember. Az új erők leigázzák, tudatában az örökkévalóság semmivé válik. A pusztítás most is az emberért jelígevel zajlik, a megváltásnak még így is van varázsa.

Önmagára kíváncsi erő

A végsőkig a létben akarok maradni. Az önmagára kíváncsi erő az élhetőség archimédeszi pontja, mely oka és célja önmagának, nem meríti ki léte titkát. A lét nem merítheti ki önmagát, csak önmagán belül változhat, kisebb-nagyobb terekben. Ebből az önkimeríthetlenségből minden tudat kap egy kicsit, ezzel él, mozog, hal meg. Az emberi történetiségen belül az értékek és mértékek variálódnak kimeríthetetlenül.

Erőforrás

Tudatom tudásának végtelenbe futó működése visszaáramolhat a tudatomba, és így egyidejűleg vagyok kezdet és vég, kiindulás és megérkezés, melyben a nyugalom a domináns, a gondolatok álomszerűek és tiszták.

Erőrendezés

Élek, gondolkodom, beszélek, írok, erőket rendezek. Semmi sem lehet a valóságon kívül, ezt már régen leszögeztem magamnak. Bár ne lenne igaz. Minden embertörténeti örültség, képtelenség, képzelgés, hit, babona, vallás, ideológia, elmélet, tévedés, minden jelenség, esemény, tevékenység, cselekvés, teljesítmény csak a valóságon belül létezhet. A lehető legobjektívebben egyetemes emberi létevékenységet folytatok, konkrét egyediségemben is, minden nagyságrendben érvényes tevékenységet: erőket rendezek életem élnéltségéért.

Erőfölény-rendszer

A létezés: formatartás, a forma: határokon belüliség, a fejlődés: forma-hatás váltás, a halál: határvesztés. Az ember határfelismerő, határt jelölő lény, végtelen viszony-variációk játékában. A létjáték terméke és termelője, tárgy és alanya, aktív és passzív szereplője. Határfelismerő és határváltoztató tevékenysége egyre gyorsul, túlságos felgyorsulása megszünteti az embert. Tragikomikus tény a kritikus ponthoz való közeledés: túlkiabáljuk egymást és próbálunk átnézni a szakadék fölött. Az új nemzedék úrhajókkal próbálkozik, de egyre több a megtorpanó és visszaforduló. A legkisebb egység reagál a leggyorsabban, egy próféta, aztán egyre több, majd kis és nagy csoportok, végül a változást kikényszerítő tömeg. Az észszerűség sokáig tudja uralni az érzelmeket, de aztán az indulatok elsöprik az erőfölény-hatalom-rendet.

Erőfunkció

Másokkal kapcsolatban tűnik fel először számunkra, hogy még el sem kezdődik a társalgás, máris érezzük ellentmondásra való hajlamunkat. Ha gondolkodunk, önmagunkban ugyanilyen ellenerőt fedezünk fel. Ez a lét elemi létrehozó-fenntartó-megszüntető erőfunkciója, akció-reakció játék.

Erőgazdálkodás

Az értelmetlenség pusztító hatással van ránk. Védekezünk ellene. Jelekkel jelentéseket jelzünk, melyek fizikai-kémiai erők. Az értelem, mint erőgazdálkodás, éltet és fáraszt, fenntart és megszüntet, mégis, ezzel az értelem-erővel élhetnénk boldog, békés, biztonságos életet!

Erőgazdálkodás 2.

A nyílt alkotó tevékenység ellenállást provokál, szóban és tettben. Az élet formatartás és változtathatóság, adott etikai normák feszegetésével. A létmegértés éltető erő: alkotó bosszú formájában. Ne kelljen szeretetté hazudni a gyűlöletet, humanizmussá az embernélküliséget, alkotássá a pusztítást. A természet is büntet minket, és az istenekké tett hatalom is. A létrejövés tudatosulása a megszünés tudatosításába megy át, így lehet az élet a halál megbosszulása. Ne legyen a szeretet szerepjáték, inkább a világrundort gyűlöljük.

Erőérték

Minden történésnek erőértéke van. Minden erő számára veszélyes a nála erősebb. A veszély ellen védekezésre kényszerít az életösszton. A tudatosulás erők felismerése, értékelése, egyre gyorsabban. Az erőszakos redukció: erőre szakosodott, erőtöbbletre törő kiválasztás, létmegtartó erőtöbblet biztosítása. Az erő lehet létben tartó és létet szüntető. Minden élő befolyásol a már élők erőközege. Minden élő viszonylag önálló, nyitott-zárt energiarendszer, ami védekezésésként támadhat is.

Értékre váltás

Ha szabad a verseny, éles a különbség, ha korlátozott, akkor nő a kollektív felelőtlenség. A verseny erőfölényes létharc, melyben minden erőértékké válhat. A humanizmus, sajnós, a leghasználha-

több álarc erőfölény szerzésére. Minden társadalmi rendszer élt ezzel az álarccal. Erőfölényszerzéshez mások is kellenek, csoportok, kollektívák, melyeket az egyén hoz létre maga fölé. A kúpstruktúrában az erőfölény a csúcspont felé növekszik. A diktatúra minden fajtáját egyének szorgalmazzák, mert szükségük van csoportjuk csúcsszervezetére. A csúcsszervezet léte attól függ, hogy mennyi humanista értéket sikerül erőértékké változtatniuk. A humanizmus lényege: tartalmas életbiztonság. Ez a létbiztonság végletesen redukálódhat a pusztá lét feltételeire. Egy életünk van, ezért mindent megadunk azoknak, akik ezt védik. A védelem ígérete megkönnyíti a hatalomszerzést, a hatalom magtartását és erősítését. A leváltás lassú, a tehetetlenségi törvények miatt. Egyetlen emberi lény egyetlen pillanata is erők metszéspontja, bonyolult létállapot. Elképzelem mindezt hétmilliárd embernél...

Erőösszegeződés

Banalitásaink mögött egyetemes érvényességek bujkálnak. Egyedeiben él az emberi nem, tud az életén túli érvényességekről, de csak életén belül tudja hasznosítani. Minden szó eszköz, áru, pénz. Az információ: formaváltoztató erő. Az érték pedig lehet emberérendű és emberellenes is. Minél emberérendűbb egy érték, annál felhasználhatóbb emberellenességre. Az értékek érvényesítésében való előzés önmagában is erőfölényszerző módszer. De ha a károsultak ereje összeadódik, fordulat, forradalom jöhet létre.

Erőmező

A léttel egynemű erőmezőben, minden funkciókkal, valóságban belüliek vagyunk. Az ember ajándéka a tudata, mindenfajta viszonyítás kiindulási pontja. Érint vagy nem érint, velem vagy ellenem, kérdezzük. Így hozzuk létre kapcsolatrendszerünket páros, csoportos, tömeges mértékben, lakóhely, ország, földrész, glóbusz, univerzum terjedelemben, pillanatnyi és végtelen tartamokra.

Univerzum-erőmező

Az univerzum-erőmező sűrűbb és ritkább erőhalmaz, erőkülönbségekben való mozgás, erőnagyságok váltakozása, oszlás és sűrűsödés. Az ember léteszméléssel keletkezik, nyoma marad benne a változásnak, kettéválik számára az erőmező: Ő-vé és Nem-ő-vé, hasonlóvá és nem-hasonlóvá, önmegtartással reagálva a Nem-ők hatására. Az érzékelhető tárgyi környezetben mennyiségek, mértékek, értékek, minőségek, érvényességek alakulnak ki, vállalhatóan és vállalhatatlanul.

VÁRNAGY ILDIKÓ

SZÁZ (FÉNY)KÉP

Fülöp Péter képeihez

Egy személyes megjegyzéssel szeretném kezdeni írásomat. Szeretem a fotóművészetet, mert mindennél jobban képes számomra megragadni a pillanatot. Ugyanígy igaz ez régi, letűnt életek, életformák esetén, mint a jelenünket képmás formájában megpillantva. Fülöp Péter, az itt látható fotók alkotója mondta egy nemrég megjelent interjúbán: „elkezdtem fekete-fehér képeket készíteni, rögzíteni ezeket a jelenkorbeli benyomásaimat. Megdöbbenő élmény volt a különbség aközött, hogy én mit látok, aki benne élék ebben a világban, és amit látott az objektív. Ennek a feszültséggel teli kettősségnek a megpillantása, megélése az, ami a fényképezés újrakezdésére inspirált. Olyan erős érzelmeket indított el bennem, aminek következtében tudatosan kezdtem fényképezni, és nem csak látni vágytam, hanem ezeket a tapasztalásaimat megosztani is.”

Magam is azt vallom, a fénykép – akár a festék és a vászon – eszköz arra, hogy jelentős művészet szülessen, túl azon, hogy képes kémiai vagy elektromos impulzusok segítségével megörökíteni a tűnő pillanatot az ember életében, vagy egy tér, egy táj, egy jelenség hangulatát. Ennek tűnékenységét éppen a fénykép tudja a legmegkapóbban rögzíteni a képi művészetek közül. Talán nem véletlen, hogy a történelemben akkor fordult a figyelem a hangulatérték felé az esztétikai tapasztalat folyamatában, amikor a fotó megszületett.

Fülöp Péter győri fotóművész *Száz (fény)kép* című sorozatának egyes alkotásai között sok a rokon vonás. Ezek a fotók gondos válogatás eredményeként álltak össze egy nagyobb egységgé, és ahogy végigtekintünk rajtuk, látjuk, szoros belső rend, motívikus, tematikus összefüggés fűzi össze őket. Ez az egység a hangulat

egysége, de nem a múló szeszély, röpké benyomás értelmében, hanem a mélyebb jelentésben, a hangoltság szerint. Ennek megfelelően a látvány szintjén a motivikus összefüggések láncolata, amely ritmust ad a képeknek és szakaszolja őket. Az alkotó mintegy nagyobb egységekbe rendezi azt, amit a pillanattól megragadva immár sorozatként képzel el.

Az egyik ilyen visszatérő motívum a falak és a tövükben sarjadó élet látványa, amely számos képzettársítást hívhat elő (*Eufória, Lány, Győri anizs*). Ezt a motívumot árnyalja, mélyíti a kontraszt és a fény-árnyék szerepe, ahogy ezt például a *Feljáró* vagy a *Freskó* című képek tanúsítják. Hogy ez a világ nem nélkülözi időnként a humort vagy az iróniát sem, arra példa a *Jutalomosztás* című alkotás.

A fekete-fehér fotók döntő hatáseleme a kontraszt. A szín hiánya nem fogyatékosága a képnek, mint ahogy annak idején a némafilm sem volt tökéletlenebb a hangosfilmnél. Persze nem technológiai értelemben, hanem a kifejezőeszközök terén. A hangot nélkülöző mozgóképek alkotói éppen úgy létre tudtak hozni jelentős művészetet, mint a színek helyett a szürke különböző árnyalataival dolgozó fotóművészek. Minden olyan fotós, aki a pusztán dokumentálás szándékánál többet akar megörökíteni a világból, tudatában van ennek. Fülöp Péter is így jár el, képein a látvány egészét alkotó egyes elemek és a fény-árnyék viszonylatok is a kontraszt megteremtésének szolgálatában állnak. A kontraszt pedig a drámaiság eszköze, ami azt a fajta belső feszültséget örökíti meg, ami az alkotóban és a kép szemlélőjében is zajlik, de a jó művész képes arra, hogy ezt külső objektumok képmásában adja vissza.

És itt vissza kell térnem ahhoz a különbséghez, amit az elején idéztem az alkotótól. Úgy gondolom, ahhoz, hogy a fotó segítségével az éppen rögzített pillanaton túl mélyebb jelentések hordozójává váljék a kép, el kell szakadni a belevetettségtől, a heideggeri értelemben vett világban való létől. Meg kell próbálni a látványt újraértelmezett jelentésként szemlélni. Ezt példázza számomra a kiállítás anyagából a *Kétféle tudás* című kép, amely a látványtól az újraértelmezett jelentésig vezető utat mutatja be. A tér hagyományos, beidegzett látásának felülvizsgálatára szólítanak fel bennün-

ket azok a képek, amelyek a függőleges és vízszintes síkok közti váltásra építenek (*Új rend, Rendkívüli állapot*). A tér és az idő strukturalását, vagy ennek a rácsozatszerű szerkezetnek a bomlását, esetlegességét is nyomon követhetjük a kiállítás egyes darabjain.

Ritkák az emberek Fülöp Péter kiállított képein, de semmi képpen nem ember nélküli világ ez. Adódik a párhuzam Fülöp Péter művészete és a kortárs francia fotóművész, Thomas Jorion működése között, aki az ember által elhagyott belső terek látványát rögzíti hasonló következetességgel. Fülöp Péter képein vannak, feltűnnek emberek, de jellemzően elszigetelt életetek, a magára maradottság, az elhagyatottság, a hiány élményköre ez. Ki hiányzik ezekről a képekről? A feminin, a női gondoskodó elv, aki nem pótolható semmivel és senkivel, aki – ahogy Hamvas Béla írja – a borhoz hasonlóan egy teljes világ élményét és valóságát nyújtja egy személyben. Hiszen egy komoly kapcsolat születése után csodálkoznak a naiv barátok, hogy hirtelen fölöslegesek lettek, mert a szeretett lány minden kapcsolat előtt áll és mindent pótolni tud. Ugyanígy válnak teherre – jó esetben – a szülők és a testvérek is. A kiállítás több képén a nő nyom vagy emlékszerű formában sejlik fel (*Nőkérdés, Piros*). Ez utóbbi az egyetlen olyan fotó a sorozatból, amelyen a címnek megfelelően szín is látható.

Hogy milyen ez a hiányokkal teleszótt világ, azt szerintem a visszatérő Pilinszky-allúziók mutatják a legjobban, mint a *Próbatétel* vagy a *Szálkák* című kép. Tehát a megjelenő egzisztenciálissá növekedő magány élménye, a világ-hiány-nyom-szóródás fogalomköre ma éppen úgy érvényes szerintem, mint volt harminc-negyven évvel ezelőtt, amikor még Pilinszky is köztünk élt. Távoli és finom utalások ezek a kortárs misztika szuggesztív világára, amit leginkább Simone Weil képvisel az előző évszázadból.

E mögött a bölcsélet és művészet mögött a más módon már vissza nem adható létállapot megtapasztalása áll, áthidalva teret és időt. Ez az, ami szuggesztíven, különleges belső rend által tagolva, képi alakban visszatér, a ritmus és a motívumok bonyolult kombinációját hozva létre. Az egyik vonatkozás, ami a kép láttán lenyűgözhet minket, az eredet elrejtőző megmutatkozása. Paradoxon

VIRÁGKORDON

KŐKOPJA

ez, hiszen a láthatóvá válás a másolat révén valósul meg, amely egyfajta tükröt is tartott mindig a valóság elé. Ez pedig, ahogyan a hang esetén az echo-hatás, válaszként tűnik fel számunkra, amelyet egy léttapasztalat összefüggésében feltett kérdésünkre remélünk megkapni. Ahogyan Molnár Tamás, az Amerikában élt magyar filozófus fogalmazott erről: „Arra kényszerítjük, hogy válaszoljon nekünk, mégpedig éppen a tükröződései révén, amelyekről úgy képzeljük, hogy hordoznak magukban valamit az eredeti lényegéből.”

A kép nem csupán a képmási mivolt varázsát közvetíti, hiszen a vizualitás által kiváltott öröm egyik jellegadó vonása, hogy felidézi nekünk a verbalitást, mint ahogy a mozdulatlanság a mozgást, a pillanat az örökkévalóságot juttatja eszünkbe. És jelezniem kell azt is, hogy egy alkotó súlyát sokszor éppen az ilyesféle sokoldalúsága, sokarcúsága mutatja meg legjobban. Esetünkben Fülöp Péter mellett, hogy fotóművész, aktív szervezője egy jelentős kortárs zenei központnak, a GyőrFREE Jazz, Improvizatív, Kortárs és Népzenei Műhelynek, amely alkotóközösség számos értékes zenei munkát létrehozott és kiadott már.

Tehát ebből a hivatkozásból remélem az is kitűnik, hogy olyan alkotót köszönthetek itt ezeken az oldalakon, aki személyében összeköt több művészeti ágat, tevékenységet. Ezzel is példázva, hogy a nyelvi jelentésen túl, annak analógiájára, de sokszor azal ellentétben, a hangok és esetünkben a képi formák világának varázsát kapjuk ajándékba.

MARFAI-MOLNÁR LÁSZLÓ

1% METAFIZIKA

Szabados György emlékére

Marsall László

AZ UTOLSÓ ELŐTTI ÓRA

Nagy Gáspár emlékére

*Mintha még lehetne, noha létezett
az elfelejtett halott, halandó,
a reménytelen sebesült
az esélyek tartományában, álomban
vagy féléberem.*
*Mintha mondanánk féléberem közhely-formán:
„tűt keresünk a szénakazalban”,
már-már bocsánatot kérünk
a nem-lehetőtlől, s hogy valami-valaki
töredezettet lelünk helyette – mást:
csonka-bonka szétszóródottat.
Akár az ásatások híres-hírhedt
geológusai, kudarc és reménység
ingoványában. Valahányan a Willendorfi
Vénusz virtuális szeretői voltunk,
„önzetlen kíváncsiság szabadságában”,
belélegezve-kifújva igazi levegőt,
dédélgettük alámerült világunk cserepeit.
Késlekedtünk. Múltnak tetszik a jelen való
Az „en”-ön dugába dőlt Gaia-Anyánk
megrablója-ember.
A „bocsánatkérés” a semmi felé szállong,
már háborog a Föld emberi-állati talpak alatt.
Az utolsó előtti óra visszafordul,
zérus felé közeleg.*

(Hitel, 2007. március)

Marsall László (Szeged, 1933. november 3. – Budapest, 2013. június 25.)

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A MAGYAR FORRADALOM

[...]

1956 novemberében Németh László még bízott abban, hogy a forradalom egy „új európai gandhizmusság” formájában továbbél a magyarságban.

Ugyanígy bízott abban, hogy a különleges magyar forradalomnak egyetemes jelentősége és jelentése lesz.

Tanulmánya világtörténelmi és történetfilozófiai jelentőségűnek minősíti a magyar nemzeti egység forradalmát.

Világtörténelmi párhuzamokkal és történetfilozófiai igénnyel mutatja be a magyar forradalom kitörésének sajátos jellegét. A történelem tanúsága szerint a forradalom „nem a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra”.

A magyar forradalmat a magyar nemzet rohamos emelkedése és erőszakos gyors visszanyomása váltotta ki.

Fő vonulataiban vázolja Németh László a magyar történelmet, melyben a magyarság a 20. század második évtizedében az általános európai hanyatlással szemben a nemzeti újjászületés szép modelljévé tudott nőni. „Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak.” A Moszkvából jött irányítóknak fogalmuk sem volt a magyar állapotról és az abban rejlő lehetőségekről, melyek alapján itt egy „igen magasrendű szocializmust” lehetett volna létrehozni.

A szovjet modellt erőltették a magyarságra. Semmibe vették annak nemzeti sajátosságait. „S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását annak a robbanásnak, amely okt. 23-án a rendszert szétvetette.”

„Azt mindenki látta, hogy amit csinálunk, csak visszaélés azzal, amit hirdetünk.” De az, amit hirdettek, az emberek százezreibe szivárgott be. Legtöbben épp az eszmény tudatosításával harcoltak a hazugság ellen. Németh László szerint a forradalom egyik nagy

meglepetése sokak számára épp az volt, hogy „mennyire szocialista a nemzet, amely a kommunista rendszert elsöpörte.”

A forradalomban a társadalom tagjai közelebb kerültek egymáshoz, mint korábban bármikor. „Ez a titkos szolidaritás – az egybegyűrt nemzet – volt a forradalmi napoknak s az azóta eltelt időknek tán a legnagyobb meglepetése.”

Nagy Imre sokkal messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Nem vesztette el a nemzet szeretetét, „s ha ma meghalna, – kétségtelen, – hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. – Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén.”

Németh László szerint 1956. október 23-án a központi bizottság könnyen elérhette volna, hogy a tüntető tömeg kacagó, ujjongó tömeggé változzon. „Gerő beszéde, s az ávósok sortüze azonban másfele fordította az eseményeket, – s vele a magyar, sőt ki tudja, talán a világtörténelmet is.”

Németh László árnyaltan mutatja be Nagy Imre rendkívüli léthelyzetét, különleges próbatételét: Mögötte az életét jelentő kommunista múlt, s alatta a nemzet, amelynek a kommunista szó a meggyűlölt rendszert jelentette. Elérte azt, ami 11 napi kormányzásának legfontosabb feladata lehetett: „a mozgalom egybe tartását, a szenvedélyek lecsillapítását”.

A forradalom kitörésekor féltette Németh László azt a kis könnyebbséget, amelyet a XX. kongresszus hozott, s amelynek a harccal vége lett. Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, Németh László tartott attól, hogy a nagy nyomás alól egy percre felszabadult nép nem követ-e el valami „borzasztót s jóvátehetetlent”.

Amikor a küzdő nép mögött „a politika régi bajnokai is föltűntek”, újabb aggodalom fogta el: „nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés.” Ebben a helyzetben szinte természetes lett volna, ha valamiféle elégtételt vesz a nép.

Németh László örömmel ad számot a forradalom legnagyobb meglepetéséről, arról, hogy a nép sokkal nagylelkűbb volt, mint

bárki remélhette volna. A legtöbb helyen „szelíden tért medrébe a forradalom”.

Összetetten világítja meg Kádár Jánost szerepét is, de kiemeli két, hazugságra épült és végzetes „születési hibáját”, azt, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat és vállalta, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.

Egy ideális szocializmus jegyében gondolkodó Németh László a „polgári demokráciába való visszaesés veszélyét” érzékeli a párt-szervezkedés megindulásakor. A pártok programjaiban azonban nem talált semmi olyat, ami a szocializmus vívmányának tekinthető eredményeit fenyegette volna.

Amikor a kormány a valódi érdek-képviselői rendszer helyett már a pártokat hívta életre, Németh László e pártokat belülről igyekezett megkötni egy szocialista deklarációval, amely valamennyi induló pártot a szocialista vívmányok védelmére kötelezte. Megállapítja, hogy soha egyetlen írásának sem volt olyan sikere, mint annak a cikkének, amelyben ezt javasolta. Ennek megvalósítására azonban nem hagyott időt a történelem.

Németh László történetfilozófiai érvényű megállapítása az is, hogy a magyar forradalom elemi jelenség volt, s nem az elmaradt nyugati segítség reményében jött létre.

Németh Lászlóban töretlenül élt a forradalom tisztasága és értéke. Bízott abban, hogy a magyar forradalom ügyében elhangzik majd a jóvátételi önkritika.

Ezt a reményét azonban egyelőre háttérbe szorította a történelem.

[...]

A teljes reménytelenség léggöre zárja a *Magam helyettet*. „A Párisi úton emberek tanakodtak, némelyiknek a vállán puska is volt. Én a magamhoz vett mérget tapogattam.”

Németh László említett írásai több mint fél évszázaddal ezelőtt készültek. Az azóta eltelt idő sok gondolatát más dimenzióba helyezte. Hatalmas tudásának és érzékenységének minden körülmények között a legjobb megoldást kereső példája azonban ma is eleven ösztönző erő lehetne a nyitott gondolkodásra, a nemzeti és egyetemes emberi felelősségre.

A forradalom előkészítésének meghatározó eleme volt a népi irodalomban, elsősorban Németh László koncepciójában kiformálódó gondolat, mely a kommunizmust és nemzeti szocializmust egyaránt elvetve a magyar szellem számára harmadik utat keresett. Elválasztotta a kommunizmust a szocializmustól. Az októberi forradalmat – leverése után is – nemzeti demokratikus mozgalomként értelmezte és vállalta.

Az állambiztonsági jelentések szerzői is felfigyeltek arra, hogy a kulturális életben a legerősebb ellenzéki tényező, a népi írók (ők „népieseknek” nevezték őket) tábora megerősödött. Érzékelték azt is, hogy különösen Németh László törekszik a népiek egységének a megszilárdítására, az urbánus írókkal való jó viszonyra. Ő segíti leginkább a fiatal írókat, függetlenül azok ízlésirányától.

Irodalmunk forradalmi cselekvése világszerte ismertté vált. Az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számát több mint húsz nyelven jelentették meg külföldön. A müncheni *Látóhatár* 1956. november–decemberi száma *Magyar Forradalom* címmel jelent meg 1957. januárjában. Ennek az *Írók a forradalomban* című fejezete négy írást foglal magába: Tamási Áron: *Magyar fohász*, Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*, Németh László: *Emelkedő nemzet*, Kassák Lajos: *A diktátor*. Ebben a számban Borbándi Gyula *Forradalom vagy ellenforradalom?* című tanulmánya idézi a Magyar Írók Szövetsége 1956. november 1-jei állásfoglalását:

„Nemzeti forradalmunk, szabadságunk és függetlenségünk kivívásának legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság. A magyar írók kivették részüket a forradalom előkészítéséből. Kötelességük, hogy örködjenek a forradalom tisztaságán is. Követelik, hogy vonják felelősségre mindazokat, akik a nép ellen vétkeztek. Ugyanilyen határozottsággal követelik azt is, hogy a bűnösök a szabad magyar bíróság előtt feleljenek. A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben... A világ szeme rajtunk, csodálja forradalmunk tisztaságát, ne essék rajta folt.”

Borbándi Gyula a forradalom egyértelmű vállalásának példaként idézi Németh Lászlót és Ravasz Lászlót, akik élesen elvetették a régi rendszer visszaállításának a gondolatát. „Németh László

meggyőző erővel mutatta ki, miért nem akarhatta a magyar nép annak az ellenforradalmi rendszernek visszaállítását, amely elszakította az esedékes magyar forradalmat." Ravasz László is azt hangsúlyozta, hogy „még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására. A forradalom vívmányainak megőrzése és továbbfejlesztése, hibáinak megigazítása és az igazságtalanságok jóvátétele lehet a cél.”

1957-ben Kovács Imre is azt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi és hazai viszonyoknak megfelelő, leginkább reális politikai koncepció a népi írók szocialista táborától elszakadó, Nagy Imre mögé felsorakozó szocialista politikája volt. S a mai viszonyok között is ezt a politikai koncepciót kell fenntartani, reálisnak tekinteni.

Érthető, hogy a hivatalos politika égető szükségét érezte a „harmadik út” alapján létrejött „népies egység” bírálatának.

A nyugatra emigrált írók is elsősorban a népiek csoportjával azonosították magukat. Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron és Veres Péter a leggyakrabban idézett magyar írók. A legtöbb levelet is Illyés Gyulának és Németh Lászlónak küldik.

Borbándi Gyula a *Látóhatár* 1957. szeptember–októberi számában hangsúlyozza, hogy a kibontakozás csak valamilyen harmadikutas megoldás lehetett és lehet ma is, amely kellő biztosítékot nyújt a sztálinista és a kapitalista restauráció ellen.

Németh László hirdette meg a magyar szocializmusnak a harmadikutas elvét, mely a forradalom alatt és a forradalom után is eleven hatású. Szerinte a magyar nép klasszikus művekben is tetet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkodjunk. Nem ismer olyan magyar író, gondolkodót, aki a szocializmusnak ellensége volna.

Féja Géza is Németh Lászlóval megegyező módon fogalmazta meg e koncepció lényegét: „Ne térjünk el a forradalom útjáról se jobbra, se balra.”

Tamási Áron 1956. december 28-án az Írószövetség ülésén ismertetett *Gond és Hitvallását* is a szellemi ellenállás nacionalista meghirdetésének nevezték, pedig Tamási vallomása vitathatatlan emberi igényt mondott ki: „A nemzeti függetlenség és a társadalmi

rend demokratikus felépítése, ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk.”

A magyar íróknak a forradalom alatt megjelent cikkeiből egyértelmű, hogy nem a háború előtti társadalmi, gazdasági és politikai rend visszaállítására törekedtek, hanem egy olyan állam igénye élt bennük, amelyik megtartja a szocialista gazdasági és társadalmi rend intézményeit, de ugyanakkor biztosítja az ember alapvető jogait és szabadságát.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

(Részlet Görömbei András 2012-ben megjelent könyvéből: Irodalom, nemzet, harmadik út. Budapest, Nap Kiadó, 12–21. o.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

*2005. július 29-én a vésztfő-mágori szoborparkban beszédet mond
a Nagy László-mellszobor avatásán. Szarvas Zoltán fotója*

Görömbei András (Polgár, 1945. február 5. – Budapest, 2013. július 1.)

IN MEMORIAM GÖRÖMBEI ANDRÁS

Déry Tibor 1919-ben Adytól mint „az utolsó nemzeti költőtől” búcsúzott. Az eltelt évszázad során volt néhány alkalom, amikor újabb és újabb nemzeti költők-írók hagytak minket itt, sokszor és sokan gondolhatták, hogy az éppen távozott volt közülük az „utolsó”. Az ifjú, inkább még csak süvölvény írópalántának számító Déry a „nemzeti költő” megnevezéssel a maga módján azokkal szemben tüntetett, akik Adyt nemzetietlenséggel, kozmopolitizmussal és más hasonlókkal megbélyegezve akarták kihagyni a nemzeti kánonból. Alighanem így lett nagyobb igazsága, mint ahogy maga is gondolta, amiben az is szerepet kapott, hogy gondolatmenetének sarkalatos eleme volt az, hogy legkétségbeesettebb pillanataiban Ady önmagában az utolsó magyart látta.

Hogy miért juthat ez eszünkbe most? Azért, mert elment közülünk valaki, akiben sok okból „az utolsó nemzeti irodalomtörténést” láthattuk. Görömbei Andrásnak már csak a művei vannak velünk.

Hogy halálával mi veszett el: igazából még nem tudhatjuk. Arról van ismeretünk, hogy mit hagyott ránk: könyvei hosszú sorát, szerkesztői és irodalomszervezői életművét, iskolateremtő egyetemi tanári évtizedeinek kitörölhetetlen hatását, személyes varázsának emlékét. Az a ritka ember volt, akinek pusztá léte jobba tett minket, akinek feddhetetlen moralitása, szeretetet és tisztességet sugárzó lénye erkölcsi szabadcsapatként védelmezett minket is. Lebírhatatlan szelídsége megerősítette azokat, akik közelebbi kapcsolatba kerültek vele, neve jelszóvá vált: kimondásával addig idegen emberek rögvest egyazon szellemiség körébe tartozónak tekinthették magukat.

A nemzeti sorskérdések, a határon túli magyarság, a népi kultúra és a történelem alá szorultak irodalmi képviselője, az alulso Magyarország, a „népi írók” irodalma, a harmadik út, egészében a nemzet és az irodalom, az irodalom és az erkölcs kapcsolata volt az, ami életművét meghatározta. Ebben a gondolatkörben élt, ebben volt otthon, ebből építette önmagát. Tagoltságában is osztatlanul élt benne mindez, ennek az egységnek a jegyében vizsgálta a műveket, ezen a szűrőn át épültek belé az alkotások. Ami azt jelentette, hogy mindebben olyan értékeket keresett és látott, amelyeket valóságosnak és kétségbevonhatatlannak tekintett.

Az irodalom így a nemzet morális küzdelmének, élethalálharcának szintere volt számára. Nem lehetett más: abban a korban, amikor gondolkodásmódja kialakult, a nemzet szabadságtörekvései, annyira, amennyire, csak áttételesen jelenhettek meg. A magyar művelődéstörténet, hagyományokat tekintve magától értetődik, hogy az egyik legfontosabb ilyen küzdőtér az irodalom lehetett.

Nem tudjuk, hogy más körülmények között miként alakulhatott volna Görömbei András sorsa, gondolkodása. Azt viszont tudjuk: jól sáfárkodott talentumával, hűséggel, odaadással, bátran állította eszményei szolgálataiba képességeit.

Így kellett tennie, másként nem tehetett. Sokan ismertük szörnyű és mégis katartikus történetét, amit utóbb egy rádiós beszélgetésben is elmondott. Édesapját 1956 után elhurcolták, véresre, rokkanttra verték. Amikor megalázva, meggyötörve hazakerült, édesanyjuk megmosdatta, majd odahívta fiait, hogy lássák, mit tettek apjukkal. Szavak nélkül is felszólítás volt ez. Nem a bosszúra, hanem az emberi és isteni törvények tisztelére, védelmére. Balladai történet, életre szóló lecke. Föl lehet magasztosulni és bele lehet roppanni. Görömbei András fölmagasztosult, amihez az is kellett, hogy valami őrcsillag vagy őrangyal vigyázzon rá. Ilyen előzményekkel nem vették fel a közeli középiskolákba? Elkerült Győrbe, a bencésekhez, mert az egyházi gimnáziumot nem kötelezte ez a tiltás. Utána pedig nem egy ideológiailag semleges szakon tanult tovább, nem mérnök, orvos, természettudományt oktató tanárnak jelentkezett, hanem a bölcsészkarra. Ahova, szinte hihetetlen, be is jutott: Barta János ragaszkodott a fölvételéhez. Végzése után pedig alkalma nyílt visszatérni az egyetemre, később Czine Mihálynál lett aspiráns, aki személyiségével is kivételes hatást tett rá. Nemcsak a Czine által képviselt irodalomeszményt, hanem az annak jegyében alkotókat is megismerte. A „népiek” még élő és jelentős műveket közreadó klasszikusai (Illyés, Németh László) és a nyomukba lépő nemzedék (Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor), a már történelmi becsű életművek és a folytatásukként értelmezhető kortárs irodalmi alkotások összetartozása természetes lett számára. És éppen ez az időszak, a hatvanas-hetvenes évek fordulója hozta meg a hivatalos politikában azt a (viszonylagos) fordulatot, amely lehetővé tette az elszakított nemzetrészek irodalmával való foglalkozást. Egyáltalán: a határon túli magyarokról való nyilvános beszédet.

Ennek eredményeként a hetvenes évek a határon túli magyar irodalmak, az egységes magyar irodalom (a nyugati persze még nem...) felfedezésének évtizede lett, ami az irodalomnak a nemzet életében való kiemelt fontosságát bizonyította. Görömbei András nem kevés kockázatot vállalva

meghatározó szerepet játszott ebben a folyamatban. Nemzeti, erkölcsi, demokratikus elkötelezettségénél fogva – de kifejezetten irodalmi-szakmai okokból is. Az elszakított nemzetrészek irodalmában akkoriban születő alkotások jelentős részben egy klasszikus örökség továbbélését, megújulását bizonyították. Ott volt ebben Móricz realizmusa, Németh László minőségalapú magyarságeszménye, Illyésnek a nemzeti gondolkodást a szociális elkötelezettséggel egybeépítő demokratizmusa, Tamási „népi szürrealizmusának” folytatása. Irodalomtörténet és kritika így találkozott, organikusan kapcsolódott össze (hogy csak néhány jelképes nevet említsünk) Sinka István, Nagy László és Csoóri Sándor mellé a pályája zenitjére ért Sütő András, Kányádi Sándor vagy Farkas Árpád művészte.

Sokszínűségében is roppant határozott kontúrokat mutató kép ez. Nem kétséges, vannak értékek, amelyek nem kapnak különös hangsúlyt benne. De Görömbei András, amikor a számára legfontosabb értékekre tette fel az életét, nem tagadta meg azt sem, ami e körön kívül esett. Ugyanúgy, ahogyan egyetlen Arany- vagy Kölcsey-kutató sem gondolja azt, hogy Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty vagy Petőfi kevesebbet érne pusztán azért, mert ő mással foglalkozik. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a hetvenes években nemzedéktársait meginterjúvoló Görömbei András Nádas Péterrel való beszélgetéséből lett a legnagyobb botrány, és hogy ez a páratlan jelentőségű sorozat másfél évtizedig azért nem volt hozzáférhető formában, mert ő enélkül nem volt hajlandó megjelentetni. Emlékszem arra is, mikor a hetvenes évek közepe táján két akkori fiatal író frissen megjelent kötetéről beszélgettünk. A tőle távolabb álló Spiró György *Kerengőjét* a nagyszerűen induló, Görömbei irodalomszemléletéhez, lényéhez közelebb álló, a móríci elbeszélő hagyományt kirobbanó tehetséggel megújítani képes Balázs József (később Fábri Zoltán által sikeresen filmre vitt) *Magyarokját* vetette össze. Nem hagyva kétséget aziránt, hogy szívéhez az utóbbi áll közelebb. De, mint mondta, Spiró könyve a kidolgozottabb, megoldottabb.

Görömbei életútját látva arra is kell gondolnunk: létezik egyfajta szakmai munkamegosztás, ami közrejátszik abban, hogy ki kivel foglalkozik. Erre is gondolnunk kell, mikor látjuk, hogy a szakma egészén belül ő mire „szakosodott”. De látnunk kell azt is: tudományos és kritikai munkásságának hőseit nem mások rovására találta meg. Tudnunk kell azonban arról is, hogy mindezek dacára sohasem véletlen, hogy nagy életművek kiket választanak kutatójuknak és közvetítőjüknek.

Az ő sorsa a népinek nevezett és a nemzeti sorskérdések iránt fogékony, azokért érzett felelősség áthatotta mű-együttes irodalma lett. Annak

lett történésze, kritikusa, interpretátora. Szerepe meghatározó lett több életmű recepcióját illetően, így Nagy László, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár mai irodalmi képének kialakításában döntő szerepe volt. Amire nem jutott fogyó idejéből, erejéből: egy átfogó, összefoglaló, a mai helyzetben érvényes, történetileg is megalapozott elméleti munka, amely mai szemmel méri fel a népi és nemzeti értékrend jegyében született életművek, mozgalmak, irodalom jelentőségét. Olyankor tehát, amikor már nem az irodalom és a nemzet jelenvaló szabadságharcának dimenziójában értékeljük a műveket. Utolsó köteteinek sok résztanulmánya mutatja, hogy ez a kérdés milyen erősen foglalkoztatta, az pedig kétségtelen, hogy ennek az irodalmi közegnek ő volt a legavatottabb ismerője. Halálával a tudományt ért veszteségek sorában alighanem ez az első.

Ha Görömbei Andrást az Adyt búcsúztató Déry-írás címét parafrázálva az „utolsó nemzeti irodalomtörténész”-nek gondolom, azzal önmagában sem fölmagasztalni, még kevésbé kicsinyelni nem akarom. Attól még nem jó valami, hogy nemzeti: ha jó, akkor az attól nemzeti, hogy mindannyiunk javára jó. Görömbei András jó, nagyon jó irodalomtörténész volt. Lelkiismeretes, szorgalmas, kivételes munkabírási, sokoldalúan felkészült, érzékeny elemzőképességű, nemcsak az irodalom, hanem a politika és a társadalom történetében is járatos kutató, az élő irodalom sokféle színterén járatos, minden irányban nyitott kritikus. De ami ugyanilyen fontos: kétségbevonhatatlan moralitása, nyíltszívű, közvetlen, tudására szerény ember is. Felmérhetetlen, mit tett azért, hogy a pártállam ideológusai által önmagától elzárt nemzet magára találjon.

Szakmai, szerkesztői munkája közéletiségével Görömbei András kivételes autoritást érdemelt ki, a mindennapjainkat belengő csöndes, szellemi hideg-polgárháború közepette elsősorban a „népi”-nek vagy „nemzeti”-nek nevezett oldalon lett kétségbevonhatatlan, minden áramlat szemében elfogadott tekintély. Az elmúlt években jószerével már egyedül, de mindenképpen kimagasló mértékben. Olyannyira, hogy e szűkebb körön kívül is elismerték és nagyra tartották – mert teljesítményével megszolgált ez. Autoritásából az irodalmi alkotás, az irodalomról való gondolkodás nemzeti paradigmája is részesült.

Halála után nincs közöttünk hozzá hasonlóan elismert, az övéhez mérhető tekintélyű irodalomtörténész. Ez azt jelenti, hogy az eltérő paradigmák, eltérő szociokulturális beágyazottságú, esetenként élesen szembenálló ideológiai-politikai elképzelések jegyében működő, szakadozott képet mutató szellemi-irodalmi életben olyan vákuum keletkezett elárvult helyén, amelynek hatását pontosan még nem ismerhetjük. Azt azonban

tudjuk, hogy az értelmes, az eltérő nézetek megbecsülése jegyében zajló párbeszéd esélye nélkül még nehezebben képzelhető el.

Búcsúzni tőle ezért sem lehet. Egy darabka bennünk belőle itt marad. A tekintetéből, biztatásából, hitéből és szomorúságából. Abból, ahogyan mindannyiunkért dolgozott. Ahogyan megmutatta nekünk a jobbik énünk. *Lángot lehel a deres ágra, a szívárványra is fölfeszült. „Diadala mégis a fegyelme, / nem csitul mégse, virrasztani hív”* – ahogyan talán legkedvesebb költőjénél, Nagy Lászlónál Bartókról olvashattuk.

GRÓH GÁSPÁR

KIHALT SZAVAINKRÓL

Vagyunk néhányan, akik szeretjük a szótárakat. Szívesen böngésszük a szavak jelentését, boldogan elidőzünk egy-egy már kiveszőben lévő szó, vagy egy-egy ismeretlen, vagy csak emlékeinkben halványan élő szónál.

A Tinta Kiadó nagy „elődjének”, az Akadémiai Kiadónak – a rendszerváltozás során keletkezett anyagiak és finanszírozás megváltozásával – mára teljesen megszűnt uralkodó szerepét szeretné átvenni. Úgy tetszik, mára ez többé-kevésbé sikerült is, hiszen a nyelvész-igazgató Kiss Gábor nagy ambícióval és nem kis hozzáértéssel dolgozik rajta.

A kétnyelvű szótáraknak sok kiadója akad (maga az Akadémiai, vagy a Holnap, vagy a Librotrade és mások), de egynyelvű szótár nemigen kerül ki mostanság más műhelyből, mint a Tinta. (Az Akadémiai és az Osiris helyesírási szótárait, vagy a Nap reprintjeit leszámítva.)

Nem kis fába vágja Kiss Gábor a fejszéjét, amikor egy-egy új értelmező típusú szótárral jelentkezik a „piacon”. Sokszor talán túl nagy fába is...

Régi szavak szótára. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata című tavaly megjelent művük kapcsán írtam a fentieket.

És most lássuk a szótárt.

Bencédy József szaktanácsadásával és Kicsi Sándor András lektorálásával jelent meg az anyag, melynek összegyűjtésében Domonkos Barbara és Heiszer Gyula működött közre.

A szótár *Előszavából* értesülünk arról, hogy miért tartja a főszerkesztő Kiss Gábor fontosnak a régi, kihalt vagy kihalóban lévő szavak összegyűjtését és felvonalatását.

Hiszen valóban: az újabb és újabb generációk már nem ismernek szakszókat, a mezőgazdasággal, állattartással kapcsolatos kifejezéseket; az életmódváltozással sok anyag, sok tárgy, sok tevékenység eltűnik.

A gondolat tehát üdvözlendő. A megvalósítással, illetve a gyűjtés módjával kapcsolatban azonban én más állásponton vagyok.

Nézzük, milyen anyagokból merítettek az összeállítók.

a) Régi magyar nyelvemlékekből: ezekről sajnos nem derül ki, hogy a már valamikor tárazott anyagból valók-e (pl. Szamota 1960-os *Oklevéltára*), illetve mely rész ered más szótárból, és mely része az újonnan feldolgozott oklevelekből.

b) A magyar nyelvtörténet kézikönyvei: „a magyar nyelv történetét monografikusan feldolgozó kézikönyvek... Különösen gazdag anyagot szolgáltathattak Kiss-Erős Ferenc és Bárczi Géza munkái, valamint Bárczi Géza, Benkő Loránd és Berrár Jolán neveivel jegyzett tankönyv”. – Itt kis-sé elbizonytalanodom, hiszen fenti szerzők a példákat feltehetően nagy alapszótárakból vették, nem tartom valószínűnek, hogy a céduláikon szó-tározatlan régi szavak garmadája állt volna rendelkezésükre a művükhöz. (Itt nagyon hiányzik számomra a forrásmegjelölés.)

c) Régi magyar irodalmi művek, szövegek: több sorozat 150 kötetét dolgozták itt fel az alkotók: *Téka, Magyar Ritkaságok, Magyar Tallózó, Magyar Hírmondó, Magyar Könyvtár, Magyar Remekírók*. E kötetek végén található szójegyzetek, magyarázó szólisták voltak a források. – Nos, én úgy gondolom, hogy ez a *Régi szavak szótárának* legfontosabb, illetve újnak tekinthető (ezáltal leghasznosabb) alkotói része! (Ceterum censeo...: emiatt még inkább hiányoznak a forrásmegjelölések.)

d) Történeti szótárak – az ezekből való gyűjtést nem tartom szerencsésnek. Most recenzált könyvünkben 19 250 címszó van. A történeti szótárak közül például *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (12 000 szócikket és több mit 60 ezer szót tartalmaz); felhasználásakor milyen arányban vettek át szavakat? Vagy a többi felsorolt szótárból?

e) Értelmező szótárak – itt is csak egyet említek (negatív) példaként: Ballagi nagyszótárából a kihalt jelzésűeket vették át, írja az *Előszó*. De kér-dem én: az 1873-ban keletkezett Ballagi nagyszótár 83 000 címszavából csak a kihalt jelzésűekkel kellett volna foglalkozni? Ideírok a szótárból néhány nem kihalt jelzésűt, kvíz: vajon ki ismeri őket? „*kiigazul* (kiigazodik), *megkőn*, *megkőnik* (az érett gyümölcs megráncosodik); *radava* (pökhendi)” és sorolhatnám... Ezek talán mára nem kihalt szók??

Ha már a *Ballagiból*, akkor ezekből is kellett volna válogatni, hiszen 1873 óta közel egy török hódoltságnyi idő telt el. Nem is beszélve a források között felsorolt *Czuczor–Fogarasi Szótárról*, melyben 110 000 címszó van, és az is közel egyidős a *Ballagival*?

f) Írói szótárak és műszótárak. Ezzel a forrásmegválasztással talán egyet is értek: elavult szókat emeltek át Petőfi, Jókai, Juhász Gyula-szótárákból, a *Toldi*-szótárból.

Azt írja az *Előszó*ban Kiss Gábor főszerkesztő: „tudományos igényrel összeállított szótár, mely a magyarul beszélők legszélesebb köre számára készült. Ismeretterjesztő jellege miatt forrásmegjelölést nem tartalmaz”. Ezért a megjegyzéséért nagyon csodálkozom tanult kollégámon: most „tudományos” vagy „ismeretterjesztő”? Úgy gondolom, ez a műfaj, a szótár műfaja megköveteli a forrásmegjelölést, mert aki ezt forgatja – az már ezt igényli is.

Hiszen más jelentést közöl a Ballagi, a Cz.–F., vagy akár a Balassa-féle szótár is egy-egy szóról, esetleg hangalakjában is vannak eltérések szótáranként. Nem döntheti ma el azt senki, hogy éppen melyik a kihalt alak (és jelentés).

És mindez megfordítva, csak éppen belelapozva a Tinta-féle kihalt szavakba (bár a „kiveszőben levő” jelző az alcímben talán épp ezt a kritikát akarja kivédeni): *diktátum* (rendelkezés, határozat), *eba* (komisz, hitvány), *egyedülvalóság* (magányosság), *kiizen* (kiüzen), *mecénás* (támogató), *pántlika* (szalag), *szokásmondás* (példabeszéd), *úrhatnám* (aki úri életre vágyik...), *uzsora* (kamat, nyereség) és sorolhatnám tovább. Hát bizony ezek nem kihalt szavak!

Írásom végén dicsérni is szeretnék. Azt a műhelyt, ahol annyi áldozatot hoznak a magyar nyelvért, a magyar szavakért, azok jelentéséért – mindannyiunk gyönyörűségére.

Dicsérem a kötet használhatóságát és a sok munkát.

A második kiadáshoz azonban néhány dolgot javasolnék:

– több originális gyűjtést, történelmi, néprajzi munkák szöszedeteinek felkutatását;

– és ha mindenképpen muszáj benne hagyni, akkor a más szótárakból átvettekhez a forrás megjelölését mindenképpen. Lehet találni bőven kivett szavakat az elmúlt 30 évből is, és ezekhez tartoznak már informatikai szótárak (pl. a Cédrus kiadványai is a 90-es évekből).

És kérem, a *Ballagit*, a *Czuczor-Fogarásit*, Szabó T. Attila *Erdélyi magyar szótörténeti tárát* és a nagy műveket ne bolygassuk, ne szabdaljuk, azok legyenek eredeti formájukban kaphatók!

(*Régi szavak szótára. Kihalt, elfeledett és kiveszőben levő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata. Főszerkesztő Kiss Gábor. Budapest, Tinta, 2012. 476 o. 6990 Ft.*)

UTAZÁSOK A KÖZÖS HAZÁBAN

Volt egyszer egy Magyarország. Kitöltötte a Kárpát-medencét, olyan földrajzi egység volt, hogy örökkévalónak tűnt. Ez a Magyarország nem *magyar ország* volt, hanem sokféle nép hazája. Aztán sokféle nemzeté. Ez az ország már nincs rajta a politikai térképeken. A hegy- és vízrajzi térképeken azonban Kárpátok, a Duna, az Alföld a helyén maradt. És többé-kevésbé maradtak a korábban is itt élő emberek. És maradt valami abból a közös civilizációból, amit századokon át a közös történelmi műhelyben teremtettek. Több mint gondolnánk, kevesebb, mint szeretnénk, de ami megmaradt, egyre fogy.

Kiss Gy. Csaba a menthető mentésén dolgozik: napjainkra az egykori ország sokféle nyelvhez, gondolkodáshoz kötött műveltségének, mentális örökségének egyik legjelentősebb ismerője. Sőt: alighanem egyedülálló abban, hogy nemcsak a délszláv (különösen a horvát), a szlovák kultúrában, hanem a történelmi sorsközösség okán a cseh és kiváltképp a lengyel világban is járatos. Egy ilyen kivételesen összetett tematikájú kötetről aligha adható olyan rövid összefoglaló, amely minden vonatkozásban bemutatja sokoldalúságát. Többet érdemelne például lengyel tematikája méltatása, így nagyszerű Zbigniew Herbert-portréja, Czesław Miłosz-tanulmánya és az 1939-ben Magyarországra menekült lengyel író, Stanisław Vincenz itteni éveinek áttekintése. Ugyancsak megérdemelne külön áttekintést az, ahogyan Kiss Gy. Csaba az elmúlt négy évtized magyar politikai, közéleti világáról vall.

A könyv alapszöveve azonban mégis annak a közép-európaiságnak a vizsgálata, amelynek a történelmi Magyarország nemcsak része, hanem meghatározója is volt. Ebben az összefüggésben vizsgálja Kiss Gy. Csaba az egykori közös haza társnemzeteinek örökségét és mai szellemi jelenségeit. E Kelet és Nyugat közé szorult régió mindig a Nyugat felé gravitált, még ha olykor úgy hozta is a történelem, hogy egyes részeit (vagy a 20. század második felében egészét) a Kelet(-Európa) leszakította. Ez a megközelítés természetesen hozza magával azt, hogy a térséget európai dimenzióban kell vizsgálni. Ezért írta hazánk EU-taggá válása kapcsán Kiss Gy. Csaba: „Magyarország helye a kontinensen alapvetően nem fog változni. Nyugat és Kelet határán leszünk ezután is. Nyilvánvalóan lehetőség számunkra az integráció, új feladatokkal és kihívásokkal. Józanul kell mérlegelni a tennivalókat, délibábok és borúlátás nélkül. Versenyképességünk nem kis mértékben mentális hozzáállásunktól függ. Az önmagát, nemzetét lebecsülő magyar polgárnak nem lesznek jók az esélyei.”

Kiss Gy. Csaba a nemzeti önbecsülés kérdését nemcsak a magyarság nézőpontjából vizsgálja. És a legkevésbé sem az uniós csatlakozás ad erre alkalmat neki. Alighanem olyan ifjúkori szerelem hajtja, amely egy egész életre szól. Mint írja: vigyázó szemét 1968-ban is Prágára vetette. Nemzedéki élménye nem csak az volt, amit tapasztalt: az előbb vérbe, majd zsírba fojtott magyar forradalom és a cseh-szlovák tavasz vagy éppen Lengyelország eltökélt szellemi szabadságharcának összetett élménye. Része volt ennek a régió lelkületétől és problémáitól beláthatatlan távolságban zajló nyugat-európai diákmozgalmakról való hallomás is. Közép-európaisága így nemcsak a tágabb haza iránti nyíltszívű elkötelezettség lett, hanem a nyugatra szorítókozó európaiság kritikája is.

Pedig eredetileg másfajta kritikának indult. Kiss Gy. Csaba generációja a diktatúrában próbálta megvalósítani a maga szabadságát. Az egyik út az volt, amit ő is választott. Közép-Európa eszméjének fölvetése nem jelentett direkt összeütközést a fennálló hatalmi renddel, noha az ebbe a valós földrajzi és virtuális történelmi térbe húzódás a méltatlan nagyhatalmi alkuk fennálló rendszerének határozott tagadása volt. A hatalmi tömbök rendszerében Közép-Európa alternatívájának fölvetése sajátos szellemi szabadságharcnak számított, hiszen az adott helyzet irracionálisát kívánta meghaladni. Benne nemcsak a klasszikus-, hanem bolsevik-nacionalizmusok logikáját is. Azt a láthatóan sehova nem vezető utat, amely évezredes értékteremtő műhelyek lerombolását célozta. A történelem tagadásával pedig a sokféle honpolgár identitásának gyöngítésére, múltja-fosztott alattvalóvá tételére irányult. A szabadság 1968-ban feltűnő fantomja Kiss Gy. Csabaszámára a regionális önismeret újraépítésének parancsát hozta.

Ettől válik ez a tudás és a gondolkodás személyes ügyévé is. Ha úgy tetszik, történelmi-művelődéstörténelmi pályája nemcsak szakmai tétet jelent, hanem – Németh László-i oltásához híven – üdvösségügy is. Erről tanúskodnak a szakmai írások közé ékelt, a saját szellemi útban a történelem munkálkodását is föltáró önéletrajzi esszék, amelyekben a hatvanas-hetvenes évek Közép-Európájának összefüggéseiben jelennek meg a szerzőt foglalkoztató kérdések. Így mondja ki, hogy a „mi emlékezetünk és identitásunk kulcskérdése... az 1956-hoz való viszony”, majd hozzáteszi: „Példa nélkül áll történelmünkben, hogy egy fontos eseményt nagyobbra értékelnek a nagyvilágban, mint idehaza”. A forradalom kései örökségének része a lengyelek '56-jával és a térség más szabadságharcaival való sorsközösség felismerése.

Ezért Kiss Gy. Csaba, miközben a mi ötvenhatunk jelentőségét páratlanul tartja, rögvest hozzáteszi a prágai '68 és a lengyel '81 hasonlóan

kiemelkedő szerepét. Ez is jelzi, hogy Közép-Európa, a mi Közép-Európánk ebben is közös, ha nem is egységes. A Nyugat peremvidékeként is azért kell küzdenie, hogy ne szakíthassa le az (európai) kelet. Ezért érzi elgondolkodtatónak, hogy most, új limesként, régióink keleti határa az unió keleti határával azonos...

Kiss Gy. Csaba számára az önismeret a térség nyelveinek (akkor és sajnos ma is szokatlan) megismerését jelentette. E nyelvek tárták föl számára a régió, benne a történelmi Magyarország népeinek sokban közös, mégis nemzeti belső használatra szánt mitológiáinak sajátos összefüggéseit. Gondolkodásának jellegadó vonása lett a rendkívüli tárgyismeret, a feltétlen jóindulat és empátia, a régiós nemzetek szeretete, miközben tájékozódása Sarkcsillaga mindig magyarsága maradt. Nem csak nyelveket, hanem nemzeteket tanult meg érteni – az így szerzett tudáson keresztül a magyarságot is mélyebben értette. Például, annak nyomán, hogy látta: a magyarság sikertörténetének tekintett asszimiláció mennyire fájó azoknak, akik ugyanezt a folyamatot disszimilációnak látják. És külön föl hívja a figyelmet arra, hogy a magyar történészek szívesen foglalkoznak a németség és a zsidóság asszimilációjának kérdésével, ellenben alig törekszenek a hasonló (vagy nagyobb) mértékű szlovák asszimiláció kérdésével.

Nem akármilyen súlyú és bonyolultsági fokú kérdéskör ez. Szinte minden pontján szükség van elméleti megalapozására. Kiss Gy. Csaba a nemzeti gondolkodásról, nacionalizmusról szóló tengernyi elméleti irodalomban is jártas, miközben óvakodik attól, hogy túlságosan belemerüljön, a többnyire ezt a világot ritkán átélő teoretikusok közé lépjen. Beéri azzal, hogy utaljon néhány alapvetően fontos tételre. Így leszögezi – Pierre Nora gondolataira alapozva –, hogy a magyarság számára természetes lehet, hogy az egykori államiságát, regionális szerepét hordozó táj és történelem számtalan „emlékezhelyet” kínál, és így a magyar identitás megéléséhez ezek ismerete nélkülözhetetlen. Írásaiból kiderül, hogy a legkevésbé sem látja problematikusnak, hogy ezek némelyike nemcsak a magyar, hanem más nemzetek számára is hasonló „emlékezhelynek” számít. Azt is kimondja, hogy számára „a nemzet: emlékezetközösség. Identitás, sem egyéni, sem közösségi ...nem létezik emlékezet nélkül.” Olyan témákról ír, amelyek szükségképpen komoly feszültségek hordozói, amelyek esetében a higgadt tárgyilagosság maga is sokakat provokálhat (igaz, ők nem szoktak olvasni).

A feszültségek tagolta háttérre utal a kötet címe. Az olvasó és a szakma szerencséjére azonban a *Nemzetek és előítéletek* nem elméleti alapvetés,

hanem a történelmi valóság vizsgálata. Ez a cím nemcsak figyelemfelhívó, hanem kifejező is: a kötet minden írása olvasható a nemzetek és az előítéletek összefüggésében. De vajon mi nem értelmezhető e koordináták között, ami kultúra?

Kiss Gy. Csaba számára szakmája nemcsak tudomány, hanem szívügy is. Otthon van Magyarországon, de ugyanígy otthona a történelmi magyarhon is. A valóságos és a virtuális hazának egyaránt polgára: mindkettőbe sorsával gyökerezik. Tudását élményei hitelesítik, élményei tudásától lesznek teljesebbek: a magatartásformának nagy hagyománya van. Olyan példái, mint az a Németh László, akinek az írásaival való találkozás sorsfordító élmény volt számára a hatvanas években, amikor Németh legfontosabb tanulmányai csak igen nehezen voltak hozzáférhetőek. Aligha véletlen persze, hogy a sugallt szellemi erkölcsből mire volt a legfogékonnyabb. Közép-Európa iránti elkötelezettsége, legalábbis annak megerősödése innen is levezethető. Mint mondja, „Németh László nyomán el kellene fogadni, szomszédainkhoz hasonló népe vagyunk Közép-Európának. Sem jobbak, sem rosszabbak, mint ők. És azt szintén érdemes volna megtanulni tőle, hogy ismernünk kell/kellene szomszédainkat”, mert „tény és való, Magyarország ma sem ismeri a környező világot”. E „szorongó tájékozatlanságra” válasz a „tejtestvérek” nyelve, kultúrája felé nyitás. Hogy mennyire fontos ez, azt az organikus többnyelvűség eltűnésével kialakult és máig romló, képtelen helyzet bizonyítja: szomszédainkról (száz év előtti honfitársainkról!) a régió hagyományait szükségképpen többnyire át nem érző nyugati tudósítóktól, nyugati hírközpontoktól jut el hozzánk némi tudósítás. Ami a legkevésbé sem abba az irányba mutat, amit Németh László oly elkötelezetten hirdetett, miszerint Európa dimenziójától a nemzeti sorsvállalásban sem szakadhatunk el.

A közép-európai ember a maga identitását, saját nemzeti kötődését vizsgálva, annak összetevőit, árnyalatait keresve szükségképpen rögvest mások identitásával találkozik (esetenként azokba ütközik). Szembesül azzal is, hogy *Kelet és Nyugat között* olyan régióban él, amelyben olykor előfordul, hogy átlép fölötte a két nagy tömböt elválasztó határvonal, ahogyan az a 20. századi magyarsággal történt. A trianoni sokk feldolgozatlanságának következményei között ott van a magyar sértettségélmény, amelynek egyik megnyilvánulása, hogy „nagyvonalúan keresztülnezzünk... azon a kézenfekvő tényen, hogy hasonló sorsú, mentalitású kis országok alkotják környezetünket”. Más összefüggésben ez így hangzik: szomszédainkra úgy nézünk „mintha mi nyugatiak volnánk. A magyar önámítás régi tradíciója”. Vagyis nemzetként lehetőleg nem veszünk tudomást arról, hogy

semmi okunk a régiós történelmet azon a homályba vezetett küldetésúdaton át nézni, hogy „keleti, délkeleti irányban mi közvetítjük Európát”. E sajátos elképzelésen akkor is túl kellene lépniünk, ha a modellje tőlünk Nyugatra is él. Ahogy Kiss Gy. Csaba írja: „Közép-Európában is megtaláljuk azt a nyugat–keleti előítélet-lejtőt, amely a keleti szomszédot általában lenézi, kevésbé fejlettnek, némiképp barbárnak tartja.”

Nem tudom, hogy a sosem igazán megalapozott, tudat alatt rögzült, ködképként élő sztereotípiák vagy a tradicionálisan hiányzó, sokszor kellemetlen tisztánlátás önmagukban mennyi *tényleges* előítéletet hordoznak. Meglehet, ez is csak valamiféle konvenció alapuló beszédmód, olyasmi, mint amilyen például az anyós- vagy feleségvicceket életben tartja. Ti. nem ismerünk olyan esetet, amelyben egy családi viszonyt a viccek látzólagos előítéletessége rontott volna meg (ilyen viccet azok is mondanak, akik anyósukkal-feleséggel ideális viszonyban vannak!), ellenben a konkrét helyzet feszültségének kifejezésére mindig készen áll egy előítéletesnek *mutakozó* narráció. Szoros összefüggésben azzal, hogy az előítéletek lényege nem a tévképzetekhez való megátalkodott ragaszkodás, hanem az ismeretek hiánya. Kiss Gy. Csaba írásainak célkeresztjében nem annyira az előítéletek vagy szemléleti sztereotípiák, mint inkább a tudatlanság áll. Jószerevével nincs ebben a kötetben olyan írás, amelyikben kimondva vagy kimondatlanul ne jelenne meg valamiféleképpen a tudatlanságra és a megismerés fontosságára való utalás.

Kiss Gy. Csaba az ismeretek hiányát előítéletekkel pótolhatónak gondoló vélekedések sokaságával szembesülve és sokszínű érdeklődésének engedve szabadon csapong e tágabb régióban. Nem kell keresnie témáit, azok keresik meg őt. Zágrábi évei szükségszerűen a horvát témáknak kedveztek, ma, Varsóba ingázva, ismét polonista vénája erősödik meg. Így van ez rendjén, valaha, a Monarchia idején is így mozogtak az állami alkalmazásban állók, sokféle nemzeti közeget ismerve meg. Ettől lett magától értetődővé egykor nemcsak a vegyes etnikumú területeken (de hát ilyen volt akkoriban jószerevével az egész Magyarország!) élők számára, hogy ez az állam sok nemzet hazája. Kiss Gy. Csaba ezt a hagyományt megújítva tekinti természetesnek, hogy nemcsak egységes magyarságban, hanem egységes régióban gondolkozzon és érezzen: világában nemcsak az országok, hanem a nemzeti kultúrák közti határok is légiesedtek. Amiből az is következik, hogy az általa bemutatott világ sokkal otthonosabbnak, élhetőbbnek mutatkozik, mint amilyennek azt oly gyakran tapasztaljuk.

A kötet írásai – alighanem az eddigiekből is érezhetően – sokfélék. Akadnak a térség történelmének átfogó ismeretében született, nagyvona-

lú fejtegetések, és a spektrum másik szélén konkrét művek, az általános irányt kijelölt célokat mintaszerűen szolgáló kisebb tanulmányok. Irodalmi műveket elemez, sajátos nézőpontjai szerint: a történelem viharainak hordalékától belepert (nemzeti) mentalitásokat vizsgálja. Kutatásai, elemzése egy olyan világra vonatkoznak, amelyek a benne élők számára természetessé tették azt a tudást, ami a mai hétköznapiakban különlegességnek számít.

Ezt a valahai világot, az organikusan fejlődött és *ettől* történelmi Magyarországot, az ugyancsak organikusan, belülről összekapcsolódott Közép-Európát, e kivételesen sokszínű, egymásba épült kultúrák nem feszültségek nélküli rendszerének természetes rendjét keresi. Így mi sem természetesebb, mint az, ahogy emblematikus városok, régiók művelődéstörténeti képét vázolja fel. Megmutatja a nem magyarok Budapestjét (nemcsak a kifejezetten erre irányuló, *Fények és árnyak – az ő Budapestjük*, hanem a *Kik voltak a magyarónok?*, az asszimilációt szlovák szemmel bemutató regényekben is), a magyarok Raguzáját (okkal kezdve azzal a jellemző ténnyel, hogy fel kell hívnia a figyelmet arra, hogy ez a város azonos a mai Dubrovnikkal), és Fiuméját, az irodalmi Selmezbánya sokszínűségét, a többnemzetiségű mikszáthi Felföldet, a magyar–horvát végeket. Gyakran nem a legmaradandóbb műveket elemzi, nemegyszer maga is szabadkozik a vizsgált alkotások esztétikai gyarlósága miatt. Mégis úgy gondolja, hogy a szokásos történeti források nem mondanak eleget az emberről, az emberi viszonyokról. Selmezbánya irodalmi képét vázolja le, hogy a vizsgált műveket illetően „nem esztétikai értékük lesz a kiindulópont, hanem jelentőségük a város rekonstruálandó mitológiája számára”. Vagyis a történész kíváncsisága ilyen alkalmakkor legyőzi benne a művészi értékekre kényes olvasót. Abból is látszik ez, hogy az irodalmi városképek rendkívül alapos helytörténeti ismeretrendszerbe épülnek. Olyannyira, hogy a mindenütt érzékelhető, imponálóan mély háttértudás talán többet is mond, mint amit magukból az írói alkotásokból ki lehet hámozni.

Kiss Gy. Csaba gondolkodásának egyik kulcsmondata a bevezető tanulmányban olvasható: „történeti tudatunkban máig nincs tisztázva, hogy a Magyar Királyság nemcsak egy nemzet, hanem nemzetek hazája volt”. A „máig” kifejezés felhangja azt sejteti, hogy a dolgok ebbe az irányba mozdulnak. Ezzel szemben mintha mind messzebb kerülnénk e nyilvánvaló történelmi ténynek elfogadásától, amelyet évszázadokon keresztül senki sem furcsállott. Hogy ezt a valahai tudást miképpen írták felül a 19. század frissen szerveződő nemzeti mozgalmi másként, erodálta a nemzetállami eszme a Trianon után létrejött új államokban. A maga

módján, minden történelmi jogfolytonossága dacára, Magyarországot is ide érthetnénk. Talán jobb lett volna, ha így történik: sokkal könnyebb lett volna újra pozicionálnia magát.

A közös múlt természetes és irányított felejtése folytatódott a bolsevik univerzalizmus nyomása alatt és mellett létrejött nemzetállamokban, akár a környező nacionalizmusok, akár a nemzeti örökség elleni harcát ideológiai alapvetésnek tekintő magyar pártállam uralma idején. Kiss Gy. Csaba ezt mára anakronizmusnak véli. Az talán megmagyarázható, hogy a 19. század nemzeti ébredésében Közép-Európa népeinek gondolkodásában meghatározóvá váltak az „egymás rovására készített nemzetállamtervek, kibékíthetetlennek látszó ellentétek”. De az egységesülő Európában ez a régió csak akkor lehet versenyképes, ha a maga világán belül is egységesül. Az egymástól elfordulás azonban olyan öncsonkítás, amely tartósan hatva felmérhetetlen károkat okoz a valaha együtt élő nemzetek identitásában. Ha nem lehetünk is olyan idealisták, mint a 19. század végének Árva megyei magyar tanítója, akinek alighanem a legfőbb feladata az volt, hogy színszlovák területen magyar nyelvre szoktassa tanítványait, de nem tudunk ma sem mást ajánlani, mint ő. Bizonyos Nagy József írta 1897-es könyvében (amelynek címe is figyelemre méltó: *A tótok otthonáról Árva megyében*, megjelent Alsókubinban): „Vajha sikerülne egymást kellően megismerni, hogy egymás erényei iránt elismerőbb – egymás hibái iránt elnézőbbek lehetnénk; vajha a közös haza minden egyes polgárának a keblét az együvé tartozás, a testvériség és szeretet érzete lengené át vallás-és nemzetiségi különbség nélkül.”

Ezt a leckét a nemzeteknek nem sikerült megtanulniuk. De mindig akadtak olyanok, talán többen is, mint gondoljuk, hétköznapi emberek és írók, gondolkodók, akikben ez az eszmény dolgozott. Kiss Gy. Csaba kivételes elhivatottsággal és elmélyültséggel dolgozik „egymás megismerésének” feladatát szolgálva. Ezt példázza az a filológiai bravúr, ahogyan (ugyan nem egy város, hanem egy történelmi korszak és egy sajátos regionális mentalitás bemutatására törekedve) elemzi a jeles szlovák szépíró, Milo Urban árvai gyökereit, ezzel magyar vonatkozásait. A szerző a magyar olvasó számára leginkább azzal lehet ismeretes, hogy korai regényét, az *Élő ostort* (*Živý bič*) Szabó Dezső *Az elsodort falujával* szokta az irodalomtörténet kapcsolatba hozni, ami ellen Urban kötelességszerűen tiltakozott. A *Zöld vér* (*Zelená krv*) címmel megjelent visszaemlékezések tanulságos elemzése során Kiss Gy. Csaba a magyar vonatkozásokat áttekintve megtalálja Urban szülőházát egy 1912-es almanachban közölt turisztikai írásban. Véletlen lenne ez? Meglehet, az: de ilyen jutalmat csak a kivételesen

elmélyült kutató kap. Ez az elmélyültség az, ami minden írásból sugárzik, és ami miatt Kiss Gy. Csaba e kötete is valósággal nélkülözhetetlen azoknak, akik számára nem Nagy-Magyarország, hanem Magyarhon, a történelmi Magyarország fontos.

(Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek – Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*, Bp., Nap Kiadó, 2013. 232 o.)

GRÓH GÁSPÁR

EGY MAGYAR SORSSAL SÚJTOTT POLITIKUS

Pásint Ödön életrajza

Sűrűn elhangzó közhelyeink közé tartozik az a vélekedés, miszerint a magyar múlt teli van olyan nagyszerű alakokkal, akiknek megannyi érdeme, illetve emberi arcuk, személyiségük is feledésbe merült. Az emlékezet tünékenységének, a feledés hatalmának e rémes gondolata jutott eszembe azonnal, amikor kézbe vettem Nóvé Béla *Hivatása: kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe* című könyvét. – Ki volt Pásint Ödön? – kérdeztem magamtól, miután a neve ismeretlen volt számomra. Fölköttem a *Magyar életrajzi lexikont*, de hiába kerestem benne, azután beírtam a számítógép keresőjébe a nevét, ám csupán Nóvé Béla szóban forgó, újonnan megjelent könyve kapcsán bukkant föl. – Íme, hát egy újabb elfeledett alak a múlt századból, akit a rövid emlékezet vagy a közöny, netán a szándékos feledtetés a homályba lökött és otthagyt – morfondíroztam. Azután nekilátam a róla szóló könyvet elolvasni, és nem csupán megtudtam, ki is volt ez a tipikusan 20. századi magyar sorssal sújtott ember, de egy lebilincselően izgalmas olvasmány élményével is gazdagodtam.

Pásint Ödön (1900–1950) rövid élete csakugyan magában hordja a múlt század magyar történelmének megannyi „egy személyre jutó” keservét; életútja az egyes ember sorsában hordozza mindazt, ami nemzedékével megtörténhetett: két világháborút, forradalmat és ellenforradalmat, rendszer- és határváltozásokat, ki- és áttelepítéseket, magasságot és mélységet, karriert és szenvedést, sikert és megaláztatást.

Ráadásul hősiünk magánéletének nem egy vonatkozása – éppen születése és halála – eléggé rejtélyes. Hivatalosan Pásint Mihály unitárius lelkész házasságon kívül született gyermeke volt, ám „a mindentudó

szóbeszéd” szerint az Erdélyben sűrűn megforduló Bethlen István – a későbbi miniszterelnök – volt vér szerinti apja, aki egyik erdélyi útja alkalmával ismerkedett meg Rozsda Anna „unitárius hajadonnal”, a szépséges torockószentgyörgyi bábával. A legenda szerint rövid föllángolásuk gyümölcseként született meg Ödön, akit három évvel később a budapesti Nagy Ignác utcai unitárius templomban kereszteltek meg – éppenséggel Pásint Mihály és Rozsda Anna egyházi házasságkötésének napján... A kortársak körében elterjedt pletykát látszott igazolni Pásint Ödön föltűnő hasonlósága Bethlen Istvánnal, és kivált az a tény, hogy a miniszterelnök szó szerint atyai barátságával és támogatásával tüntette ki a Trianon nyarán repatriált ifjút, akit bizalmasaként, titkáraként maga mellé vett. Nemkülönbön rejtély övezi halálát is. Pásint Ödön, aki a II. világháború előtt és néhány évig a háború után – az ún. koalíciós kormányok idején – is felelős beosztásokban dolgozott, aki a magyar kisebbségi politika egyik meghatározó alakja, például az 1947. évi párizsi békeszerződés egyik előkészítője, következésképpen bizalmas információk tudója volt, bizonyosan útjában állt a magyarországi ÁVH-nak, illetőleg – efféle gyanakvás is fölmerül – a román államvédelmi szolgálatnak. Csak annyi bizonyos, hogy szorongatott helyzetéből nem találván kiutat, 1950 májusában önkézzel vetett véget életének. Mindezek az „érdekességek” azonban vajmi keveset árulnak el Pásint Ödön érdemeiről, kisebbségmentő hivatása és egész munkássága jelentőségéből.

A kötet szerzője – akitől nem egy olyan életrajzi írás olvasható, amelyek a magyar múlt elfeledett alakjaira (mint Vájlok Sándor) irányították a feledékeny utókor figyelmét – részben a nehezen föl kutatott, sokféle szóródott és nemritkán hiányos dokumentumok, részben a szóbeli és írásbeli emlékezések mozaikjaiból rakja össze Pásint Ödön portréját, illetve pályaképét. Mindenekelőtt családja hányatott életét mutatja be. Pásint Mihály lelkes az erdélyi unitárius egyháznak az akkori időkben, a 19–20. század fordulóján afféle „fekete báránya” lehetett; hivatalos iratok, feljegyzések tanúskodnak arról, hogy előjáróinak mennyi fejtörést, gondot okozott, kezdve kivagyi magatartásával és sokára „törvényesített” gyermekeivel, és végezve bizonyos tengerentúlról érkezett egyházi segélyadományok elszámolása körüli nehézségekkel. Ödön tordai és nagyenyedi középiskolai tanulmányai után 1920 nyarának végén vagy őszen települ át a „csonka-országba”, és azonnal beleveti magát a kor diákmozgalmaiba. Az 1920-as években sorra alakulnak a honi egyetemi, ifjúsági, illetve értelmiségi szervezetek: a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE), az Erdélyi Férfiak Egyesülete, a Dávid Ferenc (később Brassai Sámuel) Ifjúsági Egyesület, a

Jancsó Benedek Társaság, a Bartha Miklós Társaság, a Magyar Szemle Társaság, a Nemzetpolitikai Társaság és így tovább – és ezek mindegyikének munkájában tevékenyen részt vesz. Mintha a diákmozgalmakban készülne föl közéleti pályájára; az egyetemi évek alatt nem csupán tudást, de sok „mozgalmi” tapasztalatot is szerez. Műegyetemi hallgatóként József Ágost főherceg pártfogoltjaként Elzász-Lotaringiába nyer tanulmányi ösztöndíjat. A maga és családja sorsán túl nyilván az itt szerzett tapasztalatok is a kisebbségi problémára irányítják az ifjú figyelmét. Innen, Strasbourgból, illetve Párizsból küldi tudósításait a hazai lapoknak, és ezzel kezdetét veszi közírói, újságíró munkásságának korszaka, amely 1928-ig tart. Ebben az évben kerül ugyanis a miniszterelnökségre, ahol előbb sajtóreferensként dolgozik, majd rövidesen az atyai támogató, Bethlen István személyi titkára lesz. Karrierje fölívelésének esztendei ezek, amit betetőzni látszik, hogy 1944 márciusában az Erdélyi Külön Szolgálat vezetőjeként a Magyar Erdemrend középkeresztjével tüntetik ki.

A biográfus Nóvé Béla nem egyszerűen Pásint Ödön életútjának és hivatali pályafutásának állomásait veszi számba, de tevékeny élete külső (történelmi) motívumait és belső (személyes) késztetéseit is érzékletesen ábrázolja. Bemutatja, hogy Pásint – kétségtelenül tragikus és méltatlanul elfeledett – nemzedékének sorsát és ambícióit alapvetően a trianoni trauma határozta meg. A szétszakított családok, az elszakadt ország- és nemzetrészek tragédiája okozta fájdalom vértette föl Pásinték generációját igen erős hivatástudattal, elszánt nemzetszolgáló attitűddel, amely rendszerint egyéni szorgalommal, igyekezettel, a tudásszerzés vágyával párosult, és amelyet jól kiegészített a magukrautaltság révén kialakult talpraesettség, az ifjúsági szervezetekben végzett mozgalmi munka számos tapasztalata, és az a ma már ritka sajátosság, hogy ezek a fiatalok a legkülönbözőbb tevékenységi formákban is kipróbálták magukat: a szépirástól a hivatalnoki munkáig, az egyesületi szervezőmunkától az önkéntességig, a falukutatótól a szociális gyűjtőakciókig stb. Bármit tettek is, erős hivatás-, sőt küldetésstudattal végezték munkájukat, a nép-, illetve nemzetszolgálat missziós elszántságával. Mindeme tényezők mellett Nóvé Béla sorra-rendre ismerteti, milyen fontos feladatokat végzett hőse például az 1930-as évek végén, az „országgyarapítás” idején; minő érdemeiket szerzett Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar közigazgatás újjraalakításában az erdélyi kormány megbízott tanácsadójaként, majd 1942 nyarától az Erdélyi Külön Szolgálat irányítójaként; hogyan juttatott – kalandregénybe illő körülmények között – anyagi támogatást a kolozsvári magyar intézményeknek az 1944. augusztus 23-i román kiugrással egy időben; mit tett a

kitelepítések idején a magyar szórványokért és csángó betelepülőkért, a szülőföldjükről elűzött felvidéki magyarokért, a romániai magyarság vagyontmentéséért vagy éppen az 1947. évi békeszerződés előkészítéséért. És ahogyan az olvasó előrehalad Pásint Ödön élettörténetében és kisebbségmentő munkásságának megismerésében, újra és újra fölteszi a kérdést: – Hogyan maradhatott ki a 20. század történelmi arcképcsarnokából Pásint Ödön portréja? Hogyan maradhatott ki a *Magyar életrajzi lexikon*nak még a rendszerváltozás után megjelent pótkötetéből is? Hogyan borulhatott a feledés homálya több mint fél évszázadon át e nagyszerű, bár végül is tragikus sorsú ember emlékére?

Pásint Ödön kisebbségpolitikai működésének kontextusában természetesen föltűnnek a kor magyar közéletének meghatározó alakjai (Teleki Páltól Bajcsy-Zsilinszky Endrén át Gömbös Gyuláig, Pataky Tibor nemzetiségpolitikai államtitkártól Szegedy-Maszák Aladár külügyminisztériumi osztályvezetőig számosan). Nóvé Béla természetesen úgy ír ezekről a személyekről, mint akik körülrajzolják, sőt meghatározzák hőse biográfiájának viszonyrendszerét, egyben velük is érzékelteti a korszak politikájának sokszínűségét, ha tetszik, bonyolult, olykor ellentmondásos belső viszonyait. És itt alkalma van a szerzőnek rávilágítani, milyen távolságban állt – akkoriban is – a nyilvánosság előtt megjelenő politikai retorika a politika lényegi törekvéseitől. A biográfus-történész szerző jó érzékkel és igényes forráskritikával mutat rá a harmincas évek magyar belpolitikájának háttérmotívumaira, belső mozgásaira, miközben a törekvések egyöntetűnek, a kívülről szemlélt kép föltűnően egységesnek látszik: minden terv és cselekedet végső célja Trianon békés revíziója.

A szerző olyan bonyolult kérdésekre is kitér – például a fiatal Bibó Istvánt idézve –, mint az 1938 után visszatért országrészek lakosságának lelki visszaintegrálása a magyar nemzet közösségébe, vagy a szórványgondozás és a különböző segélyakciók ellentmondásai. Ez utóbbi kapcsán röviden jellemzi Nóvé Béla a Horthy-korszak világát, amely leírása szerint egyszerre volt rendies és paternalista, etatista és militáns, ugyanakkor teret engedett a valódi és spontán civil szerveződéseknek, az alulról szerveződő társadalomjobbító törekvéseknek.

Mondottuk, Nóvé Béla helyenként epikus sodrású történeteket mesél, merthogy hősenek életében nem egy izgalmas kaland is megese. Például Pásint Ödön Magyarország német megszállása után Horthy kormányzó és a Gestapo elől bujkáló Bethlen István titkos összekötője maradt, és ugyancsak kalandfilmbe illő történet a háborúból való román kiugrás napjaiban végrehajtott erdélyi küldetése, titkos utazása.

Ha választ nem is kapunk a méltatlan feledés okaira, a feledés tényét némiképp magyarázza utolsó esztendeinek krónikája. Pásint Ödön 1948-ban, Dinnyés Lajos miniszterelnöksége idején egészségügyi okokra hivatkozva nyugdíjazását kéri. Ahogyan Szálasi idejében, úgy Rákosi Mátyás alatt sem volt hajlandó a kiépülő diktatúrát szolgálni. A helyzete ellehetetlenült, ahogy ma mondják: elfogyott iránta a bizalom. Ám még időben és önként visszavonult. Hátralevő idejében reményvesztetten, a tehetetlenség frusztrációjában élt. A Trianon utáni évektől mindvégig oly tevékeny Pásint Ödön megkeseredett, magába forduló ember lett. Helyzetére, lelki állapotára, egyben kesernyés humorára jellemző, hogy több ízben fölkereste egy rádiós ismerősét, és mindig azzal kezdte a beszélgetést: „Mondj valami jó hírt, Gyurka – nem baj, ha nem igaz.”

1948 után következik el rövid életének utolsó – források hiányában ugyancsak bizonytalanul rekonstruálható – korszaka. Nóvé Béla Pásint öngyilkosságának három lehetséges okát veszi számba. Először is valószínű, hogy az ÁVH zsarolta valamivel, esetleg egy koncepció per előkészítésében voltak vele tervei az államvédelmiseknek. Az is lehet – mert a kiváló Demeter Béla személyében volt rá példa –, hogy az ÁVH átadta volna a román Securitaténak, hiszen Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között végzett munkája okán joggal tarthatott a románok megtorlásától. Végül: Pásint bizonytal tudott Bethlen István 1946-ban, egy moszkvai börtönkórházban bekövetkezett haláláról, és okkal gondolhatott arra, hogy a hajdani miniszterelnök egyik legközelebbi bizalmasára is hasonló sors vár. Egy dolog bizonyos: 1950. május 3-án végzett magával. A szerző a partecédula mottóját idézve így summáz: „*Legyen meg a te akaratod!*” – a tragédia árnyékában némiképp kétértelműen hat, hiszen éppúgy sugallhat végső megnyugvást az isteni akaratban, mint egy kiúttalan életcsapdába szorult férfi kétségbeesett önszabadításának fájó elfogadását.

Nóvé Béla legszembetűnőbb érdeme természetesen az, hogy könyvével eloszlatta a Pásint Ödön alakját beborító homályt, hogy kiemelte hősét fél évszázad feledése ködéből. Ugyancsak érdeme, hogy a források hiányai, hézagossága ellenére a maga összetettségében rajzolja meg Pásint pályaképét, vagyis fölfesti azt a kort, a 20. század első felének magyar, illetve közép-európai történelmét, amelyben hősének élnie adatott, miközben külön gondot fordít Pásint Ödön lelki motívumainak, személyes tulajdonságainak, alkati vonásainak érzékletes ábrázolására. Így aztán nem fukarkodik az érdekes, izgalmas, esetleg rejtélyes életrajzi adatok elősorolásával, a dokumentumokból föltárható részletek olykor epikus erejű előadásával. Mesélős stílusban, az olvasót már-már kézen fogva vezeti végig az elmúlt

évszázad első ötven évének történetén, illetve hőse életrajzán, az egyéni sors történelmi, politikai körülményeit is rendre megérezkítve. Elemében van, amikor érdekes és izgalmas epizódokat idézhet föl, például Pásint apjának „zűrös” ügyeiről vagy 1944. augusztusi, kolozsvári küldetésének részleteiről szólva. Am mivel a rendelkezésre álló források ugyancsak hiányosak, a hiátusok ismertetésekor Nóvé Béla két dolgot tehet: a szóba jöhető egyéb dokumentumok és másodlagos források, emlékezések logikája mentén haladva – alapos mérlegelés után – föltételezéseket fogalmaz meg, vagy egyszerűen beismeri, itt bizony további források előkerülésére, újabb kutatásokra van szükség, egyelőre többet nem mondhat.

És éppenséggel e tekintetben a szerző, a biográfus élete is váratlan fordulatot hozott! Nóvé Béla kötete egyik erdélyi bemutatóján elmondta, hogy könyvének lapjain jószerevével még meg sem száradt a nyomdafesték, amikor egy londoni Pásint-unoka a családi archívum mélyén temérdek, eddig feltáratlan forrásanyagra bukkant, amit nyomban átadott a szerzőnek egy majdani bővített-javított kiadáshoz felhasználandó. Ezek között nemcsak Pásint Ödön elveszettnek vélt iratai, dokumentumai találhatóak meg, hanem olyan becses, köztörténeti értékű kuriózumok is, mint Bethlen István és Teleki Pál levelei, egy halom eredeti Bethlen-kézirat az 1930-as évekből, a Bethlen-család Pásint Ödönre bízott részvénypakettje, vagy éppen az eddig csak hallomásból ismert, a német megszállás napján Bethlen által írt egymondatos felhatalmazás, amelyben – egy köteg előre aláírt üres lapot mellékelve – a volt miniszterelnök Pásintot bízta meg, hogy „minden tekintetben a nevében eljárjon”...

Nóvé Béla mindazonáltal úgy illeszti össze a portré mozaikkockáit, hogy a hiányokkal együtt is teljességigényű kép kerekedik ki Pásint Ödön kisebbségmentő hivatásáról, áldozatos munkásságáról és tragikus alakjáról. Egy olyan ember tevékenységéről, aki a Horthy-korszak nagypolitikájának egyik háttérben munkálkodó személyisége volt, de a feladatait a legnagyobb lelkiismeretességgel, szívóssággal, igényességgel és mindenkor nemzetszolgálo eltökéltséggel végezte.

A *Hivatása kisebbségmentő* című kötet terjedelmének közel egyharmada függelék: dokumentumgyűjtemény (16 fontos okirat betűhív közlése), jegyzetapparátus (harmadfélszáz hivatkozással) és betűrendes névmutató zárja. Ilyenképpen az alapos és terjedelmes kiegészítő apparátus hitelesen adatomlja a főszövegben leírt állításokat, illetve hipotéziseket. Nemkülönbön értékes és érdekes a kötet illusztrációs anyaga, az archív felvételek sora. Számos fotográfia és iratmásolat eredetije Sepsiszentgyörgyön, Kolozsváron, Budapesten, Londonban található meg, köz- és magángyűjteményekben

Összességében jóval többről van tehát szó, mint amit a szerző könyve alcímében ígér. Nem egyszerűen pályaképet rajzol az elfeledett Pásint Ödönről, de (kisebbség)történeti tablóba helyezi hőse sokoldalúan megrajzolt, a források olykori hiátusai ellenére is árnyaltos portréját. Nem utolsósorban azzal éri el ezt az árnyalatosságot, hogy a történelemben és az élettörténetben megbúvó vagy épp szembetűnő lélektani motívumokat is ábrázolja, mintegy életszerű harmóniát teremtve az ügyeket szolgáló tevékeny ember, a közéleti munkásság és a belső, a külvilág számára sokszor rejtve maradó lelki élet között. Megjeleníti azt az összetartó erőt, azt a harmóniát, amely a tevékeny és az érző ember személyiségének egységét adja. És bár a kikerekedett portré mozaikos, mindazonáltal teljesség igényű és árnyaltos. És legfőképpen: tanulságos.

(Nóvé Béla: *Hivatása: kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2012. 244 o.*)

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

KÜLDETÉS ÉS SZEREP

Kulin Ferenc könyvéről

A magyar és európai eszmetörténet egyik legizgalmasabb másfél századáról, a késő klasszicizmustól a posztmodern térnyeréséig terjedő időszakról kaphat lenyűgöző képet az olvasó Kulin Ferenc *Küldetésstudat és szerepkeresés* című könyve nyomán. A szerző, aki bevezetőjében elhárítja magától azt a lehetőséget, hogy a sok szempontból inspiráló posztmodern irodalomtudományi diskurzusok nyelvezete és megközelítései szerint tárja fel a vizsgált korszak több fontos hazai alkotójának pályaképét és művészetét, alighanem igen helyesen döntött. Nem erőltetett rá ugyanis egy olyan textualista-pozitivistá nézőpontot vizsgálódására, amelynek tárgyától, a tágan értelmezett romantikától mi sem állt oly távol, mint a formális, technikai megfontolások, az analitikus módszertani fogások uralomra juttatása. A szerző igen helyesen megmarad annál az értelmezési lehetőség-nél, tehát az esztétikai jelenségeknek a morális-politikai-kulturális kontextusban való vizsgálatánál, amely a legadekvátabb módon áll kapcsolatban az adott korszak művészetszemléletével és művészideáljával.

Ebben a felvilágosodás kori, romantikus, késő romantikus szemléletben a művészetnek vitathatatlanul közösségi jellege, a művésznak pedig

küldetése, jól meghatározott, morálisan is értelmezendő szerepe volt. Ettől természetesen igaz az is, hogy a 19. század második felétől, az individualizmus egyre erőteljesebb térhódításától érezhetően átalakul a művészetről és a művész szerepéről vallott vélekedés, mégis, a 20. század közepéig – különösen Közép-Európában – jelentős mértékben meghatározó marad a művészetet „romantikus” értelmezése, közösségi jellegének, „gyülekezet-teremtő” szerepének felfogása is. A költőszerep, költőhivatás fokozatos átalakulására egyébként Kulin maga is utal Németh László szerepfelfogásával, illetőleg Petőfi utolsó pályaszakaszával foglalkozó írásában.

A kötet általános méltatása körében fontos megemlítenünk, hogy a könyvnek különös értéket kölcsönöz a szerző sokrétű tapasztalata, eddigi életművének gazdagsága, többirányúsága. A Németh Lászlóval foglalkozó *Negyvenhárom – Szárszó* című tanulmányánál maradván – amely egyszerre ad korrajzot és egyszerre ábrázolja pszichológiai pontossággal két kiemelkedő író, Németh László és Erdei Ferenc portréját – be kell látnunk, hogy a közéleti-politikai és író-értelmisségi szerep dilemmáit senki nem rajzolhatta meg határozottabb vonalakkal, mint a szerző: az alkotó értelmisségi és cselekvő politikus. Így a diptichon itt triptichonná válik, és a két író portréja mögött lehetőfinoman felszökken a szerző önarcképe is, amelyet akaratlanul, ám annál szükségszerűbben tárt fel előttünk. Ennyiben is gazdagabb tehát a kötet más, kiváló irodalomtörténeti munkáknál, hiszen – a bőséges és filológiaiailag pontos hivatkozásokon túl – a személyes tapasztalat hitelesíti minden sorát. Csakhogy Kulin a kötetben szereplő témák közül többet (Kölcsey Ferenc, Bessenyei György) nem pusztán mint irodalomtörténész, hanem mint drámaíró is feldolgozott. A történetileg hiteles, az emberi drámákat lélektanilag is precízen ábrázoló, értékes szépirodalmi alkotásoknak tehát a kötetben megtaláljuk a párjait: feszes dramaturgiával szerkesztett, új adatokat közlő és újabb értelmezési lehetőségeket kínáló tudományos műveket. Olyan tanulmányokat egyúttal, amelyek a szerzőre jellemző interdiszciplináris érdeklődés okán számos tanulsággal járnak más tudományterületek művelői számára is. Így a jogfilozófus is különös érdeklődéssel olvassa az egyes korok igazságkoncepciójával összefüggő, megalapozott és elgondolkodtató fejtegetéseket például a *Bánk bán* kapcsán.

A kötet hat nagyobb egységből áll, amelyeknek témái a 19. század legelejétől közelítenek a 20. század végéhez, majd ismét visszatérnek a távolabbi múltba, a 18. század végének és a reformkornak a világába. A szerző, miközben bő másfél évszázad legfontosabb irodalomtörténeti eseményeit hozza közel az olvasóhoz, számos új adattal és gondolattal gazdagítva tudását, bepillantást enged a hazai szellemi élet és a korabeli

Európa intellektuális áramlatainak kapcsolataiba, hatástörténetébe is. Az első nagyobb egység központi alakja Kölcsey, akit – akárcsak a már említett 20. századi utódait – közéleti és írói szerepében egyaránt megismerhetünk. Különösen értékesek Kulin jellemzésének azok a vonásai, amelyek az író modernségére és pszichológiai érzékenységére vetnek fényt. A kötet második nagyobb egysége Katona Józseffel foglalkozik, nem csupán az embert és művét mutatva be, de a *Bánk bán* értelmezéstörténetét is. Ennek az egységnek különösen izgalmas része a *Széchenyi és Bánk* címet viselő fejezet, amely a legnagyobb magyar és Katona hasonló lelki hangoltságára mutat rá Széchenyi *Naplója* és a *Bánk bán* alapján.

A *posztromantikus modernség* című nagy egység középpontjában Vörösmarty, Baudelaire, Petőfi, Arany és Liszt áll. Már e felsorolásból is sejthető, hogy ez a kötet egyik legszerteágazóbb, legizgalmasabb egysége, mely különös párhuzamosságokra és kapcsolódási pontokra mutat rá igen szellemesen és szemléletesen. Itt is igaz az, amit a kötet egyéb részeire vonatkozóan már említettünk: a filológiai pontosság és a lélektani megközelítés szerencsés ötvözete nagyban segíti a kor és a kor alkotóinak jobb megértését, műveik helyesebb értelmezését. A *Teóriák* című egység alapvetően a romantika jelenségének és fogalmának szentel kitüntetett figyelmet, miközben meggyőződhetünk arról is, hogy itt lényegesen többről van szó merő teóriáknál: Kulin a romantikával kapcsolatos, több évtized alatt kielélt gondolatait osztja meg itt az olvasókkal. Különös érdeme e résznek, hogy Kulin itt is teret enged a lélektani mozzanatok figyelembevételének, s a romantikát nem bizonyos korszakban született alkotások „gyűjtőfogalmaként” használja, hanem a formai jellegzetességek és tematikus hasonlóságok mellett igyekszik feltárni a sajátos „közérzetet” is, amiből a romantika megszületett.

A *Politikum és irodalom* című rész immár a 20. századi irodalmi jelenségekkel foglalkozik, elsősorban a népiség kérdésével összefüggésben, illetve nem függetlenül ennek politikai aspektusaitól sem. Németh, Erdei mellett feltűnik itt Illyés alakja is, továbbá érdekes körképet kapunk a magyar nemzeteszmé történeti fejlődéséről és az olykor egymással is polemizáló nemzeteszmék pluralitásáról. A *polgárosulás problémái* című záróegység a népiség problematika párjának is tekinthető polgárosodás kérdését ismét a távolabbi múlt, a 18–19. század fordulójának, a 19. század elejének szellemi közegében tárgyalja, rámutatva arra az ellentmondásra is, ami a feudális, nemesi történelmi tudat és a függetlenségi törekvések forradalmi, jakobinus jellege között feszül. E zárórész, különösen a kiindulási pont korába való visszatéréssel, lehetőséget ad az olvasónak, hogy újra elgondolkozzon a küldetés és a választható szerepek kérdésén.

Tekintettel arra, hogy az itt ismertetett kötet egy több mint hatszáz oldalas munka, a továbbiakban csupán villanásszerűen utalunk néhány írás különösen értékes elemeire. A *Kölcsey és a liberalizmus* című tanulmány imponáló felkészültséggel helyezi el Kölcsey szabadelvűségét és annak lényegi vonásait az európai szellemi koordináta-rendszerben, utalva egyúttal az oly eltérő alkatú, indíttatású és filozófiájú szerzőknek a liberalizmusban kimutatható rokon vonásaira, mint Rousseau vagy Burke. Rámutat Kölcsey történelemmel és szabadsággal kapcsolatos gondolatainak ellentmondásaira is, azonban arra a lényeges körülményre is, hogy ezek az ellentmondások szinte szükségszerűen következnek a liberalizmus és a konzervativizmus eszméinek egyidejű elfogadásából. Mindehhez talán azt fűzhetjük hozzá, hogy Kulin e felismerése legalább annyira fakad saját konzervatív-liberális világnézetéből és közéleti alapállásából, mint alapos tárgyi tudásából, a Kölcsey-életmű imponáló ismeretéből. Sőt, be kell látnunk, hogy a goedeli paradigmára rímelő módon az ellentmondások egy ponton még ott is kimutathatók, ahol pedig első pillantásra koherens rendszerekkel állunk szemben. Ez alighanem csupán a legegyszerűbb és legegyszerűbb szellemi konstrukciók esetén küszöbölhető ki, s a kérdés csupán az, hogy az ellentmondás-mentesség megéri-e az intellektuális öncsonkítást. Kulin szellemesen utal Kölcseynek a személy és a közösség kapcsolatával összefüggő elgondolásaira, amelyek lényegesen bensősége-sebb viszonyt tételeztek fel az individuum és a kollektívum között, mint a kortárs német filozófia. A Kölcseyvel foglalkozó rész egyik különösen értékes darabja a költő *Töredékek a vallásról* című munkáját állítja előtérbe. Kulin itt bemutatja a vallásbölcseleő Kölcsey gondolatainak szoros összefüggését a magyar protestáns hagyományokkal, és rámutat arra is, hogy a költőnek az egyház fontosságával kapcsolatos nézetei közvetlenül erednek az általa szintén felvállalt nemzeti ügy és közösségi etika posztulátumaiból. Ez utóbbiak azonban nála szorosan kapcsolódnak a természet fogalmával, amely értelmezés – tegyük hozzá – így mindenképpen az organikus társadalomfelfogást valló konzervatív eszmékhez közelíti Kölcsey gondolatait. Annak ellenére igaz ez, hogy kifejezetten liberális vonásként értelmezhető, hogy Kölcsey – Kulin szavaival – „a felekezeti viszálykodásból kivezető utat a nemzet és az emberiség valóságos létproblémái felé” keresi.

A kötet Katonával foglalkozó részét a szerző a *Bánk bán* értelmezés-történetével indítja. Nem igyekszik sem idealizálni, sem deheroizálni a drámát és annak a nemzeti irodalomban betöltött szerepét, ám tárgyilagos pontossággal és kritikai megjegyzésekkel mutatja be a mű korszakonkénti

megítélését. Kulin vázolja saját *Bánk*-értelmezését is, rámutatva arra, hogy a mű fő értékei kevéssé a dráma tisztán irodalmi sajátosságaival függenek össze, sokkal inkább azzal, hogy a mű „a magyar eszmetörténeti tradíció legsajátosabb eleméből fejt ki” a „tragikus konklúziót”. E tradíciót még túlzott leegyszerűsítéssel sem azonosíthatjuk a „séreلمي politikával”, ám aligha kétséges, hogy az utóbbi, tehát a séreلمي politika és e tradíció lényegi elemei (a hibákra összpontosító, füstölgő, nem kifejezetten kooperatív attitűd) egy töről fakadhatnak. A már érintett *Széchenyi és Bánk* című tanulmány túl azon, hogy rámutat a magyar kultúra egyazon esztendőben született két jelentős alakjának, Széchenyinek és Katonának alkati hasonlóságaira, túl azon, hogy sejtetni engedi, hogy a vérmérséklet rokonsága a „nemzeti jellem”-ből és a korszak sajtószerepléséből is adódhat, rámutat azokra a kapcsolódási pontokra, amelyek a *Bánkot* az előzményeinek tekinthető európai drámákhoz fűzik. Kitér persze a különbségekre és a magyar mű sajtószereplésére is, nem utolsósorban azokra a teológiai-etikai mozzanatokra, amelyek Katona művét a kor hasonló drámái fölé emelik. A *kor-szerűtlen remekmű* című tanulmánynak talán legizgalmasabb része a *Vörösmarty és a Bánk bán* című fejezet. Kulin itt különösen szellemesen hozza összefüggésbe Vörösmarty tragikumfelfogását (amelyet a *Bánkon* kér számon) Vörösmarty drámai törekvéseinek mérsékelt sikereivel. A *Bánk bán az ezredfordulón* című tanulmány a mű értelmezéstörténetének újabb fejezeteit veszi szemügyre, miközben figyelemre méltó megállapításokat tesz a politikai és jogi szféra évszázados alakulásáról, szakralitástól való fokozatos távolodásáról. Kulin egyúttal azzal, hogy kimutatja a különböző interpretációk közös nevezőjét a mű politikai háttere iránti érzékenységben, utólag is igazolja társadalmi-kulturális alapú esztétikai elemzésének jogosultságát. A Katonával foglalkozó nagyobb egység legnagyobb erénye talán abban ragadható meg, hogy – akár a kötet legtöbb tanulmánya esetén – Kulin egy jól ismertnek vélt irodalmi alkotást oly módon tárgyal keletkezési idejének európai és hazai szellemi folyamatainak kontextusában, hogy ezáltal a mű belső logikája mához szóló elevénységgel tárul fel előttünk.

A *posztromantikus modernség* című rész bevezető írása méltán kezdődik a *Vörösmarty* című esszével, hisz a költő kora, pályája, és lelki alkata kiválóan képes megjeleníteni a racionalizmus nagy századát követő idők Európájának szellemi útkereséseit. Különösen pedig azt a morális alapállást, amely a nemzeti problematikát és az emberiség nagy kérdéseit nem csupán egységben szemléli, de alapvetően az egyén felelősségének körén belül értelmezi. A *19. század költői* című tanulmány széles körképét

nyújtja hazai líránk kulcsfontosságú századának, s mindazon válaszkíséreleteknek, amelyeket költőink adtak a kor legfontosabb szellemi-művészi kihívásaira. Kulin tárgyilagosan leszögezi, hogy irodalomtörténetünk kánonján aligha kell változtatnunk, ám felhívja a figyelmet néhány olyan rejtett értékre is, amelyekre a jövőben célszerű lehet nagyobb figyelmet fordítanunk. A *Túlélési stratégiák* a szabadságharcot követő idők realista szemléletének formálódását ábrázolja, rámutatva a korszak azon felismerésére, hogy bármilyen további építkezés számára a szilárd alapot az „okos illúziótlanság és a bátor szkepszis” adhatja. Tökéletesen viszi tovább e gondolatmenetet a *Baudelaire-problémák – és a magyar lírai modernség néhány kérdése* című írás. Baudelaire-nél is tetten érhető ugyanis az 1848-as forradalmakat követő posztromantikus válság. A romantika meghaladása nála is a szubjektum előtérbe kerülésével, különösen „meditatív/kontemplatív” vonásainak nagyobb szerephez jutásával tűnik elérhetőnek. Mindez együtt jár nála is a művészszerp új értelmezésével, az esztétikai szempontok fokozottabb hangsúlyozásával, egyúttal a művészet közéleti-politikai szerepe iránti kétségekkel. E vonások – amint az kiderül a *Baudelaire és Arany* című fejezetből – bizonyos mértékig rokonává is teszi Aranynak, de el is választják Aranytól, aki – függetlenül a kétség és a kiábrándultság vitathatatlan tényétől – mind történelmi-kulturális, mind pedig alkati és személyes okokból erősebben kötődik a 48-as hagyatékhoz. S hogy ez Petőfi elvesztésével is szorosan összefügg, Kulin azzal a szerkesztési megoldással is egyértelművé teszi, hogy mindjárt ezután következik *A Petőfi-ügy* alcímű (*A „modern” posztromantikus fordulata 1848-ban* című) szép tanulmánya.

Talán erre az izgalmas írásra illik leginkább az egész kötet címe: *Küldetéstudat és szerepkeresés*. Szorosan irodalmi és szellemtörténeti kontextusban jelennek meg itt ugyanis a lehetséges magatartási alternatívák, a különböző jellemek és késztetések, miközben Széchenyi és Kossuth, Vörösmarty, Petőfi és Arany közéleti gondolkodásának megfontolásai drámai erővel csapnak össze e remek tanulmányban. *A modern vallásos élmény feltűnése Arany lírájában* mintha nyugvópontra, békésebb öblökbe szeretné vezetni az olvasót. A cím és témaválasztás azonban kissé félrevezető lehet, mert igaz ugyan, hogy Kulin itt nem a 19. század nagy forradalmi időszakának éveivel és forró hónapjaival foglalkozik, hanem a lélek mélységeivel, ám – amint a címből is kiderül – modern vallásosságról van itt szó. Olyanról, amely nem nélkülözi a viaskodást az én különféle késztetései között, sőt a harcot sem a külső világ szorításaival szemben. E vallásosság nem valami gyermeki, felelőtlen és készen kapott, hanem kiküzdött,

az individuum felelősségéből és szorongásaival való harcából táplálkozó. Kulin itt az esztétikai szempontokon túl bátran és avatottan érvényesíti a pszichológiai és filozófiatörténeti szempontokat, utalva egyúttal Kierkegaard vagy akár Nietzsche vallással kapcsolatos felfogására is.

A *Liszt és Arany – Párhuzamok és ellentétek Liszt Ferenc és Arany János pályafordulóján* című tanulmány érdekfeszítő és különösen ihletett összevetését adja a két alkotó személyiségének, pályaképeinek és egy-egy kiemelkedően fontos művének: a *h-moll szonátának* és *Az örök zsidónak*.

Kulin összehasonlítása által különösen sokat lehet megtudni erről a két, önmagában is izgalmas alkotásról, amelyek kapcsolódási pontjaira az olvasó korábban aligha gondolt. Igen helyes a művek „ember- és létszemlélet” oldaláról való megközelítése, ami – tegyük hozzá – Liszt szimfonikus költeményeinél is gyümölcsöző lehet. Már az *Amit a hegyen hallani* című első szimfonikus költeményben is van valami portrészzerű, de a humanitás-központú alkotói hozzáállás áttételesen a *h-moll szonátában* is igencsak benne van, amit olykor *Faust-szonátának* is szoktak nevezni. Kulin Arany-interpretációja mindenestre – különösen Liszttel való összevetés által – lenyűgöző, s egyúttal a modernitás új értelmezését is nyújtja számunkra. Figyelemre méltó továbbá annak felismerése, hogy a kultúra spirituális válságából való kivezető utat mind Liszt, mind pedig Arany egy mélyen átélt, személyesen megújított kereszténységben látja. A *Liszt Ferenc pályaszakaszai* című írás miközben szépen és filológiai pontossággal analizálja Liszt művészetének a modernitáshoz és a hagyományokhoz való viszonyát, szellemesen emlékezik meg Liszt és Wagner kapcsolatának személyes és részben politikai okokból bekövetkezett válságáról, valamint Liszt és Nietzsche szellemi találkozásáról, s a keresztény Lisztnak az ateistává vált Nietzsche gondolatairól alkotott vélekedéseiről.

A *Teóriák* címet viselő egység Kulin igen fontos elméleti gondolatainak adja vázlatát. Ebben a részben a tudomány és a nemzeti problematika alapvetően mint európai szellemtörténeti kérdés merül fel, noha a szerző következtetései nagyban érvényesek a hazai tudományfejlődés jelenségeire is. *Winckelmann* című írása formáját tekintve, illetve alcíme alapján (Radnóti Sándor könyvéről) polemizáló könyvismertető, noha tartalma szerint a szöveg messze túlmegy egy recenzió keretein. Az ismertett mű (Radnóti Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése: Winckelmann és a következmények*. Bp., Atlantisz Kiadó, 2010.) inkább alkalomként szolgál ahhoz, hogy Kulin általánosabb módon elemezze azt a problematikát, amelyet magyar irodalomtörténeti kutatásai során már gyakorta és elmélyülten tárgyalt. Winckelmann törekvése, hogy „német

akcentusú ízlésítéletét” avassa „univerzális érvényűvé”, módszertanilag és a távolabbi következményeket illetően ugyan vitatható, azonban magát az eljárást Winckelmann-nál még menteni, illetőleg igazolni látszik a jóhiszeműség és a vitathatatlan eredményesség. Kulin részletesen elemzi a görög kultúra és a görög szabadságeszmény kapcsolatát, ám kiváló érzékkel mutat rá a művészet autonómiájának etikai összefüggéseire is. A *romantikus attitűd* című írás, miközben továbbviszi a német klasszika természetét elemző Winckelmann-tanulmány fonalát, igen fontos megállapítást tesz a romantika jelenségének és a nyugati kultúra struktúrájának összefüggéseiről. Kulin itt történelemfilozófiai perspektívából tekint a romantikára, s nem elsősorban annak sajátosságaira, mintsem spirituális előfeltételeire, strukturális szükségszerűségére összpontosít. A „magunkkal hozott szempontok” igazsága című írás folytatja a nemzeti problematika és a tudomány kapcsolatának elemzését, miközben – elsősorban Kerényi Károly gondolatainak felidézésével – át is vezet a következő nagy egység tematikájába.

A *Politikum és irodalom* című egység a népköltészetet, a népi írók világát, nem utolsósorban Kerényi barátjának, Németh Lászlónak az alakját idézi fel. Kulin igen érzékenyen tárgyalja a népiség kérdésének esztétikai és politikai kettősségét, egyúttal hitelesen elemzi a népiség kérdésében kódolt Kelet–Nyugat dilemmát is. E nagyobb egységben is kitüntetett szerepet kapnak az etikai szempontok, különösen Illyés Gyula és Németh László közéleti magatartásával összefüggésben. Figyelemre méltó szerkesztési megoldás egyúttal, hogy Kulin – Illyés kapcsán – előbb a megvalósult diktatúra világát idézi elénk, hogy utóbb még inkább átérezzük a baljóslatú vonásokat a szárszói találkozó Erdei Ferencének szereplésében. A *Politikum és irodalom* című egységet a magyar nemzeteszmék rövid, ám annál részletgazdagabb és elgondolkodtatóbb bemutatása, valamint a műfordító és politikus Tellér Gyula arcképvázlata zárja.

A kötet zárórésze a polgárosulást az irodalomtörténet tükrében szemlélve visszatér a 18. század végének és a 19. első felének világába, és többek között Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Eötvös és Petőfi munkáin keresztül mutat rá irodalmunk korrekciós-kompenzációs szerepére, amely sokkal inkább ellensúlyozta korabeli szellemi életünk általános jelenségeit, mintsem abból táplálkozott. Hagyományaink persze több forrásból veszik eredetüket, s a reformkor időszaka többek között éppen abból a szempontból fontos, hogy benne a hangsúlyok jelentős átrendeződésére került sor. Kulin, miután áttekinti protestáns íróinknak a polgári átalakulás szellemi előkészítésében játszott szerepét, a polgárosodás gazdasági folyamatainak, olykor visszásságainak irodalmi lenyomatait

veszi vizsgálat alá. Valódi realizmussal néz szembe a nemesség kapitalizmussal szembeni eszmei ellenállásával, kritikával idézve fel azokat a vulgár-szociologikus interpretációkat, amelyek e fenntartások mögött pusztán egzisztenciális okokat akartak felismerni és láttatni. Kulin itt kifejtett álláspontját igencsak alátámasztani látszanak a következő, Bessenyei-tanulmányban tett megállapítások, amelyek egy 18. század végi, tiszavirág-életű polgárosodási kezdeménynek állítanak emléket. Az intenzívebb szerves fejlődést segíteni képes társadalmi-gazdasági struktúrák hiánya, Bessenyei pacifizmusa egy szituatív-morális konzervativizmus irányába tereli a költő világképét, mint ahogy a hazai közgondolkodás is nagyjából a Bessenyeit befolyásoló külső és spirituális adottságok hatására fordul ismét a rendi-nemzeti hagyományok felé, amelytől alapvetően idegen mind az abszolutizmus, mind pedig a forradalmak nyomán kibontakozó demokrácia anyagias szemlélete. A záróegységet és a kötetet Szabad György Kossuthról, illetve Pletl Rita Széchenyiről szóló könyvének ismeretesei zárják. Kulin e helyeken is túllép a recenzió keretein, és a reformkor nagyjainak egyéni, az értelmezéstörténetet is érintő portrévázlatait adja.

Kulin Ferenc legújabb kötete olyan, szépen felépített munka, ami a szorososan összekapcsolódó témák gazdag problémarendszerét nagy műveltséggel, a kor és a szakirodalom kiváló ismeretével, elmélyülten, nem utolsósorban remek stílusban dolgozza fel. Olyan tanulmánykötet, amelyet részletgazdagsága és határozott kutatási szemlélete, a modernizáció problematikájának középpontba állítása okán a magyar irodalom százötven esztendejének nagyszabású monográfiájaként is olvashatunk.

(Kulin Ferenc: Küldetéstudat és szerepkeresés. Budapest, Argumentum, 2012. 618 o.)

SZMODIS JENŐ

EMLÉKEZÉS EGY JELES KASSAI ÉPÍTÉSZRE

Kassa város ez évben Európa kulturális fővárosainak rangjára került, és ennek kapcsán két építész (Adriana Priatková /1948)/ Márkusfalva és Pásztor Péter /1948/ Gölnicbánya, egyetemi tanár, a Magyar Művészeti Akadémia tagja) könyvet jelentetett meg Oelschläger-Óry Lajos építész életművéről. Oelschläger alkotótevékenységének súlypontja azokra az évekre esik, amikor a város a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához került.

A kötet kiválóan érzékelteti az 1920-as években ott bekövetkezett gazdasági fellendülést és azoknak az éveknek építészeti vajúadását. A könyvet Adriana Priatková és Pásztor Péter állították össze. Kutatva az adatokat, leírva a munkákat, bemutatva az alkotásokat. A szöveg három nyelven – szlovákul, magyarul és angolul olvasható. A több száz képet bemutató kötet reprezentatív, tipográfiai remekmű. Megérdemli, hogy felfigyeljünk rá.

Az Oelschläger család a középkorban került Szászországból a felvidéki Szepességbe, „cipszerek” voltak. Iparosok, több nemzedéken át kereskedők, mindenkor szorgalmasak. A bemutatott építész apja kimagasló képességeivel kereskedősegédből vállalkozóvá emelkedett. Felendítette a vaskereskedést, melynek társtulajdonosa lett, Kassán pénzügyintézeteket is létesített. És nagy családot alapított. Gyermekei közül a legfiatalabb, az ifjú Lajos 1896-ban született Kassán. Édesapja őt egyetemre szánta. Oelschläger Lajos 1913-ban kezdte meg tanulmányait a Budapesti Műegyetemen, de a háborús frontszolgálat miatt, melyben ezüst vítérségi éremmel tüntették ki, az oklevelét csak 1921-ben szerezte meg. Kassa ekkor már az utódállamhoz tartozott. A család polgári jóléte megengedte, hogy a fiatal építész közel két évig európai utazásokkal bővítsé látókörét és ismereteit, ezután állt munkába. A jeles budapesti Gerlóczy Gedeon építész irodájában rövid idő alatt műteremvezető lett. 1923-ban – Boskó Géza Zoltán építésztársával együtt – 62 pályázó között elnyerték a Munkácsi Kereskedelmi Akadémia tervezésére kiírt pályázat első díját. Ez a siker meghatározó volt az akkor alig 30 éves Oelschläger további pályafutására. Csehszlovákia gazdasági fellendülése egymást követően nagy megbízásokkal halmozta el a Kassára költözött fiatal építész, aki 1929-ig Boskó Géza Zoltán építésszel társulva dolgozott számos és jelentős alkotás tervezésén.

A munkácsi akadémia a késői historizmus jegyében fogant. Már ezen az első művön is mutatkozik, megannyi többszintes középületén és néhány lakóépületén később is az a sajátosság, hogy a homlokzatok élénkítésére váltakozva alkalmaz íves és vízszintes záradéku ablakokat, ajtókat, kapukat. Itt eszembe jut egy elhunyt építész barátomnak találó megjegyzése: A modern építészet nem kedveli az íves záradékat. Ez 1920-ban még nem juthatott érvényre, és később is csak részzigazság maradt, hiszen az igen értékes „római iskola” építészetében nagyon is fontos elem maradt az íves záródású falnyílás. Az 1925-re felépült munkácsi akadémiát egy évvel később követte az ungvári zsidó iskola, melynek tetszetős főhomlokzatán a tisztuló falfelületekbe iktatott ugyancsak változatos ablakok felett szepességi pártázatos párkány zárja a kompozíciót. Következtek 1927-ben

MUNKÁSÜDÜLŐ, KASSA (1939-1944)

A TÁTRAFÜREDI GRAND HOTEL BŐVÍTÉSEKÉNT ÉPÍTETT ÉTTEREM
(1936)

a munkácsi zsidó árvaház, Nagyszőlősen a közösségi ház és Tornalján a városház. Ez utóbbira Oelschläger több változatot is készített. A kor szellemére utal, hogy a várostyák nem a modernebb, nyerstégla burkolatú változatot, hanem a historizmust idéző megoldást választották. 1927-ben elkészült Kassán a Forum mozi (ma Slovan), mely a feltörő filmművészet jelentőségéhez mért alkotás. A sajtó akkor Csehszlovákia legnagyobb és jól sikerült mozijának minősítette. A 700 (!) nézőt befogadó terem mennyezetén és falain ügyesen alakított és elhelyezett világítótestek mutatkoznak. A mozi architektonikus értéke az előtér kiváló belsőépítészeti hatása. A kassai ortodox zsinagóga és iskola is egy nemzetközi tervpályázaton nyert első díj szerint épült. A zsinagóga 1927-ben készült el. Ismét a belső tér az architektonikus érték, melyet kék színben pompázó boltozatsüvegek zárnak. A csatlakozó iskolaépület higgadt kompozíciója 1933-ra épült fel. A kassainál kisebb munkácsi Scala mozi (1928) építészeti tömbje főleg a sikerült bejárat kompozícióval figyelemre méltó. Ugyanebben az évben készült el Nagymihályban a városháza. Különösen jelentős az Oelschläger munkák sorában a Kassán épült (1928) tűzoltólaktanya. A nagy középület perfekt funkciója tükröződik a kompozíción. Az eperjesi Scala mozi 1931-ben készült el. 1930-ban épült a város központjában a kassai Kereskedelmi és Iparkamara székháza.

A számos középületet követően Kassán felépült Stúr u. 1. háromszintes bérház (1929) városképi megjelenése és elrendezése miatt is Oelschläger egyik jól sikerült, kora modern épülete. Az épület közepén elhelyezett lépcsőház körül nagyobb igényeket szolgáló lakások helyezkednek el. A főhomlokzatot két hasábszerű zárterkély motiválja. A Kassán épült Bástya utca 4. sz. bérháznak (1932) is szép a homlokzata, ám inkább meglepő, mint tetszetős a Kassa Fő utca 11. zárt házsorába helyezett, de abból kiemelkedő, körablakokkal hivalkodó lakóépületé.

A szakrális építészet is szerepel a kötetben. Az 1928-ban épített la domermindszenti r. kat. templom még nélkülözi a modern építészethez való közeledés minden nyomát. Viszont az 1932-ben a tornaljai evangélikus templom – mindössze egy évvel Kotsis Ivánnak a magyar templomépítészetben irányt mutató balatonboglári katolikus temploma után – Oelschläger egyik legfigyelemreméltóbb alkotásaként valósult meg. Az épület jó arányú tömegkompozíciója, a torony és a templomtest ügyes csatlakoztatása, a toronyba vájt hatásos nyílások, mind a modern templomépítészet sorába illő kiváló munkáról tanúskodnak, csakúgy, mint a templomter belső építészeti alakítása. Ezzel hatásosan kezdődik Oelschlägernek a II. világháború kitöréséig hátralevő években kifejtett,

A KERESKEDELMI AKADÉMIA MUNKÁCSON

– Társtervező: Boskó Géza Zoltán (1923–1925)

már a funkcionalizmus jegyében mutatkozó építészeti munkája. Ehhez tartozik kiváló példaként Tátrafüreden a Hoepfner Guidó által évtizedekkel korábban épített nagyszálló bővítése és kivált annak új étterme (1936). A faépítészet szép példája a Holovica hegyi Lajos menedékház és kápolna (1935), valamint a Kassa városi strand (1936).

A Felvidék magyarlakta területe 1938. novemberben tért vissza Magyarországhoz. Oelschläger irodájában alig korábban készült el Kassa város közműveinek nagyszabású palotaterve. Építésére már nem került sor. Néhány hónappal később Szlovákia önálló állam lett, és újabb fél évvel később, 1939 szeptemberben kitört a második világháború. Mindezek az események megszakították a város két évtizedes építési lendületét. A tárgyalat könyv még beszámol arról, hogy 1941-re ötletes alaprajzzal és tiszta homlokzattal felépült Kiszebenben az Oelschläger által már korábban tervezett kultúrház és mozi.

Oelschläger Lajos – apjának rosszallása ellenére – 1939-ben *Őryre* magyarosította nevét, hogy az első világháborús kitüntetés alapján Horthy Miklós vitézzé avathassa. Így természetesen ő kapott megbízást az egykori kassai szabadkőműves-páholy épületének átalakítására a város vitézi székházává. Ez 1943-ben el is készült. Majd 1944-ben utolsó kassai alkotá-

saként épült a munkásüdülő. Ez méretével, hatásos tömegtagozódásával a korszak impozáns példája.

„Kassa kényszerű elhagyása után Óry Lajos családjával Miskolcon telepedett le” – írja a Priátková–Pásztor kötet. A közelgő front elől családjával Szlovákián át Morvaországba menekült. Az újjászületett csehszlovák állam nem fogadta őt vissza. Ezért előbb Sárospatakra vonult, majd Miskolcon talált munkát. Akkor 50 éves volt.

1949-től szerveződtek a magyar állami tervezőirodák. Óry Lajos a miskolci irodához került. Itt nemsokára jelentős sikert aratott a Bükk-hegységben levő csipkés-kúti csikótelep tervezésével (1951). Ezt annak idején a magyar szaksajtó elismerően ismertette. A következő másfél évtizedben az ÉSZAKTERV-ben több jelentős munkát is tervezett: a miskolci Miklós utcai általános iskolát, a gyógyszerügyi központot és a Diósgyőri Egészségügyi Központot. Tevékenységének a végén rövid ideig a megyei feladatokat ellátó BORSODTERV igazgatója volt. A most megjelent kötet ezeket is részletesen ismerteti és elemzi. Kár, hogy a kötet szerzői a Miskolcon végzett munkát Óry Lajos életműve kevésbé értékes fázisának ítélik meg, ami aligha helytálló.

Oelschläger-Óry munkássága az 1920-as években ugyan már nem sorolható a még közkedvelt historizizmushoz, de a modern építészet kibontakozásának csak zsenge jeleit mutatja. Pedig akkor Csehszlovákiában és Magyarországon egyaránt – a CIAM és a Bauhaus hatására – már hatásos példákkal éledezik egy új építészet. De Oelschläger műveit ekkor már áthatja egy szokatlanul gazdag formarészletképzés, őt a belső építészet tettségösszé válása egyik mesterének tekinthetjük. A részletképzés szépsége mutatkozik megannyi játékos homlokzati dekorációjában is. A meztelen falfelületeket még elveti, az ablakokat keretezi, a falsarkok éleit mintázatokkal hangsúlyozza. Mindennek eredménye egy sajátos formanyelv. Épületei különböznek a múlttól és a bontakozó tiszta modernőtől egyaránt. Az 1933-ban épült tornaljai evangélikus templomot életműve legjelentősebb alkotásának tekintem.

A könyv burkoltan vádirat is. A 20. század vádirata. Oelschläger-Óry Lajos élete magyar sorsot tükröz. Az utódállamban kitaruló anyagi lehetőségek után a minden ízével Kassához kötődő családi hagyomány és az első háborús katonasors következményei ütköznek egymással, végül szinte a hontalanságig űzik ezt a tehetséges embert. A területi változás, az áttelepülés történelmi csapásként érthető. Megdöbbenő a beszűkített életforma után a miskolci beilleszkedés, ami a korosodó építész életerejéről tanúskodik.

Óry Lajos 1984. szeptember 1-jén hunyt el Miskolcon.

Hálával tartozunk a kötet szerzőinek, hogy munkásságát bemutatták, és érzékeltették, hogy Kassa város nem feledkezett el fiáról, hanem ma is nagyra becsülik. Ezt a kötetet ezért itthon megnyugvással kell kezünkbe venni.

(*Adriana Priatková–Pásztor Péter: Oelschläger-Öry. Košice s.r.o. Agentúra SASA, 2012.*)

KUBINSZKY MIHÁLY

HIT ÉS ERKÖLCS

Erős, de viszonylag uniszónó támadás érte a 2011. évi CXCV. törvényt, vagyis az új köznevelési törvényt, amely 2013. szeptember 1-jétől kötelező tantárggyá teszi a szülők választása szerinti hit- vagy erkölcsotant. A második Orbán-kormány döntése megpróbálja érdemben meghaladni a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949/5. számú törvényerejű rendeletével kialakult meglehetősen áldatlan, több mint fél évszázados helyzetet. Sem az új köznevelési törvény, sem az ezt érő támadások, illetve a támadások valódi célja, nem érthetők meg az elmúlt korszak vonatkozó főbb történéseinek rövid áttekintése nélkül.

1946 májusában a Magyar Katolikus Püspöki Kar pásztorlevelet adott ki a kötelező iskolai hitoktatás védelmében. Erre a szokatlan lépésre azért volt szükség, mert a helyzet is szokatlan volt: a teljes hatalom megszerzésére törekvő magyar kommunisták az egyházi iskolák államosításáért indított kampányukban elvették a lépést: a sorozatos középiskolai „fegyverrejtegetéses összeesküvések” támadássorozata váratlanul összeomlott a bajai ciszterci gimnázium leleplezésének ügyében, ugyanis a napilapok tévedésből előbb közölték az összeesküvés hírért, mint hogy a rendőrség kiszállt volna a helyszínen. Pedig a terv egyszerűnek tűnhetett: spontán módon az esztergomi, keszthelyi, pécsi, váci és budapesti szerzetesi középiskolákban mind-mind rejtegetett fegyverre és államellenes összeesküvésre bukkantak a razziazó illetékesek; ennek következtében érthetően szinte küszöbön állt már az egyházi iskolák államosítása, hiszen ezek az intézmények minden jel szerint a fegyveresen szervezkedő reakció fészkei voltak. Ha pedig nincs egyházi iskola, akkor egyrészt azokra a szerzetesekre sincs szükség, akik ezeket fenntartották, másrészt azonban teljesen érthetetlen a kötelező hitoktatás fenntartása is. Talán ez volt a Kommunista Párt „A” terve.

Mai szemmel persze magyarázatra szorul, miért ragaszkodott a püspöki kar a kötelező hitoktatáshoz, vagyis, ahogyan egy mai liberális kommentátor mondaná, a személyi szabadság, a szabad választás korlátozásához. Az indoklás érdekes módon nagyon egyszerű: bár megbízható közvélemény-kutatás nem készült, minden jel arra utalt, hogy maguk a szülők tartották ezt döntő többségükben fontosnak. Éppen ezért alakult meg a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége Mindszenty támogatásával, amely nemcsak azért volt korszakalkotó, mert a hazai nevelés történetében ez az első országos szülői szerveződés, hanem azért is, mert rendkívül hatékonyan tudta segíteni az iskolai és családi nevelés összhangját. Sokáig persze nem működhetett az országosan mintegy kétezer helyi csoportot számláló szervezet, csupán 1945-től 1948-ig, és utolsó titkárára börtönbüntetést várt. Bár a szervezet katolikus volt, sok protestáns közösség is támogatta a fellépésüket, ezért aztán Mindszenty teljes nyugalommal hivatkozhatott XI. Piusz *Divini Redemptoris* enciklikájának gondolatára egy gyűlésen, amely szerint a családnak közvetlenül a Teremtőtől kapott joga és kötelessége a gyerekek nevelése, ezzel a jogukkal a szülők (igen nagy többségükben katolikusok és protestánsok) vallásos szellemben akarnak élni, ezért az állam mindenfajta hitoktatást korlátozó lépése alapvető jogot sért.

Tehát minden jel arra utal, hogy 1947-ben a szülők túlnyomó többsége kötelező hitoktatást akart: csak a katolikus gimnáziumokba 1946–47-es tanévre 28 000 tanulót írtattak be, néhány százalékkal többet, mint az előző években. Ez azonban semmire sem volt elég, hiszen az Országgyűlés a jól látható többségi akarat és az országos tiltakozó megmozdulások ellenére (az Ortutay ellen saját tanulóvárosában, Szegeden tüntető diákokat egyszerűen internálták) 1948. június 16-án megszavazta az egyházi iskolák államosítását; a kötelező hitoktatást pedig egy évvel később, 1949. szeptember 5-én eltörölte. Ez lehetett a Párt „B” terve; ami nem sikerült 1946-ban, a fegyveres diák-összeesküvések koholt vádjával, azt három évvel később, a látszatra még kevesebbet adva valósították meg.

A kommunizmus évtizedei alatt a „fakultatív” hitoktatásra való beiratkozási tendencia egyre határozottabb csökkenést mutatott. A mai baloldali szociológiai elemzők gyakran hangoztatják, hogy a társadalom elvallástalanodása európai jelenség. Ez igaz is, ám ami Magyarországon történt, az inkább a vallásgyakorlás és a hitoktatás ellehetetlenítésének a következménye. Egyes becslések szerint, míg Nyugat-Európában a templomba járók aránya az 1950-es és az 1980-as évek között a felére csökkent, addig Magyarországon az ötödére. A katolikus papi hivatások száma is folyamatosan apadt: 1955-ben 504-en, 1965-ben 299-en, 1975-ben 253-an,

1985-ben 190-en jelentkeztek a szemináriumokba. A *Magyar Kurir* jelentés szerint 2013 júniusában 20 papszentelés történt országsszerte. Igaz, a szemináriumi jelentkezések száma és a szentelések száma között mindig is volt különbség, de a csökkenés mértéke drámai.

A társadalom erőszakos elvallástalanításának egyik fontos eszköze a hit továbbadásának ellehetetlenítése volt. A hitoktatást a diktatúra évtizedei alatt Darvas József vallás- és közoktatási miniszter 1950. szeptember 15-én megjelent rendelete szabályozta, amelyet 1957. március 24-én újítottak meg. Ez a rendelkezés eleve kizárta a hitoktatás lehetőségéből a fiatalok mintegy felét, hiszen az engedély csupán általános iskolákra és gimnáziumokra vonatkozhatott, viszont a 14–18 év közötti korosztály fele szakmunkásképzőbe és szakközépiskolába járt; továbbá tilos volt az óvodai és a főiskolai, egyetemi, tanító- és óvónőképző intézeti hallgatók számára is hitoktatást tartani. A rendszer fontos törekvése volt, hogy a „klerikális reakció” se a munkásosztályt, se a vezető értelmiségit ne befolyásolhassa.

A hittan-beiratkozást 1949-től sok helyen adminisztratív úton nehezítették meg vagy tették teljesen lehetetlenné, így nem meglepő, hogy a lebeszélések és megfélemlítések következtében a „fakultatív” iskolai hitoktatás az országban sok helyen teljesen megszűnt. De az ambiciózusabb, karrierre vágyó szülők maguktól is tudták, hogy az előmenetelükhöz szükséges párttagság lehetetlenné teszi a gyermekük hittanoktatását, vagy akár csak a megkeresztelését is, hiszen az MKP-nek, MDP-nek és MSZMP-nek tagja az lehetett, aki vállaltan ateista, a dialektikus materializmus talaján álló dolgozó. És a párttagság lényegesen megkönnyítette a munkahelyi előrelépést. (A világnézeti megszorítás már csak a negyedik utódpártnál szűnt meg, bár a rendszerváltás előtt Turay Alfréd teológus nyílt levélben szólította föl az MSZMP vezetését: döntsék el, pártként vagy egyházként kívánnak-e működni.) Azt is tudták a szülők, hogy gyermekük középiskolai és egyetemi felvételi szempontjából csöppet sem lényegtelen szempont, fölkerül-e a káderlapra a hittanoktatás, ezért az utolsó években, hetedikben-nyolcadikban, és harmadik-negyedik gimnáziumban mindig jelentősen csökkent a hittanra jelentkezők száma. Az iskolai hitoktatás fontos körülménye volt, hogy az órákat csak az utolsó tanóra után lehetett megtartani, s ez a tény rendkívül alkalmas volt a hittanra járók megszegyénítésére vagy más, a hittannal egyszerre tartott, vonzóbb tevékenységekkel a tanulók lemorzsolására. Mivel a hittan osztályozása tilos volt, ezért a számonkérés is akadályokba ütközött, sőt a rendelet szerint még a mulasztások sem voltak szankcionálhatók. Igaz, hogy a hitoktatók állami tiszteletdíjat kaptak, viszont nem lehettek a tantestület tagjai, a hittan-

órán kívül tilos volt bármilyen más foglalkozásra, helyettesítésre, iskolai kirándulásra stb. meghívni őket. Ráadásul megbízásukat a megyei vagy fővárosi tanácstól kapták, s ez a megbízás bármikor megvonható volt, ha a hitoktató ellenséges álláspontot hangoztatott a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel kapcsolatban.

A templomi hittanoktatással viszont sokkal egyszerűbb volt a helyzet: amint az Czapik Gyula egri érsek 1952. október 27-i körleveléből kiderül, ez teljesen tilos volt, csak az első gyónásra-áldozásra, valamint a bérmálásra felkészítő foglalkozást lehetett megtartani; az előbbire két hónapig, az utóbbira egy hónapig készülhettek, heti két-két órában. Viszont tilos volt bármiféle „propagandát folytatni” – akár a szószékről is – az elsőáldozás és a bérmálkozás mellett, és a foglalkozások idejét be kellett jelenteni a helyi tanácselnöknek, akárcsak a foglalkozás vezetőjének nevét, valamint – nehogy a csalafinta hitoktatók megkerüljék az engedélyezett időhatárokat – meg kellett adni az elsőáldozás és a bérmálkozás időpontját is. Az 1950. szeptember 15-i, a vallásoktatás kérdéseit szabályozó rendelet szerint az iskolán kívül semmiféle foglalkozást nem tarthatott a hitoktató, nem szervezhetett kirándulást, tanulmányutat, imacsoportot, kisközösséget, de még ministránsgoglalkozást sem.

A hitoktatás ilyen mértékű, drasztikus akadályozása nem csupán a Rákosi-korszak sajátja volt, a rendelet legfőljebb az 1956/57-es tanévben nem érvényesült, ám 1957. március 24-én új, az 1950-essel azonos tartalmú szabályozás született, amely 1990-ig volt érvényben. Az egyik legmegdöbbentőbb hitoktatás elleni per nem is a Rákosi-érában, hanem 1961-ben sújtott le tizenegy vádlottra, akik esetében a bíró a templomon kívüli hitoktatást a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésnek minősítette, súlyos, hat-nyolc éves szabadságvesztéssel. Ráadásul egyre több bizonyíték kerül elő arról, hogy az állambiztonság még közvetlenül a rendszer összeomlása előtt is szorgalmasan megfigyelte a templomba járókat.

A kommunizmus egyházellenes lépéseinek felszámolása meglehetősen lassan és ellentmondásosan valósult meg. Meglepő módon maguk a történelmi egyházak sem tartották kívánatosnak az 1949 előtti struktúra felállítását. Maga Cserháti József pécsi püspök nyugtatta így a közvéleményt a *Magyar Nemzet*-ben megjelent cikkében: „nem lehet az életet ott folytatni, ahol negyven esztendővel ezelőtt abbahagytuk. Reformot semmiképpen sem lehet úgy elképzelni, hogy mindent vissza kívánunk állítani, a régi birtoklásokat, az intézményeket, a szokásjogokat... Nem szorulunk többé a templom falai mögé, egyszerre megnyílt előttünk a tár-

sadalom egésze.” Ez persze tévedés volt, ráadásul az átalakulás kérdéseiben meglehetősen tapasztalatlan püspöki kar sokszor olyan egyezségeket, kisalkukat kötött, melyek következménye az egész társadalom működésére napjainkig kihat.

Egyik ilyen rosszul kezelt problémakör éppen a hitoktatás kérdése. Bár 1988 márciusában Szendi József veszprémi püspök Grósz Károllyal való találkozásán bátran sürgette a hitoktatás szabadságát, az ifjúsággal való szabad foglalkozást, a betiltott szerzetesrendek működésének engedélyezését (s levelét nem az *Új Ember*, hanem a *Beszélő* jelentette meg), a püspöki kar többi tagja és az esztergomi érsek sokkal óvatosabban fogalmazott nála. Grósz nem siette el megválaszolni az egyházi vezetők kérdéseit-kéréseit: jelentős részüket valósággal lepattintotta novemberben, azt a képtelenül hazug állítást téve, hogy „az egyházak hazánkban évtizedek óta törvényes keretek között a templomon kívül is szabadon működhetnek”. Ugyanakkor ígéretet tett a templomi hitoktatás adminisztratív eszközökkel történő akadályozásának megszüntetésére, vagyis hogy nem kell majd a megyei tanács végrehajtó bizottságához folyamodni engedélyért. Mármint ahhoz, hogy a plébánia épületén belül hitoktatás legyen. Ez lett volna a már évtizedeken keresztül tartó szabad működés. De már a szerzetesrendekkel vagy az új katolikus középiskolákkal kapcsolatban közel sem volt ilyen megértő, csupán azt engedélyezte, hogy a ciszterciek segítsék a papok képzését egy új tanulmányi házban. A változás gyorsasága végül túlszaladt Grószon, de sajnos a püspöki karon is.

A rendszerváltozásig a magyar társadalom igen rossz erkölcsi állapotban jutott el, és a vallásosság mértéke történelmi mélypontra került. Mind a hitoktatás szabályozása, mind az egyházi iskolák létrehozása azonnal az ideológiai harcok kereszttüzebe került, ahogyan a nem egyházi fenntartású oktatási intézmények – akkori fogalommal – világnézeti semlegessége is. Az új és újjáalakuló politikai pártok többségének nemigen volt tapasztalata a programalkotásról, ezért meglehetősen elnagyolt választási programok születtek, melyek legföljebb néhány alapvető fogalmaztak meg pontosan. A társadalmat döntő mértékben befolyásolni képes sajtó azoknak az embereknek, gazdasági és egyéb érdekcsoportoknak a kezén volt, akik részben szocializációjuk, részben előéletük, személyes meggyőződésük miatt (mint kiderült, igen gyakran titkosszolgálati kötődések okán is) valódi változásban kevésbé voltak érdekelték. A véleményformálónak így jelentős szerepük lett a kialakuló hitoktatás- és egyháziiskola-ellenes közhangulatban. A lelkiismereti és vallásszabadságot szabályozó egyik utolsó pártállami törvény, az 1990. IV. röviden és elnagyoltan foglalkozott

a hitoktatás kérdésével 17. paragrafusának 2. bekezdésében: „Az egyházi jogi személy az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben – a tanulók és a szülők igényei szerint – nem kötelező jelleggel (fakultatív tantárgyként) vallásoktatást tarthat.” A mondat értelmezése minden látszat ellenére egyáltalán nem volt egyszerű feladat; legalábbis az 1990. május 2-án megalakuló szabadon választott Országgyűlés jobb- és baloldali politikusai eltérő módon interpretálták a törvény részletét.

A törvényértelmezési vita kirobbanását megelőzően az Országgyűlés egyik korai ülésnapján 1990. július 2-án Mózes Mihály, az SZDSZ képviselője sürgette felszólalásában egy hitoktatásról szóló törvény mielőbbi megvitatását. (Valószínűleg a 1990. IV. törvény 17. paragrafusát nem ismerte.) A képviselő felvetése valóban reális volt, hiszen, mint hivatkozott rá, az erre vonatkozó utolsó rendelkezés az ötvenes években született. Annál érdekesebb, hogy milyen elvek szerint kívánta megalkotni az új hitoktatási törvényt: állami iskolában a hitoktatás egyházi feladat, ám az nem lehet tanrendi, vagyis a hittan nem kerülhet be az órarendbe; nem tüntethető fel a felekezeti, hittanjegyet nem szabad a bizonyítványba írni, a hitoktatást nem finanszírozhatják az iskolák. Ugyanakkor azt javasolta, az egyházak kapják vissza tulajdonaikat, hogy gondoskodni tudjanak a hitoktatásról. Javaslatának sürgősségi tárgya vételét a parlamenti többség elvetette.

De nem csupán a liberális párt folytatott egyre hevesebb csatát a kormánnyal a hitoktatás kérdésében, hanem az SZDSZ 1990. IV. törvényre vonatkozó módosító indítványának elutasítása után maga az Alkotmánybíróság nyilatkozott, hogy jogértelmezésével megoldja a helyzetet. A vita az állami szerepvállalás körül zajlott: azt jelenti-e, hogy tilos a hittanlátogatás nyilvántartása a bizonyítványokban és egyéb dokumentumokban, vagy azt, hogy az állam kéri fel az egyházakat a hitoktatás megtartására. Más szempontból: integrálható-e a fakultatív hitoktatás az órarendbe, vagy ismét a tanórákon kívülre kell száműzni, mint azt az 1950-es rendelet tette. Az Antall-kormány szándéka egyértelmű volt: tantervi integrációt, nyilvántartást, osztályozást akartak; szándékukban állt a hitoktató tantestületi taggá fogadása, és Beke Kata államtitkár még arra is utasítást adott 1990 júniusában, hogy dolgozzák ki a hittanításban részesülni nem kívánó gyerekek számára a párhuzamosan választható erkölcsoktatás részleteit. Mindez a kommunista rendelet valódi meghaladását jelentette volna, szinte azonos módon a 2011. évi CXCV. törvény vonatkozó rendelkezéseivel.

Csak hogy az akkori ellenzék teljes sajtóarzenálját felvonultatta a tervezet ellen. A Fidesz oktatáspolitikusa a tervezet alkotmányellenességét hangsúlyozta, hiszen a 60. paragrafus 2. bekezdése szerint mindenkinek

joga van ahhoz, hogy a vallását és meggyőződését kinyilváníthassa vagy a kinyilvánítást mellőzze. Márpedig ha bizonyítványba kerül a hittan- vagy az erkölcsstanjegy, akkor nincs mód a kinyilvánítás mellőzésére. A legfájdóbb, hogy a történelmi egyházak mindegyikében voltak olyan társutasok, akik határozottan hangot adtak a hitoktatás további marginalizálásának szükségességére vonatkozó kívánalmaiknak.

Ebben az 1949-es évet idéző pergőtűzben, ahol nyomásgyakorlásra felvonultak a baloldali pártok, a szinte teljes magyar sajtó, de még a történelmi egyházak „meghatározó” haladó személyiségei is, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium visszavonulót fújt, s végül egy egyszerű miniszteri utasításban minden kérdésben engedett: a hittant nem lehet tanrendbe integrálni, nyilvántartás nem vezethető róla, a hittanjegy bizonyítványba nem írható be, és a hitoktató ugyanúgy tantestületen kívüli pária, mint az ötvenes években. Egyetlen dolgot kötöttek csak ki: az iskola a tanórák után szervezett hitoktatás idejére nem szervezhet programokat...

Hasonló heveséssel és szinte azonos recept szerint zajlott az egyházi iskolák alakulása ellen szervezett hadjárat: a Dabas-Sári Szent János Iskola ellehetetlenítésére irányuló kísérlet (1993), a fővárosi Ady Endre Általános Iskola átadását akadályozó hadjárat (1994) csak a legismertebbek voltak. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni első évtizedben hosszú ideig évente legfőljebb 10-15 katolikus iskola indult, és az alakuló egyházi intézmények egyáltalán nem veszélyeztették az oktatás struktúrájának a megváltoztatását.

A hitoktatás napjainkig tartó kálváriájának története még számtalan érdekes részletet tartalmaz, ám a köznevelést szabályozó 2011. évi CXCV. törvény előzményeinek megértéséhez talán ennyi is elég. Szinte az ellenvetéseket is fölösleges felsorolni, hiszen a hitoktatás körüli polémiában nagyon kevés újdonság volt hallható. Az egyik ilyen újszerű, érdekes, ám a korszellemet nagyszerűen megjelenítő véleményt egy újságíró fejtette ki: az erkölcsstan oktatása azért szakmaiatlan, hiszen nincs is erkölcs. A másik új elemet Kunhalmi Ágnes, az MSZP oktatáspolitikusa vitte a diskurzusba, aki 2013. április 15-én az ATV Start műsorában ezt mondta: „A hit világában ilyen formán az államnak nem kell részt vennie, nincs köze hozzá. Azt, hogy a gyermeknek milyen a hitélethez való viszonya, azt a szülő dönti el, mit tart a gyermeke számára a legfontosabbnak. Mindig jobban fogják tudni az anyukák és apukák, hogy mi jobb a gyermeknek, mint egy miniszteriumi szoba döntéshozója.” Érdekes gondolat, a politikusnak az idő rövidege vagy egyéb elfoglaltságai miatt láthatólag nem volt módja megismerkedni a törvény szövegével.

Egyébként a beiratkozások során a szülők 52 százaléka választotta a hittant, ami a 2011. évi népszámlálás vallásosságra vonatkozó adatai miatt sokak számára nagy meglepetést okozott. S hogy a kötelező hittannal mennyire „iratkoztunk ki” ismét a demokratikus világból? Az Európai Unió tagországainak nagy többségében a tanrend része a hit- vagy erkölcstan; hét ország jelent csupán kivételt. Bár a megoldások sokfélék, de a kötelezően választható hittan-erkölcstan párosítás Belgium, Csehország, Litvánia, Lengyelország, Németország, Szlovákia, Ausztria, Luxemburg, Románia, Szlovénia, Anglia, Finnország, Portugália, Észtország, Lettország oktatási rendszerére jellemző, míg az alternatíva nélküli kötelező hitoktatás Málta, Horvátország, Görögország, Írország, Olaszország, Spanyolország iskoláira – igaz, ezekben az országokban is nagyon eltérő módon.

FÁY ZOLTÁN

IPAROSÍTÁS, ÚJRAIPAROSÍTÁS – DE MI AZ IPAR MA?

Eszámunk elején röviden összefoglaltam Európa jelenlegi helyzetét az ipar szempontjából. A továbbiakban kitérek részletesebben a témával kapcsolatos összefüggésekre. A szovjet minta szerinti nehézipar, nehézevegység, hadiipar, nem-minőségi könnyűipar kiépítésének az 1950-es évek elején az első és legfőbb mozgatója az elkerülhetetlennek látszó világháborúra való felkészülés volt. Mindez azonban a 'détant' korszakától kezdve lét-okát veszítette, és hamarosan már a hatalmi körökön belül is sokan felismerték: valahogy túl kellene lépni az erőltetett iparosodás gondolatán. Születtek is reformelgondolások, ám addigra megmerevedett a foglalkoztatási és a területi szerkezet, valamint az ezzel együtt járó hatalmi struktúra; hiszen emlékezhetünk, hogy a csepeli fémművek, az ózdi kohó, az újpesti hajógyár, a diósgyőri kohó és hadigépgyár, a nógrádi és borsodi szénbányászat, a mecseki uránbánya egyben hatalmi központ is volt. A költséges – és perspektívátlan – bányák, ipari üzemek politikai és szociális okok miatti fenntartása folyamatos terhet rótt a népköztársaságra – a mind komolyabb magyar eladósodás egyik fő komponense áll itt előttünk.

Ez a szocialista ipar, és az itt nem taglalt könnyűipar, élelmiszeripar, a házgyári technológiára állított építőipar nem volt képes kielégíteni a fo-

gyasztók növekvő igényeit, és nagy többségében még nyomott bérszintünk mellett sem volt versenyképes a nemzetközi piacokon. Hiánygazdaság és túltermelés: ez jellemezte a piaci elemeket óvatosan adagoló magyar szocializmust, de még inkább azokat a tervgazdaságokat, amelyek a nagyipari termelés állítólagos fölénye jegyében meghirdetett iparosítás merevebb állami formáit valószínűsítették meg. A túlzott iparosítás a szolgáltató tevékenységek elhanyagolásával jár együtt: az emberek mozgási, kommunikációs, szórakozási igényeit a szovjet ideológia nem kívánta kiszolgálni – de valójában nem is volt képes elég telefonvonalat, tisztességes személyautót és hozzá való infrastruktúrát, színvonalas fogyasztási cikket előállítani. Miközben már minden fejlett gazdaságban a terciér (szolgáltató) ágazatok váltak a legfőbb foglalkoztatókká, a legnagyobb értéktelítőkké, addig a szocialista országokban még mindig a túlméretezett és erősen környezetszennyező, energiaigényes ipar maradt a politikusbüszkeség tárgya, a modernitás megtestesítője.

Ami a politikai rendszer megváltozásakor történt, arra ráillik *Joseph Schumpeter* osztrák, majd amerikai közgazdász kapitalizmusjellemzése: *teremtő pusztítás* ('creative destruction'). Új iparágak születtek, nagyrészt a régiék romjain. Azonban a korrekció nálunk – és máshol is – túlfutott azon, mint ami szükséges és elégséges lett volna: olyan iparágak is megroppantak, eltűntek, amelyeknek pedig lett volna létjogosultságuk piacgazdasági körülmények között. Amelyik nagy állami vállalat nem esett át hamar a magánosításra, az könnyen a felszámolás sorsára jutott. Az ipar nagyobb felében hazai vagy – ami jellemzőbb volt az egész térségben – külföldi tulajdonosoké lettek a volt szocialista üzemek. Ahol külföldi nagyvállalat keretében maradt fent az ipari tevékenység, gyakran megfigyelhetjük a 'de-skilling' zsargonnal illetett jelenséget: a kutatási, fejlesztési tevékenységet a külföldi cégközpont adta, a magyar leányvállalatnak lényegében maga a gyártás jutott, s ennek megfelelően kevesebb mérnök, a korábbinál sokkal kevesebb képzett szakember kellett a termeléshez. De a hazai magántulajdonosok kezében is gyakran az egyszerű bedolgozó szerep jutott egy sor nagy múltú vállalatunknak.

„Lebutított” ipar, mondhatnánk keserűen, noha azt jól lehetett tudni, hogy a mérnöki munka egy nem csekély hányadát az indokolta a tervgazdasági rezsimben, hogy a fél-zártság viszonyai között olyasmint is itthon fejlesztettek, aminél sokkal modernebb termék és technológia régen rendelkezésre állt a nyugati piacgazdaságok cégeinél. A fejlesztőmérnöki állások számának hirtelen esésére tehát számítani lehetett, bár azt is remélhetjük, hogy a piacra lépés szabadságának, a modern technológiákhoz való szabad

hozzáférésnek, valamint a tőke gyors beáramlásának együttes hatására a térség lassan kikerül a közepes jövedelmű és fejlettségű országokat gyakran fenyegető pangás állapotából („middle income trap”), és a remélt technológiai szintemelkedés megnöveli a szellemi tőke iránti igényt. Arra is joggal gondolhattunk, hogy a külföldi tulajdonos idővel a nagy hozzáadott értékű tevékenységeket is hajlandó a térségünkbe telepíteni józan üzleti kalkulációi alapján, mihelyt a szükséges intézményi, erőforrásbeli és bizalmi feltételek nálunk is kialakulnak. És valóban, magyar példák sora mutatja, ahogy az eleinte csak összeszerelő tevékenységet végző nyugati tulajdonú nagyüzembe fokozatosan betelepülnek (történelmileg: visszatelepülnek) az alkalmazott technológiai kutatások, műszaki fejlesztési munkák, az eredeti tevékenység disztribúcióval, minta- és formatervezéssel és sok olyasmivel bővül, amihez adaptációs készséggel megáldott, viszonylag olcsó bérű munkások helyett immár *jól képzett szakemberek* kellene.

Itt azonban egy komoly ellentmondást kell exponálnunk: míg történelmi távlatban talán gyorsnak is mondható a régi iparok eltűnése és újak születése, és természetes folyamatnak tekinthető a foglalkoztatottaktól elvárt készségek átalakulása, egészen másként élük meg mindezt a közvetlenül érintettek. Ha nem kell annyi barnaszén, urán, nyersvas, akkor bizony annyi bányász és kohász sem kell, meg bányamérnök és kohómérnök sem. Ha az országot többé nem sújtja az érzékeny technológiákra kivetett nemzetközi kereskedelmi korlátozás (miként az érvényben volt a hidegháború végéig), akkor nincs szükség annyi fejlesztőmérnökre sem, hiszen „polcra levezhető” a legfrissebb technológia. A munkavállaló nem történelmi időben gondolkodik, hanem hónapokban, legfeljebb egy évben, és nem az objektív folyamatok izgatják, hanem az elhelyezkedési esélyek.

A rendszer megváltozásával a feleslegessé váló képzetlen és képzett munkaerő vagy talál magának rövid időn belül új foglalkozást, más hivatást, vagy sem. Innentől már nagyon sok múlik az érintett személyek képességein, fizikai állapotán, a motiváción, valamint a társadalom ösztönző és kényszerítő mechanizmusain. A túlzott méretű ipar visszafogyási folyamata minden országban nehéz volt; a foglalkoztatási tényadatok alapján a cseh társadalom jobban, a magyar rosszabbul reagált. Nálunk viszonylag könnyű lett átlépni a munkaerő-piaci adaptáció elől a korai nyugdíjazásba, eltűnni a szürkegazdaságban, mások pedig a jóléti rendszerre bízták magukat; megint mások vállalkozásba kezdtek az országon belül, és voltak, akik hivatásuknak megfelelő álláshoz jutottak az új szerkezetű iparban.

Egészében véve az mondható el, hogy történelmileg rövid idő alatt új ipar nőtt ki hazánkban. Még azzal is büszkélkedhetünk, hogy a magyaror-

szági kivitel összetételében nagyobb arányt tesznek ki a csúcstechnológiát képviselő (high-tech) termékek, mint egy sor fejlett európai országban. Az imponáns adatok által bemutatott képet persze az árnyalja, hogy a magyar tulajdonban levő magáncégek, állami vállalatok termelékenységére és technológiai szintjére rendszerint elmarad a külföldi tulajdonú szektorétól, amikor tehát a magyar ipari kivitel remek műszaki színvonaláról értekezünk, akkor a legtöbb esetben külföldi nagyvállalat itteni termékeiről, azok kiviteléről van szó.

Ez az a háttér, amelynek ismeretében érdemes rátekinteni az iparfejlesztés mai vitáira. Mert valóban vita folyik a fejlett világban, és a magyar közéletbe is bekerült a kifejezés. 2010 után kormányzati tényezők nyilatkoztak az ország újraiparosításáról, majd tettek is következtek: a kormány jelentős összegeket fordított az adófizetők pénzéből arra, hogy megnövelje tulajdoni hányadát ipari vállalatokban (Mol, Rába), anyagilag támogasson nagy külföldi ipari csoportokat magyarországi fejlesztésükben. Eközben a pénzügyi szektort, a távközlést, kereskedelmet különadóval terhelte, a közszolgáltatók nyereségét a hatósági árak és szabályozási elemek hirtelen megváltoztatásával („rezsicsökkentés”) vonta el.

Erre a gazdaságpolitikai irányvételre természetesen reagálnunk kell, de előbb érdemes rátekinteni arra, hogy más országokban milyen irányt vett a politika. A pénzügyi válság utáni európai esetek egy része leplezett vagy leplezetlen piacvédő szándékot tükröz: így például az előző francia elnök korábbi tevékenységkiszervezések visszacsinalását helyezte kilátásba. Bejelentéséből azután sok nem lett, és okkal. Ha ugyanis valamilyen eszközzel rávennék a drága bérű anyaországban működő cégek központot lényegi tevékenységek visszavitelére, akkor az egész termelési lánc nyereségessége kerülne veszélybe. Az ilyen piacvédelemhez szubvenció is kellene, de tartós állami segínyt uniós tagállam nem nyújthat. Az USA kormányát ilyen jogi korlát nem köti, de a közgazdasági logika igen: az Obama elnök által meghirdetett újraiparosítási (re-industrializációs) program valójában a tudásgazdaság gondolkörébe illő fejlesztési projekt, semmint állami segélyprogram.

Amerikára rá is fért a fejlesztési program, mivel a válság alatt, majd azt követően rekordmennyiségű ipari munkahely szűnt meg. Egy ideje viszont az ipari foglalkoztatás csökkenés üteme lassult; a politikus elkönnyvelheti saját sikerének, de azt is tudni: a kínai és egyéb ázsiai termelők bérköltsége évek óta nő, és bizonyára növekedni fog, ezért az észak-amerikai, nyugat-európai, valamint az ázsiai bérek közötti különbség bizonyos mértékig csökken. Mivel léteznek egyéb nagy költségtelek is (szállítás,

finanszírozás, biztosítás, minőség-ellenőrzés), ezek növekedése a további termelészervezések ellen hat. Arra is van példa a fejlett gazdaságokban, hogy néhány fázist visszavisznek Kínából, noha nem szükségszerűen oda, ahol korábban volt. Számos német vállalat döntött úgy, hogy a szállítási lánc hosszából adódó kockázatok újraszámolásával megtérül visszahozni Európába ázsiai partnerekhez kivitt műveleteket – leginkább a kelet-közép-európai térségbe, amely sokkal közelebb van, és amely továbbra is sokkal olcsóbb bérű, mint az európai mag-gazdagság.

A fejlett világban követett kormányzati politikákból, vállalati stratégiákból az a kép kerekedik ki, hogy az újraparosítás kapcsán a jelentős hozzáadott értéket előállító, versenyképes ipar fejlesztéséről van szó, és nem általában az ipar mint ágazat preferálásáról. Emellett azonban a gazdaságpolitikusok újból felfedezik, hogy a kellően diverzifikált, azaz többféle szektort és tevékenységi kört felölelő gazdaság az üzleti ciklus ingadozásaival szemben ellenállóbb, mint az, amelyik túlságosan függ egy vagy csupán néhány gazdasági ág eredményeitől. A fejlett országok mindegyikétől távol áll a monokulturás jelleg, ezért esetükben legfeljebb bizonyos aránymódosítás a feladat: a diverzifikált szerkezetben van (lenne) helye a mostaninál nagyobb feldolgozóipari hányadnak. Ám ennek az iparfejlesztésnek nincs köze a korábbi kelet-európai és ázsiai marxista ideológiához, amely a „produktív” tevékenységet szembeállította az „improduktívval”.

És ezzel hazaértünk: elég széles körű tapasztalataim szerint még mindig erőteljesen él – és nemcsak a nagyközönség idősebb felében – a „történelmi materializmus” nézetrendszerének egy sor alaptétele és fogalma, így a produktív és az improduktív munka megkülönböztetése, és az előbbi felsőbbrendűségének hallgatólagos elfogadása. Egyébként nemcsak a régi szakik feje jár így: sok rangos megszólaló (hivatalos személy és hírmagyarázó) is mintha a régebbi marxista-leninista szakosítón tanult politikai gazdaságtani tételeket ismételné. Holott már az 1980-as évektől ott sem nagyon tanították azt, hogy mondjuk a szénbányászás produktív munka, az energiatakarékosságot szolgáló anyagkutatás, a korszerű termelészervezés pedig nem az. Hogy több cementre mint produktív termékre szüksége van az országnak, de a logopédus munkája improduktív valami, és mint ilyen, társadalmi luxus, értéket nem termel. Az ilyen végletes materialista világképből feltűnő módon hiányzik az ember, a maga vágyaival, igényeivel, keresletével. Hiányoznak a piacok, ahol az egyének, cégek, intézmények által támasztott kereslet találkozik az egymással versengő eladókkal.

Itt mutatkozik meg az irányított gazdaság logikájának és a piaci modellek a nagy különbsége: az utóbbiban, ahol nem a hadigazdasági logika diktál, jelen van a fogyasztó. Az utóbbiban hasznos, értéket képvisel az, amit szabad akaratból megvesznek az emberek. Persze ne legyünk naivak: az autonóm módon döntő fogyasztó inkább csak az elemi közgazdaságtani könyvekben szerepel, reklámmal szüntelenül bombázott (és manipulált) vásárlóból valójában több van, mint belülről vezérelt szuverén egyénből. De mégis: a fejlett (piac-)gazdaságokban az egyén, cég, intézmény vevői pozícióban sokféle termékből választhat, és az a körülmény hajtóereje az innovációnak.

Ha terméket mondunk, azonnal hozzá kell tenni a szolgáltatást. Nincs hasznossággal bíró termék szolgáltatás nélkül. Vegyük a legegyszerűbb ipari terméket, az egykori szovjet vezetőknek olyannyira kedves *acélt*: ha ma egy autógyár acéllemez rendel, a „kézzel fogható” termék mellé igényel (és kap) szállítást, biztosítást, minőségi tanúsítványt, finanszírozási feltételeket, vita esetére jogi egyeztető eljárást. Más szóval: a vasgyári munkán és munkáson kívül szükség van logisztikai szakmák sorára, jogi tudásra, biztosítási és bankári ismeretekre, anyagtudományi szakértelemre és még ki tudja, hány egyéb „produktív” szakmára.

Ezt a múltidéző kitérőt azért érdemes ideidézni, mert mai diskurzusainkból érzékeny füllel kihallhatók rég volt érvelések, az innovatívnak gondolt és hirdetett megoldások mögött letűnt korok hangadóinak érvei. Pedig önmagában rendben lévő, hogy nálunk is bekerült egy ideje a gazdaságpolitikába az iparfejlesztés szükségessége. Jó, ha van kormányzati elgondolás a döntően magántulajdonú magyar gazdaság preferált ágazati szerkezetéről. Az állami szerkezetpolitika gyakorlati megvalósulása részeként látható, hogy a kormány sorra köt úgynevezett *stratégiai megállapodásokat* jelentős ipari csoportokkal, ösztönözve azokat tevékenységük magyarországi bővítésére. Feldolgozóiparunknak a gazdaságon belüli részaránya egyébként megfelel a visegrádi négyek átlagának, de természetesen bőven van hely gazdasági szerkezetünkben újabb fejlett, nagy hozzáadott értéket alkotó iparoknak.

Hiba lenne viszont, ha ideológiává emelkedne a kézzelfogható tárgyak gyártásának előnyben részesítése a szolgáltatásokkal szemben. Ugyanis nemcsak hatékony gyártásra, hanem hatékony szolgáltatásokra is szüksége lenne a magyar gazdaságnak. Amint ezt nemrég máshol kifejtettem (*Világ gazdaság*, 2013. június 12.), mikor elégedetlenek vagyunk a magyar ipar hozzáadottérték-hányadával, pontosan arról van szó, hogy egy-egy komplex termék előállításának a láncolatában a magyar gazdaság legtöbb-

szőr csak a gyártás (összeszerelés) szakaszával van jelen, ezzel szemben a nagyobb értéket adó, jól fizetett szolgáltatások és tudásigényes műveletek zömét nem nálunk végzik.

Holott adottságaink nem rosszak a termelő szakaszt megelőző és követő, azt szabályozó és adminisztráló szolgáltatások terén. Ezt onnan tudni, hogy üzleti szolgáltatásokra szakosodott központok (shared service center) sorra települtek le Budapesten és azon kívül is: immár 70 ilyen vállalkozás nyújt innen globális szolgáltatást, közöttük olyan nevek, mint az IBM, British Petrol, Vodafone, Morgan Stanley, GM. Ezek a cégek mintegy harmincezer szakembert foglalkoztatnak, döntő többségükben magyarokat, és jóval a hazai ipari átlagbér felett. Következésképpen a működésükből fakadó itteni hozzáadott-érték nagyobb, mintha ugyanannyi összeszerelő munkást alkalmazna az autóipar vagy az elektronikai ipar. Egyébként az üzleti szolgáltatás is ipar, csak másmilyen, mint a motorszerelő-üzem vagy egy gumiabroncsgyár. Az üzleti szolgáltatóközpontok különösen sok fiatal közgazdászt, jogászt és informatikust foglalkoztatnak, de a jó nyelvtudású bölcsészek száma sem csekély. A tényadatok ismeretében talán másként néznének az oktatáspolitikát formálók a gazdasági, jogi és bölcsészképzésre.

Bizony, a modern gazdaságban az ipar fogalma már olyanokat is magába foglal, mint a filmipar, a kreatív ipar (amiben nem is állunk rosszul). Ipar a logisztika is, ami sokkal több az árumozgatásnál és raktározásnál. Az utóbbi jár környezeti terheléssel, de az előbbieket nem, és nem növelik hazánk energiafüggőségét. Ráadásul ezek a kultúrafüggő-iparok: az üzleti szolgáltatás vagy a kreatív ipar, ha egyszer már letelepedett, nem könnyen áll tovább.

Emiatt fontos lenne, ha egy korábbi időszak egyoldalúságát nem egy másik előjelű, ám szintén egyoldalú nézetrendszer váltaná fel. Azaz: kell az olyan ipar, amely értéket termel, hatékony foglalkoztatást nyújt. És persze megfordítva is igaz a követelmény: kell mindaz, ami értéket ad és hatékony foglalkoztatást teremt, legyen ipari vagy szolgáltatási jellegű, hiszen a mai viszonyok között inkább statisztikai, semmint tartalmi választóvonal található a kettő között.

BOD PÉTER ÁKOS

EGY „ÖRÖKIFJÚ” MAGYAR SZEMLE-ELŐFIZETŐ KÖSZÖNTÉSE

Zehery Miklós 90. születésnapjára

2013. augusztusban tölti be 90. életévét dr. Zehery Miklós, a *Magyar Szemle* évtizedek óta hűséges olvasója. Egyik ükapja Kazinczy Ferenc volt, ennél távolibb, egyszersmind kedvesebb rokoni szálak fűzik Kölcsey Ferenchez. Felmenői között szerepel még Kazinczy Lajos, Vécsey Károly és egy személy a Rákóczi-szabadságharc idejéből.

Sátoraljaújhelyen született, ifjúkori nyarait egy sárospataki szőlőben töltötte, iskolai szünidőit Hódmezővásárhelyhez kötötték, igazi, állandó lakóhelye azonban Buda, otthona tágabb értelemben Magyarország, *’Isten’ maga telke* (Arany János), a Kárpát-medence és Közép-Európa. A kisebbségekhez fűződő közvetlen vagy közvetett tartozását fiatal kora óta tudatosan érzi. 1945-ig párhuzamosan élt budapesti és vidéki életet.

Középiszkolai tanulmányait a Lónyay utcai református gimnáziumban végezte. Az országos középiszkolai tanulmányi versenyen első helyezést ért el földrajzból, jutalomból bejárhatta az akkor Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyt. A budapesti tudományegyetem jogi karán folytatta felsőfokú tanulmányait, melyet doktorátussal zárt le. Professzorai közül szívesen emlékszik vissza Nizsalovszky Endrére, Magyary Zoltánra és Kuncz Ödönre, utóbbinak adjunktusa volt. 1944 júliusában egyetemi tanulmányút keretében egy hónapot töltött a mezőhegyesi állami ménesbirtokon, 1944 telén a budapesti egyetem jogi karának a hallgatói önkormányzata elnökévé választotta. A német megszállás után megtagadta, hogy származási-faji okokból hallgatókat egyes kedvezményekből, például tankönyvkölcsönzésből kizárjon.

Elvégezte a Külügyminisztérium diplomáciai előkészítő tanfolyamát, majd 1947-ben jogi-szociálpolitikai munkakörbe nevezték ki. Az akkori vezetők közül szívesen emlékezik Sebestyén Pálra, kollégái közül Végh Bélára, Gombocz Istvánra és Sáfrán Piroskára. Részt vett a *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* munkájában, a konzuli jog területén. A Külügyminisztériumból megbízhatatlanként eltávolították, ezután egy dél-budai malomban fizikai munka jutott számára osztályrészül, ám fél év után visszatérhetett a szellemi munkavégzéshez. Pest megyei falvakban végzett irodai munkát, ekkor szerzett tapasztalatokat az ötvenes évek kollektivizálásáról. 1954-ben visszakerült Budapestre, külkereskedelmi területre. Innen ment nyugdíjba

1984 végén. Ebben az életszakaszban a főállású munka mellett számos fordítási munkát kapott. Idegennyelv-ismerete rendkívül széles körű: a német, angol, francia, spanyol, olasz, román, orosz, lengyel, szlovák és a horvát nyelvet öleli fel. Idegennyelv-tudása révén információs munkát tudott végezni az 1956-os forradalom és szabadságharc idején – november után az elmenetel gondolata nem merült fel benne. Részt vett a *magyar jogi bibliográfia* angol nyelvre fordításában. A nyugdíjkorhatár elérése után az Országgyűlési Könyvtárban napjainkig folytatja a munkát a dokumentációs és információs osztályon nemzetközi politikai dokumentátori munkakörben.

A kisebbségekhez fűződő szívbeli kapcsolat miatt vállalta a regionális összekötő szerepet abban a projektben, amely nyári angliai ösztöndíjat biztosított Kárpát-medencei, magyar anyanyelvű angoltanárok részére. Részt vett az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem munkájában.

Máig szereti a természetjárást és az utazást. Sokat utazott a Kárpát-medencében, Európa szinte valamennyi országát felkereste, járt Peruban, Ecuadorban, Kanadában, Izraelben, Jordániában és Törökországban. Kedvenc tájai között szerepel a Magas-Tátra, a Balaton-felvidék, a Hegyalja, a Dolomitok, Provence, Toscana, Umbria, Dalmácia és a görög szigetek. Jelentős térkép- és útikönyv-gyűjteménnyel rendelkezik.

Történelmi időket megélt, széles világlátású, nyitott, kedves ember. Isten éltesse még nagyon sokáig!

FORGÁCS HAJNALKA

E SZÁMUNK SZERZŐI

ABLONCZY LÁSZLÓ (Bodroghalász, 1945) újságíró, kritikus. 1978–1990 között a *Film, Színház, Muzsika* munkatársa, 1991–1999 között a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1999–2005 között Párizsban élt. F. d.: Petőfi Sándor Sajtószabadság-díj (1998), Bethlen Gábor-díj (2002), Magyar Örökség-díj (2011). F. m.: *Latinovits Zoltán tekintete* (1987); *Nemzeti a magasban. Krónika dokumentumokban, 1963–1995* (1996); *Nehéz álom* (1997); *A szívárvány alatt – Utak Erdélybe* (1997); *Megélt színház* (1998); *Jelentés a völgyből* (1998); *Sütő András 75 éve* (2002); *Bartók Béla kertjében – Marosszentimrétől Párizsig* (2003); *Szélfúttá levél... Évek Mensáros Lászlóval* (2004); *Múló levelek – Párizsból 2002–2004* (2005); *Nemzeti lélekkarantén – Jászai Maritól Bubik Istvánig* (2007); *SZÍN-VALLÁS – Avagy az Őrnagy úr feldarabolásának szükséges voltáról* (2007); *Latinovits Zoltán élete, halála és feltámadásai* (2011); *Régimódi színháztörténet ÁVH-s iratokkal... – és Raksányi Kutyával* (2012).

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

BRUCKNER ADRIENNE (Budapest, 1948) énekművész, zenetanár. A Miskolci Új Zenei Műhely (1976–1986) tagjaként számos magyar és külföldi kortárs zenei mű bemutatóján, koncerteken, rádió- és lemezfelvételeken, később dalesteken énekelt. DLA fokozat: 2006. Tanítás: Szabolcsi Bence Zeneiskola, 1971–2012. Vendégprofesszorként: Szöul, Koreai Nemzeti Művészeti Egyetem, 1995–96. Nyári kurzusok: Hartford (USA) 1984–86., Kecskeméti Kodály Intézet, 2009., 2011. Publikációk: *Énekelni jó !!!* (A csoportos énekhangképzés módszertana, 1998). Több mint 90 cikk a *Zene Szó (KÓTA)* folyóirat hangképzéssel foglalkozó rovatában. Jelenleg magánéneket tanít és továbbképző tanfolyamokat tart.

ENTZ GÉZA ANTAL (Kolozsvar, 1949) művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély

középkori építésze és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáráként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke. F. m.: *Erdély építésze, fejezetek a Magyarországi művészet története* (kézikönyv I. kötetében, 1987), *Fejér megye művészeti emlékei* (Sisa Józseffel, 1998). *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár* (szerk., 2009.).

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

FEHÉR ZOLTÁN (Jászapati, 1931) ny. főiskolai tanár, néprajzi gyűjtő. Tanulmányai, esszéi a *Hitel*, a *Forrás* és a *Honismeret* folyóiratokban jelennek meg.

FORGÁCS HAJNALKA (Vác, 1978) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola-Germanisztika Tanszék abszolutóriumot szerzett doktorandusz hallgatója, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán diplomázott német és olasz szakon. Kítüntetés: *Discipuli pro Universitate* Díj (2004). Írásai: *Ingeborg Bachmanns Enigma-Gedichte und das Barockrätsel des Nürnberger Dichterkreises* (2008), *Irodalomtudomány és történettudomány összefonódása Jacob Vogel (1584–1630?)*, *Vngrische Schlacht... című eposzának történelmi forráskutatásában* (2009).

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Kabinet belpolitikai vezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egyéméért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. Szabó László. *A kis népek hivatása*. (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következők országa* (2011).

HAAS GYÖRGY (Budapest, 1933) 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-ben a FKgP külpolitikai tanácsadója lett. 2010-ben 1956-os Emlékplapot kapott. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (1992); *Egy élet a demokráciáért* (1996); *A második Trianon* (1995), *Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete* (2000). *A szabadság tábornoka. Bartha Albert élete* (2002), *Fénylő csillagok* (2005), *A szeretet apostola volt. Varga Béla élete* (2009), *Balogh páter. A 20. század Fráter Györgye* (2010), *Kovács Imre – harc a nemzeti függetlenségért* (2012).

KUBINSZKY MIHÁLY (Sopron, 1927) építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

M. SZEBENI GÉZA (Pestszenterzsébet, 1945) habilitált bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer* (2010), *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* (2012).

MÁRFAI MOLNÁR LÁSZLÓ (Gyöngyös, 1966) művészetfilozófus, kritikus, egyetemi oktató, az NYME FMK Alkalmazott Művészeti Intézet egyetemi docense. Kutatási területei közé tartozik a kulturális antropológia, kortárs irodalom, filmművészet, vizuális hermeneutika, narratológia, tudományelmélet. Az 1990-es évek elejétől kutatja Fülep Lajos életművét. Főbb művei: *Jelentés a dialógus nyomán* (Tanulmányok Fülep Lajos művészeti írásairól, 2001), *Ahol a szerző megtörténik* (Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról, 2007), *Arte legis helyett* (A hálózatos tudás természetrajzához, 2011).

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS (Budapest, 1953) magyar-történelem szakos tanár, szerkesztő különböző könyvtári lapoknál: *Könyvtári Híradó*, *Új Könyvek*, *Eseménynaptár*, 2004-től a *Könyv*, *Könyvtár*, *Könyvtáros* szaklap szerkesztője, 2007 óta felelős szerkesztője. Szakterülete a 20. századi magyar irodalom, azon belül is a határon túli magyar irodalom (elsősorban Felvidék és Erdély. F. d.: *Új Forrás* nívójutalom (1984, 1985), *Madách-pályázat* I. díj (1987), *Keresztury-pályázat* (1989). Eddig hat kötete jelent meg (öt irodalom- és művelődéstörténeti és egy novelláskötet), továbbá több mint négyszáz tanulmánya, recenziók, kritikák, esszék.

SCRUTON, ROGER VERNON (Manchester, 1944) konzervatív angol filozófus és író. 1971 és 1992 között esztétikát tanított a londoni Birkbeck Collage-ban. 1982-ben részt vett a *The Salisbury Review* (*Salisbury Szemle*) című konzervatív újság megalapításában, melynek 18 évig a szerkesztője volt. 1992 óta a Boston University, a washingtoni American Enterprise Institute és a University of St Andrews részdíjós munkatársa is volt. Szintén ő alapította 1987-ben a *Claridge Presst*, és tagja a *British Journal of Aesthetics*

(*Brit Esztétikai Közlöny*) szerkesztőbizottságának. Emellett a Centre for European Renewal (Európai Megújulás Központja) nemzetközi tanácsadói testületének is tagja. Több mint 30 könyve jelent már meg, köztük az *Art and Imagination* (*Művészet és képzelet*, 1974), *Sexual Desire* (*Szexuális vágy*, 1986), *The Aesthetics of Music* (*A zene szztétikája*, 1997), *A Political Philosophy: Arguments for Conservatism* (*Politikai filozófia: érvek a konzervativizmus mellett*, 2006) és *Green Philosophy* (*Zöld filozófia*, 2012). Néhány regényt és két operát is szerzett.

SEBESTYÉN ILONA (Budapest, 1953) könyvkiadó, szerkesztő. Magyar-történelem szakon végzett az ELTE-n. M.: nyelvművelő írások; sorozatszerkesztés (*Költők a költőről*); alkotószerk.: *In memoriam Domokos Mátyás. Leltárhiány* (Nap Kiadó, 2009).

SOLYMOSI TARI EMŐKE (Budapest, 1961) zenetörténész. 2001-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen általános zenetörténetet oktat. F. d.: Szabolcsi Bence-díj (2012). F. m.: „...magam titkos szobája”. *Lajtha László A kék kalap című vígoperájának keletkezéstörténete, esztétikai vonatkozásai, zenetörténeti kapcsolódásai* (2007). *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról* (2010).

SZMODIS JENŐ (Budapest, 1966) jogász, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 1993-ban. Jogtanácsosként, ügyvédként, valamint a közszolgálatban látott el különböző szakértői, illetve vezetői feladatokat. A hatályos jog, a jogelmélet és a történelemfilozófia tárgykörében több tanulmányt illetve könyvet publikált. PhD értekezését jogbölcseleti témában védte meg.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest, 1944) szobrász, művészeti író, kiállítás-szervező. Fő díjak: Munkácsy-díj (1991), Ankara Ázsia–Európa-díj (1992. IV. Nemzetközi Ázsia–Európa Biennálé), XIII. Országos Kisplasztikai Biennálé Pécs I. díj (1995). F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szöszobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXII., Nos. 7–8., August 2013, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

De-Industrialization? Editor's Note by Péter Ákos Bod, on the re-structuring, necessary but often painful and ill-managed, of industries during the Transition of the East Central European region.

GÉZA ANTAL ENTZ, art historian, former State Secretary, Budapest. *József Antall, Specialist of the Change of Regime*. Essay developed from the talk given on the 80th anniversary of the birth of the main architect of the Hungarian Transition. Beyond and above the drive for power, Antall developed a parliamentary system that strengthened respect for the Constitution, the rule of law, a pluralist democracy, a European and Atlantic commitment. The mystery is from where and how this extraordinary man exploded onto the stage, miraculously, after four decades of Communism.

LÁSZLÓ ABLONCZY, literary historian, former Director of the Budapest National Theatre. He was Daniel Himself. About Gyula Illyés. Part III. In an interview with Magyar Szemle, the leading theatre critic evaluates the neglected dramatic work of Gyula Illyés (1902–1983), analyzing the plays and their place in the intellectual structure of his work.

EMŐKE TARI SOLYMOSSI, musicologist, Budapest. "They were like Castor and Pollux." László Lajtha and Áron Tamási. László Lajtha (1892–1963), the Paris-bred composer, had a great sensitivity for modern literary works that inspire music. He not only wrote the music for the movie version of Eliot's *Murder in the Cathedral*, but also collaborated with the major Hungarian writer Áron Tamási (1897–1966) on musical accompaniments to narrative and dramatic works based of the folk imagination of the Székelys of Transylvania.

ROGER SCRUTON, philosopher, London. *The Need for Nations*. Hungarian version of a lecture held at the Hungarian Academy of Letters and Sciences, on the fashionable intellectual bias against the idea of nation. However, Scruton argues, in modern Europe nation is the only idea that organizes community and attracts the loyalty of the citizen – in contrast to the European Union, which has been unable, and is by definition unable, to generate such forces and loyalties.

ZOLTÁN FEHÉR, college professor and ethnographic collector, Bácsa. *Requiem for the Peasantry, Part II*. The last half century has brought the fast disappearance of the Hungarian peasantry, starting with forced collectivization by the Communists. The process, tragic in its many aspects, is described here with the help of case analyses.

GYÖRGY HAAS, journalist, Budapest. István B. Szabó, Minister of State, Part I. Essay on the career of the prominent politician of the Smallholders' Party, who had a major share in organizing the grassroots base of the party in the 1930s, then rose to high positions in the first and second democratic governments after the Second World War.

GÉZA M. SZEKENI, diplomat and historian, Budapest *The Meetings of János Kádár and Urho Kekkonen*. The thirty years post-1956 career of the Finnish President almost juxtaposed with that of Hungarian Communist Party Secretary János Kádár. The two politicians were fond of each other, both dancing dangerously around the zig-zag line of dependence from Moscow, even though Finland's neutrality seemed a much yearned for mirage to the Hungarians of the time.

ADRIENNE BRUCKNER, music teacher and singer, Budapest. *A Change of Paradigm in Music*. A hard look at the radical difference of pop music and classical music, and the attempts of some practitioners of serious music to recruit followers by making concessions to entertainment. Pop music and its paraphernalia are found to be destructive not only psychologically but on the physiological level, too, she argues – not to mention taste and a sense of quality.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor, Budapest. *In Memory of My Father, Part III*. Short metaphysical notes on life and existence by the prominent Hungarian woman sculptor.

LÁSZLÓ MÁRFAI MOLNÁR. *A Hundred Pictures*. On the photographs of Péter Fülöp. Introduction to the photographs illustrating the present issue of Magyar Szemle, from a formally and thematically austere photographer from the city of Győr.

1% Metaphysics, a column founded by György Szabados (1939–2011). In this issue we are printing work by recently deceased authors – a poem by László Marsall, and a passage from an essay on also László Németh by András Görömbei.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *In memoriam András Görömbei.* The recently deceased literary historian was one of the leading interpreters of generations of the „national” school of writers, and an affable, generous man.

LONA SEBESTYÉN. *About Our Extinct Words.* A new venture of lexicography attempts to collect the body of words that recently has gone out of use – but in fact the borders in vocabulary are hardly discernible, and the results now admirable, now questionable. (*Régi szavak szótára.* Tinta, Budapest, 2012).

GÁSPÁR GRÓH. *Travels in the Common Homeland.* Review of the recent collection of essays by Csaba Gy. Kiss, the scholar and politician who has done a great deal to explore the shared histories of Hungarians with Croats, Slovaks, and other neighbouring nations. (*Nemzetek és előítéletek.* Nap Kiadó, Budapest, 2013).

LÁSZLÓ MIKLÓS MEZEY. *A Politician Cursed With a Hungarian Destiny. The Biography of Ödön Pásint.* The first attempt to evoke the image and career of a promising politician, who committed suicide in 1950 under threats from the Communist political police. Transylvanian born (1900) Ödön Pásint was, among other things, personal secretary to powerful Prime Minister of the inter-war years, István Bethlen. (Béla Nóvé, *Hivatása: Kisebbségmentő.* Kriterion, Kolozsvár-Cluj, 2012).

JENŐ SZMODIS. *Mission and Role. About the New Book of Ferenc Kulin.* The new collection of the prominent intellectual and cultural politician spans the last 150 years, examining themes like the intellectuals’ commitment and the modernity of post-romantics like Liszt and Baudelaire. (*Küldetés-tudat és szerepkeresés.* Argumentum, Budapest, 2012).

MIHÁLY KUBINSZKY. *Remembering an Excellent Architect of Kassa: Lajos Öry-Oelschlager.* A Hungarian architect coming from an old Saxon family, whose early rise to fame coincides with the birth of a Slovakian state (as part of Czechoslovakia), Öry-Oelschlager created imposing public buildings starting with late Historicism, and continuing with functionalism, each with a personal stamp of moderation. After the Second World War Öry

was forcibly removed to Hungary, where he continued to pursue a fruitful architectural career.

ZOLTÁN FÁY. *Faith and Ethics.* On the occasion of the new law on the teaching of religion at schools, our columnist on religious affairs gives an overview of the political struggles surrounding the question since 1945. The new law decrees that in Hungary, like in 15 other countries in Europe, either religion or ethics must be studied by pupils in elementary schools. 52 per cent of the parents have chosen religion for the school year 2013–14.

PÉTER ÁKOS BOD. *Industrialization, Re-Industrialization – But What Is Industry Today?* A detailed discussion of the problem that the Former Governor of the Hungarian national Bank launched in our Editor's Note.

HAJNALKA FORGÁCS. *Celebrating a Magyar Szemle Subscriber.* Diplomat and translator Miklós Zehery, who resumed his Magyar Szemle subscription of 1927–1944 in 1992, when the journal was re-launched, will be 90 this August.

This issue of Magyar Szemle is illustrated with photographs by Péter Fülöp. On the cover: *A Cordon of Flowers*, detail. Mihály Kubinszky's article is illustrated with photographs of the buildings of Lajos Öry-Oelschlager.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

M. SZEBENI GÉZA

CHARLES DE GAULLE

Egy konzervatív forradalmár

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

BOD PÉTER ÁKOS

PÉNZÜGYI ALAPOK
Tapasztalatok és tanulságok
pénzügyi válság után

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4680 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 14 000 Ft,
légipostán: 16 000 Ft;
Európába: 13 000 Ft;
elsőséggel: 15 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar Szemle
Könyvekkel együtt az alábbi könyves-
boltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban.

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken, és minden
kiadványunk kedvezménytel megvá-
sárolható az Eötvös utcai szerkesztő-
ségben.

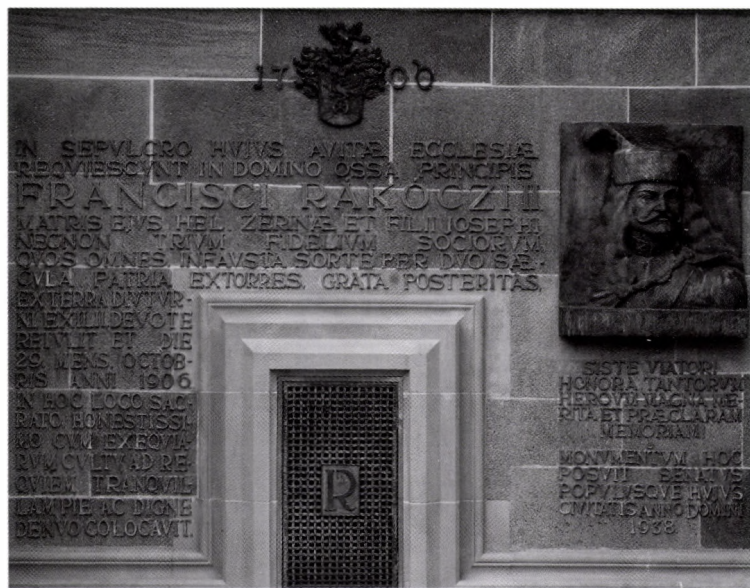
*

A meg nem rendelt kéziratokra meg-
próbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

ROGER SCRUTON The Need for Nations • GEORGE JONAS A Moderate Nationalist May Be the Solution • PÉTER ÁKOS BOD The View from a Smaller State • GÉZA JESZENSZKY The Need for Satisfied National Minorities • TIBOR PETHŐ Wallenberg and the Jewish Doctors • OTTÓ HIERONYMI on the Economic Policies of József Antall • JAAP SCHOLTEN on the vanishing world of the Transylvanian aristocracy • ÍLTER TURAN On the Meaning of the Demonstrations in Ankara • JOHN O'SULLIVAN Making Voters Count

Angol vagyok, imádom a római civilizációt, és semmi kifogásom a birodalmak ellen. Fel kell azonban ismer-
ni, mivel jár egy birodalom, és meg kell különböztet-
nünk a jó formáit a rosszaktól. Véleményem szerint a
jó formák a helyi érdekeket és szokásokat védik a civi-
lizáció és a törvény örökösége alatt; a rossz formák pedig
megpróbálják kiirtani a helyi szokásokat és rivális ér-
dekeket, hogy a helyükre törvénytelen, központosított
hatalmat helyezzenek. Az Európai Unióban mindkettő
elemei megtalálhatók: ám van egy óriási hiányossága is,
még hozzá az, hogy sosem fogadtatta el magát Európa
népeivel. Európa nemzetállamok civilizációja, és sze-
rintem mindig is az volt, a politika előtti összetartozás
sajátos formáján alapul, ez az az összetartozás, mely a
kormányzás rendjében első helyre teszi a területet és
szokást, másodikra pedig a vallást és a dinasztikiakat.
Éppen ezért ha Európa népei megszólalhatnak, ők is
így fogják kifejezni a lojalitásukat. Amennyiben a loja-
litásuk *feltétel nélküli* – vagyis identitáson, és nem meg-
egyezésen alapul –, nemzeti formát ölt.

Ez az európai politikusoknak cseppet sem tetszik,
ezért démonizálták a nemzeti érzelmek közvetlen ki-
fejezését.

ROGER VERNON SCRITON:
Nélkülözhetetlen nemzetek

